

A3

9225Y

1

АЗӘРБАЙЧАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫ
НИЗАМИ АЗЫНА ӘДӘБИЈАТ ۋە ДИЛ ИНСТИТУТУ

М.Э.САБИР

ҺОПНОПНАМД

ҮЧ ЧИЛДДӘ

Азәрбайчан ССР Елмләр Академијасы Нәшријаты
Бакы—1962

АЗӘРБАЙЧАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЯСЫ
НИЗАМИ адына ӘДӘБИЙЛӘТ вә ДИЛ ИНСТИТУТУ

М.Э.САБИР

КОПИОПНАМӘ

БИРИНЧИ ЧИЛД

Азәрбайчан ССР Елмләр Академијасы Нәшријаты
Бакы—1962

Тәртиб едәни мәммәд мәммәдов

Редаксија һеј'ети:

МИР ЧӘЛАЛ, Ә. МИРӘЙМӘДОВ, К. ТАЛЫБЗАДЕ

Шәкилләри әзим әзимзадәниндиր

М. Э. САБИР
(1862—1911)

Рис. Нажафгулов

БӨЙҮК САТИРИК

I

Зәнкин тарихи, өлмәз сималары олан классик Азэрбајҹан әдәбијатында Мирзэ Әләкбәр Сабириң хүсусијәтләри илә, һеч кәсә охшамајан, һеч кәси хатырлатмајан, тамамилә новатор кејфијјәтләри илә башгаларындан сечилир. Бу оригиналлыг, бу новаторлуг Сабириң әсәрләриниң һәм мүндәрәчәсинә, һәм әкс етдириди һәјат лөвһәләринә, һәм дә сурәтләр силсиләсинә, бәдии бојаларына аиддир. Сабир әдәбијатымызын ичтимаи-фикри чәрчивәсини кенишләндирмәкдә, ону һәјата, халғын мүбаризәсинә, мә'нәви етијаачларына, дәрдләринә, севинчләринә јахынлашдырмагда, кәскин, әнатәли, голлу-ганадлы реализм чәрәјанынын гәләбәсини тә'мин етмәкдә мисисиз хидмәт көстәрди. Бәли, Сабир елә әзәмәтли, бөյүк, өлмәз сәнәткарларданыр ки, һаггында нә гәдәр одлу, мә'налы, долгун сөзләр десән, јенә аздыр. Бу јарадычылығы бәдии тәшбиһлә ифадә етмәк истәдикдә, фикримизә Низами, Нәсими вә Фүзулинин түкәнмәз шे'р хәзинәси қәлир. Һәр тәдгигатчы вә алым, һәр вәтәндаш вә шаир, һәр дөвр вә һәр нәсил бу хәзинәдән бир көвһәр чыхармыш, «ән гијмәтлисини мән тапдым» дејә дүшүнмүшдүр. Лакин хәзинә даһа гијматли инчиләри илә, ачылмамыш сәрвәтләри илә јени тәдгигатчылары вә јени нәсилләри чәлб етмишdir.

«Илиада» вә «Одиссеја» мүәллифи бөйүк јунан эдини Йомерин јашајыб-јаратдығы дөврдән тәгребән отуз эср кечмишdir. Лакин онун әсәрләри инди дә бизим

Жүргүй мұдрик фикирләр вә нәһајетсиз зөвг мәнбәјидир. Құрғак сәнәттің һәгигәти һеч заман өлмүр, сәнәттің тәрағати итмир, сәнәт әбәди көзәллик вә мә'на демәқдир. Құрғак әсил бәдии сураттің әкс етдији мә'на, фикир, һәги-әсіл һеч вахт дајаз вә биртәрәфли олмур. О дайма чох-майстрилердір, дәриндір. Һәр нәсил, һәр инсан өз тәрбијәника, зөвгүнә, анлајышларына вә һәјатынын тәләбләрінде көрә сәнәт әсәрләріндәki ичтимаи һәгигәтләрин бир гисминә, фәлсәфи мүндәрічәнин бир чәһәтинә даһа артыг диггәт јетирир. Мәсәлән, орта әсрләрдә әсасән Фұзулинни көзәллик, мәһәббәт шаири кими анламышлар. Бизим әсрдә Фұзулинин мәһәббәт лирикасы илә ғашашы, һуманизм, шәхсијәт азадлығы фикирләри дә жаңандән өјрәнилир.

Бөյүк сәнәт әсәрләрини пешәкарларын јаратдыглар. Сәттін вә дајаз әсәрләрдән аյыран да одур ки, бириңнеләр зәманәнниң әсас дәјиshmәсіндән, бир дөврун башта дөврү әвәз етмәсіндән асылы олмајараг јашајыр вә зәчәмилә башга шәрәйтдә өмр едән инсан нәсилләриңиң дә зөвгүнү охшајыр, мұбаризәсіндә фајдалы олурлар. Икинчиләр исә аид олдуглары дөврлә бирликдә әртүр қедирләр. Бунун сирри нәдәдир? Көрүнүр, классик әсәрләрин даһа кениш, даһа долғун, даһа һуманист мәнне дашымасында, һәм мүндәрічә, һәм дә бәдии ифадә әсаситаләрі чәһәтиндән чанлы, тә'сирли, орижинал оларынадыр. Әсил сәнәт һадисәләрин, һәјатын маһијәттіңе сипир, бу күндә кәләчәк күнләрин, бу әсрдә кәләчәк әсәрләрин рүшејмини көрүр вә бәдии шәкилдә көстөрир; јә'ни һәгиги сәнәттә бөйүк үмумиләшdirмә гүвәсек вардыр.

Сабир да Низами, Нәсими, Фұзули кими бөйүк үмумиләшdirмә гүвәсина вә фәлсәфи дәринлијә малик болак бу ңүр сәнәттің нұмајәндәсидир. Лакин Сабирин дашында хүсусијәтләре дә вардыр. Ону өзүндән әвшәлки классикләрдән айыран кејфијәтләр вар ки, мәһз бу кејфијәтләриңиң нәтичәсіндә о Сабир олмушдур,—узагдан, дағынат тәсілінан, өз парлаг симасы олан Сабир!

Бу хүсусијәтләр һансылардыр?

Үзүнч шәкилдә олса да, һәмин суала чаваб вермә-је мөрәжеге.

Сабир, зәманәсінни әкс етмишdir; өзү дә мұбариз, дајуашыл бир шаир кими әкс етмишdir. О, көніә чө-

мијјәти учуран, көһнәликләри рәdd едән бир шаирди. Азәрбајҹан чәмијјәтинин тәлатүмлү дөврүүн шаири-дир, Бу дөврдә ингилаб аловлары гызышмышды. Чәмијјәт ики барышмаз һиссәјә бөлүнәрәк үз-үзә дурубы вурушурду. Сабир бу мүбәризәјә кәнардан баҳмады дөјүшүн ичинә атылды, чәбһәләрин бириндә јер тутд. Бәј-хан зүлмүнә гарши кәндли гијамынын, буржуа истисмарына гарши фәһлә үсјанынын, дини фанатизмә, чәналәтә вә наданлыға гарши мүтәрәгги зијалы нифратинин ифадәчиси олду. Лакин Сабир јарадычылығы јалныз нифрәти, јалныз мәзлум вә бинәсибләрин интигам дујғусуну ифадә етмир. О, зәһмәткеш тәбәгәләрин, чәмијјәтин ән мүтәрәгги гүввәси олан фәһләләрин, јохсул кәндлиләрин вә мүтәрәгги зијалыларын һәјат ешгини, кәләчәјә инамыны, јаратмаг габилијјәтини, хөшбәхтлик идеалларыны да әкс етмишdir. Әдәбијјатымызда онун сон дәрәчә орижинал вә нәһәнк бир сима кими учалмасынын да сәбәби будур.

Әкәр Сабирин әсәrlәri тәкчә нифрәти, тәкчә синфи гәзәб дујғуларыны ифадә етмәji илә мәһдудлашсајды. ону түкәнмәz бир хәзиңәj охшатмаг олмазды. О, анчаг мүәjjәn дөврдә вә мүәjjәn дөјүш шәрантиндә ишләнәп бир силәh бәнзәрди. Сабирин сәнәти исә бир силәh олараг инди дә кәsәrlидir. һәm дә тәкчә она көрә јох'ки, бу сәнәти көһнәликләr, зүлмә, әдаләтсизлиj, наданлыға гарши чеврилмишdir. Она көрә ки, о, инсан һәјатынын бир чох мүрәkkәb һәгигәтләrinни, фәлсәфәсими, инсан мә'nәвијјатынын зиддијјәтli чәhәтләrinни парлаг бәдии сурәтләrlә әкс етмишdir. Онун һуманизми јалныз әзәnә нифрәt, әзиләnә мәhәbbәtдан ibarәt деjildir, бу һуманизм, ejni заманда кениш мә'nәvi инсаниjjeti мүдафиә еdir, azad инсаны tәrәnnүm еdir. Сабир сәnәti һәm kәsskin силәh, һәm дә түkәnмәz хәзи-nәdir. О, һәm фәналыглары rәdd еdir, һәm дә gurmagъ јаратмаға ruhlandyryr, oxuchunu bөjүk, мүсбәт идеаллачырыr. Belә olmasaјdy, Сабир сәnәti дә eз дөврү илә сојујуб кедәr, бу kүn бизим учүн анчаг тарихи бир сәnәdә чевриләrdi.

Сабир зәһмәткешләrin, фәһlәlәrin, јохсул кәndlik вә мүтәrәggi әmәkchi зијалыларын үrәjиндәn хәbәr берәn, онларын arzu вә истәklәrinni, һәminn дөврдәki һа-

јати мұбаризәләрини тәрәннүм едән шаңдир. Лакии Сабир жарадычылығы дар чәрчивәјә сыгмыр. О, бүтүн бөյүк шаңр үрәни илә дујурду ки, зәһмәткеш фәhlә, кәндли вә энијалы халғы тәмсил едир. Бунларсыз, бунларын һәјатындан, амал вә идеалларындан кәнар халғ јохдур. Халғын ән јаҳшы арзуларыны, адәт вә ән'әнәләрини јашадан бу тәбәгәләрdir. Сабир бу тәбәгәләрин һәјатыны, арзуларыны мәһдуд шәкилдә јох, онларын құңдалик еңтијачлары даирәсіндә јох, кениш планда, кәләчәк мејданында тәсвир едирди. Қөстәрирди ки, онларын мұбаризәси бир бочка су, бир гарын чөрәк үчүн дејил, инсана лајиг олан азад вә хошбәхт һәјат уғруннадыр. Бәдии фикир вә идеалларын кенишлиji, емосиенал дујұнун күчү вә вұс'әти, бәдии ифадә ғаситәләринин колорити, инандырычылығы вә тәбиилиji Сабир үтүн халға севдирмишdir. О, зәманәсіндә үмумхалғ мұбаризәсінни, үмумхалғ һәјатыны ән доғру, ән тағ шәкилдә әкс едән, халғ зөвгүнү охшајан һәгиги халғ шаири иди.

Сабир 51 ил бундан габаг вәфат етмишdir. Бу мұддатдә Азәрбајҹан халғынын һәјаты, мә'нәвијаты, шүүрү қекүндән дәјишишмишdir. 51 илдә јашајыш тәрзимиз, ичтимаи фикримиз нечә мәрһәлә кечмишdir; үч ингилабын далғаларында чалхаланараг мәниjjәт вә мә'на е'тибары илә јердән көјә гәдәр фәргли олан дәјишикликтәрә уғрамышдыр. Сабир мәктәб ады кәләндә көзүнү јумуб лә'нәт охујан бағгаллардан, һәјатын ән бөйүк мәзијәтини ләбләби-кишмишдә қөрән гырмызысаггал кишиләрдән, белинә пишто бағлајыб папағыны јан тојараг, һәр тиндә бир адам өлдүрән һејвансифәт гочулардан, чаһил, кобуд вә инсафсыз бәjlәрдән, әjjаш вә дүшкүн милжончулардан жазырды. Онларын һеч бириси инди јохдур. Өзләри дә, мұһитләри дә мәһв олуб кетмишdir. Һәм дә ағыр фыртыналарда, заманын кешмәкешләри ичиндә, ичтимаи чахнашмада мәһv олмушлар.

Сабирин сәнәти исә јашајыр, һәм дә бизим үчүн бөյүк тәрбијәви әһәмијәті олан бир аләм кими, зөвг мәнбәji кими јашајыр. Нә үчүн? Чүнки бу сәнәтдә һәјатын јалныз көрилиji, өлүмә мәһкүм олан үнсүрләри дејил, онун кәләчәк фәлсәфәси дә ифадә олунмушдур. Іә'ни Сабир кәләчәк намина, үтүн халғын сәадәти наминә зәманәси илә мұбаризәјә киришишди. Ишыглы сабаһ

ешги илә голуну чырмајыб мејдана кирмишди. О, халгын һәјатыны корлајан, халгы зәмәнәдән кери сахлајан мүртәче гүевәләрин мәһв олмағыны истәјири, мәһв олачагларыны көрүрдү вә бу тарихи просесә көмәк едири.

Сабир синифләр мүбәризәси нәзәријәси илә балкә дә таныш дејилди. Нәзәри олараг бу мүбәризәнин ганнуларыны, һарадан башлајыб һара кетдиини өjrәнмәмишди. Лакин о, мүкәммәл һәјат мәктәби кечмишди. Шаир о заманкы Азәрбајҹан чәмијјәтинин, Азәрбајҹан һәјатыны чох көзәл көрүр, өjrәнир, таныјырды. Сабир көрүрдү ки, Азәрбајҹан зәһмәткешләринин, Азәрбајҹан халгынын азадлыг мүбәризәсинә, ингилаби гуртуул мүбәризәсинә нечә вә нә васитәләрлә мане олмаг истәјиrlәр. Азәрбајҹан һәјатынын керилијиндән, синфи тәбәгәләшмәнин мүрәkkәб чәһәтләриндән, хырда буржуа мүһитинин тәрәddүләриндән, фикирләрдә, әгидәләрдә, ичтимай мејлләрдәки зиддијјәтләрдән истифада едәрәк халгын мүбәризәсini јанлыш ѡола салмаға чалышанлары Сабир көрүрдү. Көрүрдү ки, мүрәkkәб ва керидә галмыш ичтимай һәјат өзү беләләринә гида ве-рир. Буна көрә дә әлиндән кәләни едири ки, чәмијјәтин һәјаты дурулсун, саф-чүрүк олсун, иринли, пасты нә варса, һамысындан тәмизләнсиин.

Гарышыгдыр һәләлик милләтин исте'дады,
Эләнирсә сафы бир јан, тозу бир јанлыг олур.
Чалхаландыгча, буландыгча заман неһрә кими.
Jaғы jaғ үстә чыхыр, ајраны ајранлыг олур.

Бу әсәриндә шаир инкишафын фәлсәфәсиин вә ше-ријјәтини әкс етдирир. Бәдии үмумиләшdirмә јолуну тутараг ади һәјат һадисәсиин фәлсәфи-фикри јүксәклијә галдырыр. Мәһз буна көрә дә Сабирин сәнэти зәманәнин сынағындан чыхараг јени нәсилләрин дә үрәйин јол ача билмишdir. Һәр дөврүн охучусу ону еһтирамла севәрәк, дәриндән дүшүнәрәк мұталиә етмиш вә һәмишә һәјатынын еһтијачларына чаваб верән һикмәтләр тапмышдыр. Бу күн нәинки бөյүк ичтиман мәсәләләрдә, набелә мәишәтдә дә Сабир Азәрбајҹан охучуларының тез-тез јада салдығы, мүәjjән мұнасибәтлә әсәрләрина мүрачиәт етдири, мисаллар кәтиридији ән севимли шаирләрдән биридир.

Сабирин әдәбијатда ирәлиләмәсини, инкишафыны єјрәнәнда онун нә гәдәр гејри-ади бир шәхсијәт олдуғу аյдынлашыр. Дүңя әдәбијатында Сабир кими бирдән-бирә, илдүрим сүр'ети илә сәнәтиң зирвәләринә галхан шаир аздыр. Онун әзәмәти, бөјүклюјү, дүнасы чох аз мүддәтдә—чәми 5 илин әрзинде, јәни 1906—1911-чи илләрдә жаздыры ше'рләрдә өзүнү көстәрмишdir. Беш илдә Сабир әдәбијат мә'бәдинин јухары башына кечмиш, әдәбијатда бир дағ кими галхмышдыр. Бу дағ туғанлар вә фыртыналар ичиндән гәрибә бир сүр'әтлә галхарағ өз әзәмәти илә мұасирләрни hejран бурахмышдыр. Буну нә илә изаһ етмәли? Сабирин шәхси исте'далынын хүсусијәти илә, ичтимаи вә әдәби тәрбијәси илә, јохса зәманәсинин шәрәнти илә? Әдәбијат тарихинде hәр шеji јарадычынын шәхси исте'дады илә изаһ етмәк мејлләри вар. Элбәттә, бу, биртәрәфли изаһдыр. Ахы инсан шәхсијәтини инкишаф чәһәтдән бир тохумза, јахшы чинсли бир ағача охшатмаг олар. Бу тохумун чүчәриб артмасы үчүн, бу ағачын көк-будаг атыб мејівә вермәси үчүн мүнбит торпаг, чоғрафи мүһит, элверинши аб-нава лазымдыр. Бунлар олмаса, тохум торпагда чүрүjәр, ағач зәніf гол-будаг атыб чылызлашар. Чинен пис олан тохум вә ja ағач исә јахшы чоғрафи мүһитдә дә бир шеj вермир. Элбәттә, бағбандан да чох шеj асылыдыр. Ағач јахшы бечәрилсә, тохум вахтында басдырылса, илк чүчәртиjә вахтында гуллуг олунса, нәтижә де фәрәhли олар. Әдәбијат, елм вә инчәсәнәт handeslari дә беләdir. Онлар hәм шәхси исте'дад, hәм элверинши ичтимаи мүһит, hәм дә јахшы тәрбијә тәләб елир. Сабир јарадычылығы о гәдәр там, о гәдәр бүтөв бир јарадычылығы ки, онун мејдана чыхмасында үч бөјүк көггашын үчү дә, јәни шәхси исте'дад, зәманә вә ичтимаи-адәби тәрбијә әлбир ишләмишdir. Онларын hеч биринин әhәмиijәтини азалтмаг мүмкүн дејил, hәр hаным биринә үстүнлүк вермәк чәтиндир.

Сабирин әсәрләри о гәдәр дузлу, о гәдәр орижинал ви о тадар мә'налыдыр ки, онлары анчаг бөјүк исте'дад јарада би төрди.

Ба'зылары дејир ки, hәјатын өзу, зәманә бу әсәрләрин јәрәикасы үчүн кифајэт гәдәр материал верирди. Күja

һәр шеј ағачда јетишиш алма кими һазыр или вә әл узадыб дәрән адамы қөзләјири ки, бу да Сабир олду. Белә демәк һагсызлыгдыр. Чүнки һәјат һеч заман һазыр бәдии формалар вермир, икинчиси, Сабириң һәјатдан, құндәлик мәишәтдән алдығы ән хырда сәһнәләр белә бөյүк јарадычы дүһанын нуру илә ишыгламышдыр, Сабириң исти нәфәси илә гызышмышдыр. Бу сәһнәләри чанландыран, онлары мәишәтиң ади, гуру фактындан чыхарыб һәјат верән бу сөнмәз ишыг, бу одлу нәфәсdir, јә'ни Сабириң исте'дадының күчүдүр.

Бу исте'дадын мәниjjәтини исә мә'налы, кәскин күлүш, һәјата, һадисәләрә сатирик мұнасибәт тәшкіл едирди. Сабириң күчү, Сабир исте'дадының хұсусијәти бу сатирада иди. Бу әннәтдән әдәбијатымызда Сабир тамамилә мисилсиз бир шаирdir.

Сабирә گәдәр сатирик парчалара, ичтимаи сатиранын нұмунәләринә хұсусән Закирдә вә Сеид Әзимдә раст кәлирик. Сабир классик әдәбијатымыздакы бу нұмунәләри елә кенишләндирди, елә инкишаф етдири ки, бүтөв бир мәктәб—сатира мәктәби јаратды. Сабириң мәнлиji, Сабириң новаторлуғу, Сабириң хұсусијәтләри онун сатирасындашы, сатирасының хұсусијәтлеридir. Тәбииидир ки, бу сатира үчүн дә заман вә дөвр әлверишли иди. Бу, тәкчә бир адамын иши дејилди. «Молла Нәсрәддин» олмаса иди, «Молла Нәсрәддин» мәктәби олмасауды, Сабир сатирасы бу вүс'әтлә вә бу гәдәр камил шәкилдә јарана билмәзди. Бу сатира дәрин мүндәрәчәли, олдугча һәјати, олдугча кәскин ва чанлы сатирадыр. О, ачы истеңзапарла, лирик рич'әтләрлә долудур. Орада нифрәт вә мәһәббәт, күлүш жәкезжашы бир-биринә гарышмышдыр. О, һәм инкар едир, һәм дә тәсдиг. Инкар етдиши, вуруб учурдуғу—көһнә, әдаләтсиз, зұлмкар ичтимаи гурулушшудур; сијаси, дини, фәлсәфи, әхлаги иртичаның һекм сүрдүйү һәјатдыр. Тәсдиг етдиши—азадлыг, әдаләт вә бәрабәрликдир, тәрәғги вә сәадәтдир. Сабириң сатирасы кәләчәjә ҹагыран, дүнja әдәбијатының ән көзәл нұмунәләри илә јан-јана дурачаг jүксәк бәдии формаја вә дәрини фәлсәфи мәзмұна малик сатирадыр. Сатирасының бөйүк гүдрәти долгун ичтимаи мә'насы онун адьны Свифт, Марк Твен, Беранже, Некрасов кими өлмәз сәнәткарларла бир чар-кәjә ҹыхарыр.

Инди икінчи нәггашын—заманын ролуну көздән ке-чирәк. Жұхарыда дедик ки, заман Сабир сатирасының жаранмасы үчүн хұсусилә әлверишли иди. Ахы Сабирин бөјүклүйнү, әзәмәтини жалның шәхси исте'дады илә изаһ етмәк нә елми, нә дә әмәли чәһәтдән дүз олар. Бурада зәманәнин дөврүн хұсусијәтләрини нәзәрә алмаг хұсусилә вачиб шәртдир. Бәли, Сабири јетишdirән, исте'дадына тәкан вә мә'на верән зәманәси иди, зәһмәткешләrin бөјүк ингилаби мұбаризәси иди. 1905-чи ил ингилабы олмасајды, пролетариатын чыхышлары—чаризми, буржуа һакимијәтини, орта әсрләrin галыгларыны сарсыдан шиддәтли чыхышлар олмасајды, һаким ичтимаи тәбәгәләrin дахили позғунлуғуну вә инсаниjәtә зидд тәбиэтини бүтүн чылпаглығы илә мејдана чыхаран ингилаби вурушлар олмасајды, Азәрбајҹан мұнгингндә Сабирә нафәс верән һава олмазды. Эн бөјүк исте'дадлар, хұсусән Сабир кими реалист јарадычылар әсәрләrinин мүндәрәчәсиси, материалыны һәјатдан, зәманәдән алырлар. Сабирин «ағлар-құләр» сатирасының бәдии хұсусијәтләри дә зәманәси илә бағлыдыр. Нә үчүн «ағлар-құләр?» Она көрә ки, о заман Азәрбајҹанда көһнә һәјат тәрзи, көһнә гурулуш, көһнә шүүр вә әхлаг һәм күлүнч, ежбәчәр шәкил алмышды, һәм дә фациәли иди. Җәлил Мәммәдгулузадә демишкән, ити хәнчәрлә тәпәсисиң дөјүб баш ѡран мұсәлман аләминә бахмаг кифајәт иди ки, адамы һејрәт бүрүсүн вә көзләр јашарсын. Ејни заманда бу заваллыларын авамлығыны, садәлијини, нечә асанлыгla алдандыгларыны көрәндә инсаны гәрибә бир құлмәк тутурду, инсан іәһгәнә чәкиб учадан ачы-ачы құлмәли олурду. Беләликлә, зәманә Сабир исте'дадына боллу гида верирди.

Диггәтәлајиг чәһәт бурасыдыр ки, Сабирин сатирик ше'рләри илә чидди ше'рләри там бир вәһдәт тәшкіл едир, бир-бирини тамамлајыр. Іәр икиси ејни ингилаби чәһәтдән заманы экс етдирир, дөврүн тәләбләrinэ ҹаваб верирди. Бирчә «Бейнәлмиләл» ше'рини хатырлајат. Азәрбајҹанлылар вә ермәниләrin симасында халглары достлуға, гардашлыға ҹағыран бу көзәл ше'рлә чилдәтчиләрә, гочулара, шаһпәрәстләрә құлән, онлары әле салан сатирик ше'рләр арасында мәкәр дахили вәһдәт јојдур? Әлбәттә вар! Бу вәһдәти јарадан дөврүн мұбаризәси, дөврүн руhy иди; Сабир исә дөврүнә ән садиг бир шаир иди.

Сабир јарадычылығында шаириң һәјат жолунун да, ичтимаи-әдәби тәрбијәнин дә бөйүк ролу олмушдур. Бу һәјат жолу Сабирин азадлыг, ингилаб вә тәрәгги уғрунда мұбаризәни әкс едән бөйүк сәнәткар кими јетишмәсінә көмәк етмишdir. Шәхси һәјатының ағырлығы, арды-арасы кәсилмәз мадди етијаач, айләни тә'мин етмәк үчүн тәлашла иш ахтармасы, һеј өзүнү ора-бура чырпмасы Сабири инсан һәјатының һәм фачиәли, һәм дә күлмәли чәһәтләринә гаршы чох һәссас етмишди; инсанлары һәјатын кирдабында, јашамаг уғрунда мұбаризәнин ичиндә танымасына сәбәб олмушду. О, тәчрүбәдә, сајсыз-һесабсыз адамларла әлагәдә көрмүшдү ки, заһирә, көркәмә, сөзә алданмаг олмаз. Чох заман бүнлар бир пәрдә кими адамын әсил үзүнү кизләдир. «Тазијанә»ләрдә о заманкы чәмијәтин мұхтәлиф тәбәгәләрини тәмсил едән адамларын гыса вә аз сөздә чәкилмиш шәкилләри көстәрир ки, Сабир бу адамларын үрәјинин ичини көрүр, кизли фикирләрини охујурмуш... Мәнафеләрин тоггушдуғу мејданда инсанларла үз-үзә каләнләр көзүчаыг олурлар. Ағыр шәхси һәјат Сабирин үрәјиндә зәһмәткешләрә, әзиләнләрә сөнмәз мәһәббәт ојатмышды. Әсәрләриндәки күчлү һуманизмин бир әсасы да будур.

Сабирин үслуб, дил, бәдии ифадә вә сәнәткарлығ чәһәтдән бөйүк бир новатор кими чыхыш етмәсіндә. Азәрбајҹан халғынын, Азәрбајҹан һәјатынын парлаг милли колоритини әдәбијатта кәтирмәсіндә онун әдеби тәрбијәсінин дә әһәмијәти бөйүкдүр. О, илк адым атанда Сеид Әзим Ширванин мәктәбини көрмүшдү. Онун бәдии зөвгү, сөзу инчәдән-инчәјә дујмаг, фикри парлаг вә аjdын ифадә етмәк габилијәти бу мәктәбдә тәрбијә олунмаға башламышды. Халг һәјаты Сабир үчүн һәгиги университет олмушду.

Биздә бә'зән новаторлуг вә классик ән'әнә, јени мәнәви әхлаги кеји菲jәтләр вә милли хұсусијәтләр этрафында мұбахисәләр олур. Бизчә, Сабир јарадычылығы бу мәсәләни дәриндән өјрәнмәк вә даňа доғру изаһ етмәк үчүн зәнкин материал верир. Сабир классик Азәрбајҹан вә Шәрг әдәбијатының көзәл, бәдии ән'әнәләринә е'тинасызлыг көстәрмәди, онлары өјрәнди вә мәнимсәди. Лакин онлары механики олараг тәкрапар етмәди, инкишаф өтдириди, јени фикирләри, јени һәјаты једи-

ни дөврү қақсын вә габарыг әкс етдирмәк үчүн жени бәдди пријомларла зәнкүнләштири. Сабирдә форманын, ән'әнәнин вә милли хүсусијәтин жаңышы-пислијини мүәјжән едән бир мизан варды: һәјатын вә халгын тәрәгги-синә көмәк едән мәгбулдур, жаңышыдыр, мане олан пие-дир, ону жајмаға дәјмәз.

Сабирин жарадычылығы мүндәрәчә илә форманын, бәдди методда дүнјакөрүшүнүн, вәтәндешлиг дујгула-ры илә естетик зөвгүн вәһдәтинә нүмунә олачаг јеткин бир жарадычылығдыр. Онун исте'дадынын вә һәјати тәрбијәсинин хүсусијәтләри илә зәманәнин тәләбләри, чәмијәттин зәрури еңтијачлары, габагчыл мејилләри арасында учурум јох иди; әксинә, бунлар тамамилә бир-биринә мұвағиғ кәлдијиндән, Сабирин исте'дады аз мүддәт әрзинде вұс'әтлә парлаја билди, өлмәз нүмунәләр жаратды, әдәбийатда тамамилә жени бир дөвр ачды.

Бу һеч дә о демәк дејил ки, Сабирин дүнјакөрүшү вә анлајышлары илә дөврү, зәманәси арасында зиддијәт јет јох иди. Биз вәһдәтдән данышанды зәманәнин анчаг габагчыл, ингилаби мејилләрини нәзәрдә тутуруг. Ыәр-каһ һаким фикри, рәсмән һаким олан идеолокијаны нәзәрә алсаг, демәлијик ки, Сабирлә зәманә арасында нәинки зиддијәт, һәтта учурум вар иди. Бунлар үз-үзә дурмуш дүшмәнләр иди. Зәманә һәр адымда Сабир тә'тиб едирди. Ону арасы қәсилмәз мадди еңтијач әлиндә әзмәси бир жана галсын, чыхылмаз мә'нәви зиндана атмышды, руһуну, фикрини دائم боғур, нәфәс алмаға ғојмурду.

Жашадыгча әзаба дүшду тәним,
Мәнә зиндан қәсилди өз вәтәним,

— дејән шаирин нечә мә'нәви, руһи сыйынтылар кечирдијини тәсәввүр етмәк чәтин дејилдир. Лакин бу сыйынтылара баҳмајараг, бәдбинлик вә дүшкүнлүк Сабирә јабанчы иди. О зәманәнин өкеj оғлу јох, доғма оғлу кими һәрәкәт едирди. Буна көрә дә 1905-чи ил ингилабы аловлананда Сабир дә мұбаризә мејданына атылды. О, дахилән сохдан бу мұбаризәжә назыр иди. Ахы тәкчә һәјат тәрзи, феодал-буржуа зұлму, молла вә сејидләринг һәјасызылығы, чәһаләт вә наданлығын тәрәтиjiи фәсадлар тәкчә Сабир дејил, тәкчә фәhlә вә

кәндлиләри дејил, бүтүн намуслу адамлары, бүтүн чәмијјәти чана кәтирмишди. 1905-чи ил ингилабы бу боғучу мүһитә тәмиз, сәрин һава кәтирән бир фыртына иди. Ингилабын кәтирдији јени идејалар, ингилаби јүксәлиш онун мүһит вә зәманәдән шәхси наразылығына бөյүк ичтимай мә'на верди, тарихи мүндәрәчә илә доллурду, ону фәhlәнин, кәндлинин вә габагчыл зијалыларын дөјүшдүйү чәбәһәјә чәкди.

Сабир јарадычылығы дүнja әдәбијаты тарихинде бир чәһәтдән дә сох гијматли вә нүмунәвидир: о бүтүн мәнијјәти илә естетчилијә, «сәнәт сәнәт үчүндүр» нәзәријәсинә гарши чеврилмишdir. Сәнәти инсанларын реал һәјатындан аյыран, ичтимай мүбаһисаләрдән кәнара чәкән, бөйүк һәјати вә фәлсәфи мүндәрәчәдән мәһрум едән мүртәче естетик нәзәријәләрин бүтүн дәлилләри бир-бир Сабир јарадычылығынын гранит сүтүнларына дәјәрәк парчаланыр. «Фүјузат»да, «Һәјат»да вә башга гәзет вә журналлардакы мүртәче мәэмүнлу әсәрләри јада саланда, ичтимай мүндәрәчәдән мәһрум олан ашигানә ше'рләри охујанда «сәнәт сәнәт үчүндүр» мәјлини вә мүртәче романтизмин о заман биздә дә күчләндүйини аждын көрмәк олур. Буржуа вә феодал көрүшлү мұхтәлиф адамлар мүртәче естетик нәзәријәләрлә чыхыш едирдиләр ки, онларын мәгсәди «сәнәт сәнәт үчүндүр» фикрини јајмагдан ибарәт иди. Бу нәзәријәләр дејир ки, реал һәјат, хүсусән ашағы тәбәгәләрин һәјаты чирклидир, јүксәк сәнәтиң объекти ола билмәз, бәдиилиji позур, көзәллиj гарши чеврилмишdir. сәнәт анчаг јарадычынын субъектив тәсәввүрләринде, хәжал вә арзуларында, һарада исә сәмаларда јашајан саф идеаллардан илham ала биләр. Сәнәтиң доланыбы ахтардығы халг дејил, күтлә дејил, чәмијјәтин фөвгүнә галхмыш хүсуси мәнлиj малик фәрдләрдир вә анчаг бу фәрдләрлә уғрашмаг сәнәтиң ишидир.

Бу мүртәче нәзәријәләрин әксинә олараг Сабир, сәнәти бөйүк вүс'эт вә чәсарәтлә һәјатын ајнасына чевирди. Сәнәтиң гапыларыны тајбатај һәјатын, зәманәнин үзүнә ачды, милжонларла зәһмәткеш адамларын мүбәризәсими вә еһтирасларыны, арзу вә һәвәсләрини дағ селини андыран бир ахынла әдәбијатта кәтирди. Һәм дә бу еһтираслар, бу мүбәризә сох тәбин вә реал көстәрилмишdir. Бөйүк реалист сәнәтиң күчү

дә ондадыр ки, тез силиниб кедәчәк заңири үнсүрләр васитәси илә дејил, инсанын дахили аләмини, еһтирасларыны, мұбаризәсини көстәрмәклә, заман вә мәкан һағында конкрет, чанлы тәсәввүр јарада билсин. Сабирин реализми бу чүр реализмдир. О, һәјатын дахили мә'насыны ачараг әкс етдирир...

III

Һәгигәт дујғусы Сабир јарадычылығынын ән көзәл чәһәтләриндән биридир. О, көрдүкләрини јазыр, күндәлик һәјатын ади һадисәләрини вә адамларыны гәләмә алырды. Лакин бу һадисәләр Сабирин гәләминин алтындан чыханда ики чазибәдар хүсусијәт газаныр зә бунунда да адамларын үрәжини фәтһ едири: Инсаны сарсыдан һәгигәт вә инсана һәдсиз ләzzәт верән көзәллик!

Сабир һамынын көзу габағында чәрәjan едән һадисәләрдә елә һәгигәтләр кәшф еди, елә мә'на тапырды ки, ону көрән һәр кәс «догрудан да бу ки, белә имиш»— дејирди. Бәли, Сабирин ше'рләри адамларын көзүн ачырды, һәјаты дәриндән өјрәнмәjә, зәманәни дәриндән алламаға көмәк едири.

Сабир һәгигәти чох дузлу, чох көзәл шәкилдә ифадә едири. Онун чазибәсіндән гуртармаг чәтинидир. Бу көзәллик Сабир ше'ринин һәр һансы бир үнсүрүнә дејил, бүтүн үнсүрләrinә, бүтүн васитәләrinә, бүтүн шәклини, бүтүн аһәнкинә һакимдир.

Сабир зәманәсini, мұһитини, адамларын фикри, психология, әхлаги кејфијәтләрини кениш шәкилдә, көһнәликлә јенилијин, ингилаби дүшүнчә илә мүртәче дүшүнчәнин, тәрәгги илә тәнәззүлүн, әталәтлә һәрәктин гызын мұбаризәси шәклиндә әкс етдирирди. Сабир дејәндә бизим көзүмүзүн габағында Азәрбајҹан тарихини мараглы, гајнар бир дөврүндә халг һәјатынын там, бүтөв мәнзәрәси чанланыр. Орада бүтүн ичтимай тәбәгәләрин һәјатыны, јашаыш тәрзини, дүшүнчәсini, чанлы нұмајәндәләрини, онларын зәманәjә әлагәсini көрүрүк. Бәjlәr, ханлар, моллалар, сеидләр, капиталистләр, гочулар, бағгаллар, чадукәр арвадлар, көбәк јанлар, ингилабчы фәhlәlәr, әзилән, лакин артыг айылб әјаға галхан кәндилләr, шаһлар, солтанлар, мил-

ләтчиләр вә халглары гардашлыға чағыран мұтәрәгги ичтимаи хадимләр Сабир ше'ринин сәтирләри арасында дирилир, өз либасында, өз фикирләри, өз көркәми илә көзүмүзүн габагында дуурлар. Мә'налы, сәчијјәви вә кичик штрихләрлә бөյүк, долғун ичтимаи типләр жаратмагда Сабир сатирасы әдәбијатымызда һәгиги реалист романын ишини көрмүшдүр. «Фәhlә, өзүңү сән дә бир инсанмы санырсан?», «Паш атоннан, нә ағыр жатды бу оғлан, өлүбә», «Әкинчи», «Бакы фәhlәләрина», «Милләт нечә тараф олур олсун, нә ишим вар», «Сатырам», «Гач. ат басды»... кими сатиralарында онлары әжани айдын көрмәк олур. Чүнки бу типләр мүәjжән ичтимаи тәбәгәнин көрушләрини мүчәррәд шәкилдә ифадә едән шејпур ролуну ојнамыр, конкрет психоложи вә фәрди чизкиләрә малик сурәтләрдирләр.

Сабир Азәрбајҹан халгыны әсрдән кери сахлајан, зүлмдән, еhtiјаҹдан, чәһаләтдән гурттармаға тојмајан һаким тәбәгәләри бөյүк бир нифрәтлә гырмачламыш, дөгрудан да онлары өз сатирасында биабыр етмиш, мә'нәви чәһәтдән пучлугларыны көстәрмиш, өлдүрмүшдүр. Лакин Сабир heч заман бунунла кифајәтләнмәшишdir. Халгын һәјатындакы елә үмуми гүсурлара тохунмушшур ки, онларла мүбәризә етмәдән, онлары арадан галдырымадан ирәлиләмәк чәтин олар. Сабирин бөйүк һуманизми, гызғын тәрәгги арзулары ону гәһрәманлыға сөвг едириди.

Сабирин һуманизми кенишdir. Онун мүндәрәчәсини үмумхалг тәрәггиси вә азадлығы идеалы тәшкىл еди. О, бәшәри сәадәт дәрәчәсинә галхан һуманизмдир, садә, ади зәһмәткеш инсанын хошбәхтили фикри онун әсасында дуур. Бу һуманизм инсан тәрбијесинә көмәк еди. Мәһз буна көрә дә Сабир инсан һәјатындакы бир чох көклү-ришәли хәстәликләри, инсан тәбиәтинин кениш фәзаларына көлкә салан мәһдудлуглары көрүр вә онлары сатира атәшиндә јандырырды. Демәк олар ки. Сабирин бүтүн әсәрләри бу чәһәтдән сәчијјәвидир. Тәк-чә «Ким нә дејир биздә олан гејрәтә», «Шүкр худаја», «Молла дајы, етмә шәрарәт бәлә», «Көрмә,— Баш уста јумарам көзләрим» кими ше'рләрини хатырлајаг. Жада салаг ки, «Чырманырыг кечмәjә чај кәлмәмиш» сатирасында шаир сөзу илә әмәли дүз кәлмәjән, дедијинин тәрсинә һәрәкәт едән бошбоғаз, әмәли фәдијјәтә гадир

Бұнларын симасында Сабир авам, голу зорлу, чиби долу, вичданы бош, бәшәри дујғулардан мәһрум, һәр ишдә анчаг өз хејрини күдән чүрүк феодал тәбәгәләри-ни, ачкөз буржуа синфини, мәсләксиз буржуа зијалы-ларыны усталыгла ифша етмишdir. Мәһз онлары на-зәрдә туатараг Сабир жазырды:

Жұләрчә зијан халға вур, өз хејрини көзлә!
Алданма өзүн бир кәсә һүшіару зирәнк ол!
Кәр мәсләһәт олса ишини гур икнүзлү,
Бир жаңда гојун, өзкә тәрәфләрдә пәләнк ол!

Сабириң дөврү, зәманәси нағында аз-чох тәсәввү-ру олан адамлар үчүн бу сәтирләрин, ифадәләrin ачыг вә кизли мә'насы айдындыр. Айдындыр ки, бөյүк шаир кимләрә ишарә едир, нечә мәнфур мә'нәви хәстәликлә-ри гырманчлајыр, инсанларын әхлагыны, мә'нәвијаты-ны чүрүдән нечә жарапарын үстүнү ачырды. Әгидәсиз-лик, вәтәнсизлик, симасызлыг азарына тутулмушлары, бу азары жајан түфејлиләри ифша едәркән Сабир нечә дә мұхтәлиф бәдии үсуллардан истифадә едирди, онун гәләминин алтында рәнкләр нечә дә дәјишә билир, нечә дә чанлы зәнкин мәнзәрә жаранырды. «Чырманырыг кечмәjә чај кәлмәмиш» ше'риндә шаир мәнфи типләриң өзләрини даныштырыр. Онлар ловға-ловға өјүнүр, ку-ja өз жаҳшы сифәтләрини тә'рифләјиrlәr. Бу тә'риф исә-эн ағыр ифшадан кәскиндир. Чүнки һәм онларын ич үзү-ну ачыр, һәм дә авамлыгларыны мејдана чыхарыр. «Еj хачә, чалыш сурәти заһирдә гәшәнк ол!» ше'риндә исә шаир езу о типләрә мұрачиәт едир, онларын чиркин ха-сијјәтләрини көзләринин ичинә дејир. Һәм дә ше'рин һәр сәтри чох дәрин мүшәнидәнин нәтичәси олан психоложи һәгигәтләри ифадә едир. Ағылсыз һәрәкәтләри илә өзүнү батаглыға салан, һевани, кор еһтираслара уя-раг учурумун ағзына кәлиб чыхан адамлар һәмишә «чә-һәннәмә кедән өзүнә ѡлдаш актарар» принсипи илә һә-рәкәт едib күнаһы башгаларынын бојнұна атмаға чалы-шар, һәјасызлыгla, ачыг жалан вә бөһтандла чаныны гурттармаға чәһd едәр. Сабир бу психоложи вәзијәти белә ифадә едир:

Һеван кими бир барәдә палчыгда галанда,
Сал фитнәли сөз орталыға, һевсәләтәнк ол!

олмајан, кәләчәк һиссиндән, вәтән дујғусундан мәһрум олан горхаг, чаһил адамларын нечә чанлы сурәтини јарада билмишdir. «Иш көрәчәк јердә сез әзбәрләjәn», «гурү, бош сөһбәтә ашиг олан» бу дил пәһләвандары үчүн чох тәбии һалдыр ки, десинләр:

Чырмайырыг кечмәjә чаj кәлмәмиш,
Башлајырыг гызмага jaj кәлмәмиш,
Сөz веририк инди, бир аj кәлмәмиш
Аста гачыб дүртүләрик хәлвәtә,
Ким nә деjәr биздә олан геjрәtә?!

Бәла орасындадыр ки, беләләринин ичиндә савадлылар да вар. Лакин чаһил савадлылар, алимлик иддиасында олан, өзләрини биликли вә зирәк һесаб едә билән савадлылар, аға гарә, гарәja аf демәkдәn утансајан савадлылар! Халг ағыр зұлм алтында инләдиji, ишсiz галдығы, еңтијач чәкдиji, мәктәбдәn вә маарифдәn мәһрум олдуғу һалда, јениjetmә чаванлар өмрүнү алвердә, гумарда, ит боғушдурмагда кечирдиji һалда, чәмиjjәt шүурсуз вә вичдансыз варлылара, јары сәфаләт ичиндә күзәран кечирәn јохсуллара парчаландығы һалда, бу «савадлылар» дәшләrinә дөjүб деjирләр:

Биздә nә фәhlә тапылым, nә кәda,
Биздә nә саил вә nә бир бинәва,
Бәхтәвәр өвладымыза, мәрһәба,
Баш апарыб hәр бири бир сәn'әta,
Ким nә деjәr биздә олан геjрәtә?..

Онлар нијә белә деjирләр? Чүники ешидибләр ки, ингилабчылар вар, буржуа-феодал чәмиjjәtinин һаким вә мәһкум синифләрә бөлүндүjүнү деjәnlәr вар, бу синифләр арасындакы амансыз мүбәризәnin пролетариат гәләбәси илә гуртарачағыны сөjlәjәnlәr вар. Бу сәslәр Азәрбајчанын, бүтүн ислам Шәргинин гафил мәзлүмларыны аյылда биләр, онлары мүбәризәjә чәкә биләр. Онсуз да Бакыда фәhlәlәr баjраг көтүрүб күчәләрә төкүлүб. Бунун габағыны алмаг лазымдыр. Нә илә? Көзләри бағламагла, шүурлары корлашдырмагла, «милләtin дәрдинә галмагла»:

Чүмлә-чаһан јатса да, биз јатмарыг,
Геjрәti-миллиjәmизи atмарыг,
Әhlimизи башгалара сатмарыг,
Бир гуруша, бир пула, ja бир чәтә,
Ким nә деjәr биздә олан геjрәtә?

«Чырманырыг кечмәјә чај кәлмәмиш» сатирасы истеңза илә, ачы құлұшлә долудурса, «Еj хачә, чалыш су-рәти заһирдә гәшәнк ол!» ше'риндә нифрәт дујғусы үстүндүр. Сабирдә һәмишә һәјат материалы, шаиранә дуј-ғунун тәбиәти ше'рин формасыны мүәjjән едир. Буна көрә дә онун ше'рләриндә еңтираслары, фикирләри вә бәдин форманы бир-бириндән аյырмаг мүмкүн дејилдир, онлар там вәһдәт тәشكіл едириләр.

Сабирин бир чох ше'рләри дин вә мөвнүмат бајгу-шу моллалары, дәрвишләри, чадукәрләри, дуа јазанла-ры, заһидләри ифша едир. Бу ше'рләриндә шаир дини зеһниjjәти, көһнә адәт-әнәнәләри гырманчлајыр, халғы јенилиjә, ирәлиjә ҹагырыр. Сабир көстәрирди ки, дини көрүшләре әсасланан «тәрки дүнија» «фәлсәфәси» ин-саны гејрәтсизлиjә, фәалиjјәтсизлиjә сүрүкләјир, «гәзая чарә јох» дүстүру нә гәдәр адамын һәјат гүввәсини сус-таңдыбы өлдүрмүш, онлары зұлм, алчаглыг, рәзаләт вә сәфаләтә дәзмәjә мәчбур етмишdir. Дин, шаирә көрә һәм дә истиスマрчыларын әлиндә халғы соjмаг үчүн ән жаxшы васитәdir, «гулдуручулуг түфәнкидир». Бу васитә илә онлар фәhlә вә кәндилләрин керидә галмыш һиссә-ләринә тә'сир едир, фикри беjни думанландырылар:

Алданмарам ки, доғрудур ајинни, ej әму!
Кәссин мәми, һәгиги исә динин, ej әму!
Иманына гәсәмлә чапыран чәмаәти,
Гулдуручулуг түфәнкимидир динин, ej әму?

Сабирин бу ше'рләри објектив олараг динә, дини көрүшләре гарши чеврилмишdir. Лакин шаирин гәлә-миндән дини мәзмунда олан ше'рләр дә чыхмышдыр. Бу әсәрләрдә Сабирә мәхсус реализм, хәлгилик олма-дығы кими, онун јарадычылығына мәхсус бөjүк ше'риj-јет дә, дил, ифадә зәнкинлиji дә јохдур. Бу ше'рләр шаирин үмуми јарадычылығына көрә чох сөnүк көрү-нүр, онун јарадычылығы үчүн сәчиijәви дёjildir.

Сабир Азәрбајҹан әдәбијатында ән гүдрәтли сәнәт-карлардандыр. О, ше'rimizин руһунда, мәзмунунда, һәјата мұнасибәтindә, бәдии ифадә васитәләrinde ми-силсиз бир јенилик јаратды. Шаиrimizин досту вә Азәрбајчанын ишыглы сималарындан бири олан Аббас Сәhәт онун новаторлуғуну чох дөfру баша дүшмүш вә илк дәфә үрәк долусу гијмәтләndirә билмишdir.

Аббас Сәһіетин Сабир һағында ледији сөзләри бу күн дә ән доғру вә ән еңтираслы сөзләр сајдығымыздан онлары бурада бир даһа хатырлатмаг истәјирик: «Сабир әсәрләриндә ишләтдији ибарәләр вә јени мәзмунлар кимсәни тәглид дејил, мәһз өз фикринин нәтичәсидир. Бунунла демәк истәјирем ки, Сабир мүгәллид дејил, бәлкә елә мүчәддиддир ки, көһнә ше'рләр илә јени ше'рләр арасында бир әсрлик бир учурум ачды ки, бир даһа кери дөнүб дә о учурому атылмаға кимсәдә чүр'эт галмады.

Бир кәрә дүшүнүлсүн: әдәбијатымызда на гәдәр бөјүк бир тә'сир вә на гәдәр бир ингилаб вүчуда кәтириши!»

Доғрудан да Сабир әдәбијатымызда ингилаб жаратды. М. Ф. Ахундовун XIX әсрин орталарында сәпдији тохумлар әлли ил сонра, јәни ийирминчи әсрин әввәлләриндә Азәрбајҹан әдәбијаты құлустанында пәрдагланыб ачылды, сон дәрәчә этирли вә рәнкарәнк құлләр битирди. Бу құлләрин ришәси халг һәјатынын дәринликләриндән су ичирди. Онлар әтрини халғын синәсиндән алышы. Сабир она кәрә мисилсиз бир новатор, әдәбијатда һәр чәһәтдән ингилаб жаратмыш бир сәнәткар олду ки, үрәјинин бүтүн телләри илә халга бағлы иди. Сабир өлмәз сәнәткардыр. Йүз илләр кечсә дә о, әдәбијатымыз үчүн бир өрнәк олараг галачагдыры. Азәрбајҹанын јени нәсилләри онун јарадычылыг чәсарәти, бөјүклюју һағында дүшүнәркән ифтихарла бу сөзләрини хатырлајачаглар:

Бәнзәрәм бир ғочаман даға ки, дәрјада дураг...

Мирзә Ибраһимов

«ҲОПҲОПНАМӘ»НИН НӘШРИ ВӘ ТӘРТИБ ПРИНСИПЛӘРИ

Ингилабчы шаир Мирзә Әләкбәр Сабир (1862—1911) Азәрбајҹан әдәбијаты тарихиндә шәрәфли јер туңан бөјүк сималардан биридир. Онун ингилаби-демократик поэзијасы өз мұасирлиji, хәлгилиji, јұксәк сәнэт-карлығы вә дәрин реализми илә Азәрбајҹан мәдәнијеттинин, бәдии вә ичтимаи фикринин тәрәггисинде мүстесна рол оjnамышдыр.

М. Э. Сабир јарадычылығынын вұс'ети, әнатә вә тә'сир даирәси сон дәрәчә кенишdir. О, әсримизин әvvәлләrinde јалныз Азәрбајчанда дејил, Џахын вә Орта Шәргин бир сыра өлкәләrinde дә халг азадлыг һәрәката, ичтимаи сатиранын инишишафына гүввәтли тә'сир кестәрмиш, онларча сатирик шаир үчүн нұмунә олмуш дур. Тәдгигат көстәрир ки, һәлә бөјүк шаирин сағлығында онун әсәрләри јерли мәтбуатла јанаши, Тифлис, Петербург, Һәштәрхан, Сәмәргәнд, Истанбул шәһәрләrinde вә башга јерләрдә чыхан гәзет, журнал вә мәчмуәләрдә дә дәрч олунмуш, шөһрәт тапмышдыр.

Сабирин «Ҳопҳопнамә» ады илә мәшhур олан ше'рләр мәчмуәси охучуларын севимли китабыдыр. «Ҳопҳопнамә» там јарым эсрdir ки, соh тиражла чап едилир, јајылыр. Онун јенидән нәшири һәр дәфә әдәби һәјатымызда бир һадисәjә чеврилир. Сәнәтиндәn, пешәсийдәn, јашындан, савадындан асылы олмајараг һамы бу китабы алмаға, охумаға чалышыр. Нәшириjата кәлән охучу мәктубларында бөјүк шаирин әсәрләrinә олан үмуми мараг, мә'нәви еһтијач өзүнүн парлаг әксини тапмышдыр.

Вахташыры бурахылан күтләви ше'р мәчмуәләри нәзәрә алынмазса, Сабирин әсәрләри топту шәкилдә азәр-

бајчанча једди дәфә чап олунмушдур. Дүздүр, бу нәшрләрдә шаириң зәңкин әдәби-бәдии ирсі там әнатә едилмәмишdir. Сабириң һәјат вә јарадычылығы әтрафында тәдгигат кенишләндикчә, шаириң јени тапылан әсәрләри күллијата әлавә олунмушдур.

Чаризмин, буржуа-мүлкәдар ағалығының әдаләтсиз гануилары нәтичәсіндә әсәрләрини китаб һалында көрмәк сәадети Сабирә нәсиб олмады. Әсәрләринин талеji хүсусилә өмрүнүн сон күnlәrinдә шаири чох дүшүндүрүрdu. О, Тифлисдән досту Аббас Сәhhәtә јаздығы сон мәктубларының бирини бу сөзләрлә гуртарырды: «Өлүрсәм, гәм етмәрәм; чүнки билирәм сиз мәним асарымы тәб' етдиrәсиниз...».

Сабириң вәфатындан соңра онун әсәрләрини нәшр едib, кениш охучу күтләләrinә чатдырмаг мәсәләси бүтүн кәssинлиji вә чиддiliji илә гарышда дурду. Аз мүddәт әрзинде дөври мәтбуат сәhifәlәrinдә бу мұнасибәтлә чох жазылар, охучу мәктублары дәрч едилди. Сырави охучулардан башламыш Ч. Мәммәdгулузадә, Э. Ыагвердиев, Ф. Қөчәрли, А. Сәhhәt, Э. Гәмкүсар вә башга мұасирләри, гәләм достлары шаириң әсәрләрини китаб һалында нәшр етмәк үчүн халға мұрачиәт етдиләр. Халғдан топланмыш ианә илә, А. Сәhhәt вә мүәллим M. Маһмудбәjовун сә'ji нәтичәсіндә Сабириң әсәрләри 1912-чи илдә «Һонhопнамә» ады илә чап олунду.

Бу, «Һонhопнамә»нин илк нәшри иди. Охучулар тәрәфиндәn һәrapәtlә гарышланан бу китаба шаириң әсәрләринин аз бир гисми—јалныз «Молла Нәсрәddin» журналында чап олупан сатиralары дахил едилмишди. Китабын үзәринде «I hissә» олдуғу көстәрилмишдисә дә, II hissә чап олунмамышды. Охучуларын тәләби вә ианәси илә ики ил соңра, 1914-чү илдә «Һонhопнамә»нин икинчи, даһа мүкәммәл нәшри бурахылды. Әvvәл-кіндәn фәргли олараг, јени нәшрә шаириң «Молла Нәсрәddin» журналы илә јанаши башга дөври мәтбуатда («Иршад», «Бәhлүл», «Зәнбур», «Һәгигәт», «Күnәш» вә с.) чыхмыш бир чох әсәрләри дә дахил едилмишди. Халғ рәссамы Эзим Эзимзадәnin Сабир әсәрләри мөвзусунда чәкдиji классик рәсмләrin бөjүк бир гисми илк дәfә бу нәшрдә верилмишди.

«Һонhопнамә»нин истәр бириńчи, истәрсә икинчи нәшрини A. Сәhhәt һазырламышды. О, китаба «Саби-

рин тәрчүмеји-һалы» адлы долгун мәзмұнлу бир мүгәддимә јазмышды ки, бу мүгәддимә инди дә Сабир тәдгигатчыларының истинаға етдири мә'тәбәр мә'хәзләрдән биридир.

А. Сәһһәт бөյүк шаириң әсәрләренни автографлар әсасында дејил, илк чаплар әсасында һазырламышды. О, әсәрләрин нәинки гәзет вә журналларда мәтнини, һәтта сәрлөвһәсимиң дә ейнілә сахламышдыр. Одур ки, Сабир әсәрләринин илк мәнбәләрдәки мәтни илә бу ики нәшрдәки мәтни арасында, демәк олар, фәрг јохдур.

Мұбариз шаириң әсәрләри һәгиги гијмәтини ингилабдан соңра алды. Совет һакимијәти илләриндә Сабир ирсинә мараг даһа да артды. Сағлығында әсәрләриң китаб һалында көрә билмәјән аловлу вәтәнпәрвәр вә һуманист сәнәткара ингилабын илк илләриндә һејкәл ғојулду, әсәрләри күтләви тиражла дәфәләрлә чап олунду. Инди артыг Сабириң әсәрләри бөйүк рус халғынын, Украина, ермәни, күрчү, татар вә башга гардаш халгларын дилинә, һабелә бә'зи харичи дилләрә тәрчүмә едиләрек милюнларын малы олмушшудур.

Азәрбајчанда социалист ингилабынын гәләбәсіндән аз соңра М. Э. Сабир әсәрләринин нәшри илә әлагәдар бир сыра мүһүм дәвләт тәдбиrlәри һәјата кечирилди. Халг маариф комиссары Дадаш Бүнәдзәдәнин көстәриши илә «Һөнгөннамә»нин тәкмилләшдирилмиш, үчүнчү нәшрини бурахмаг үчүн хүсуси комиссия жарадылды. Шаириң автографларыны, намә'лум әсәрләрини, тәрчүмеји-һалына даир мә'lumat вә с. топламаг һаггында 1921-чи илин мај айында «Коммунист» гәзетиндә е'лан дәрч едилди. Жени нәшрин тәртиби Сабириң мұасири, мүэллим вә журналист Элискәндәр Чәфәрзәдәjә тапшырылды. 1922-чи илдә «Һөнгөннамә»нин үчүнчү нәшри бурахылды.

Жени нәшр илк нәшрләрдән хејли фәргләнирди. М. Э. Сабириң о вахта гәдәр дәрч едилмәмиш бир неча әсәри, о чүмләдән С. М. Гәнисадәjә мәктублары илк дәфә һәмин китабда чап олунмушшуду. Тәртиби Сабириң о вахтадәк «Һөнгөннамә»jә дүшмәмиш бир сыра ше'рләрини гәзет, журнал вә мәчмуәләрдән топлајыб, шаириң күlliјатына дахил етмишди. Китабын соңунда исә Сабириң бир сыра мұасирләринин шаир һаггында мәнзум вә мәнсүр јазылары верилмишdir.

«Хонхопнамә»нин үчүнчү нәшри бәдии тәртибат, рәсм сәнәти чөһәтиндән дә диггәти чәлб едир. Икинчи нәшрдәки шәкилләрдән әлавә, Э. Әзимзадә китаба јени карикатуралар чәкмиш, Сабир типләринин мәнијјәтини реалистчесинә, әјани шәкилдә ачыб көстәрмишди. Шәкилләр рәнкли верилмиш, китаб нәфис шәкилдә бурахымышдыр. Лакин үчүнчү нәшрдә гүсурлар да вардыр. Әввәлән, тәртибчи Сабир ирсинә сон дәрәчә сәрбәст янашмыш, әсәрләrin мәтнинә әл кәздирмиш, бә'зи тәркиб вә ифадәләри дәжишдирмишdir. О, илк нәшрләрдәки сәрлөвһәләри дә, демәк олар, бүтүнлүклә дәжишдирмиш, өзүндән јени адлар вермиш вә бу нөгсанлар сонракы нәшрләрдә дә гисмән тәкrap олунмушдур.

Сабир ирсинин илк үч нәшриндә әсәрләrin нәшринә, мәтиндәки тарихи һадисә вә адлара даир һеч бир геjl, шәрһ дә верилмәмишdir. Ялныз дөрдүнчү нәшрдә—1934-чү илдә М. Э. Сабирин язычы Сеид Һүсейнин редакторлуғу илә бурахылан «Бүтүн әсәрләри»ндә бу чәһәтдән илк тәшәббүс едилмишdir.

Әввәлки нәшрләрдән фәргли олараг, «Бүтүн әсәрләр»дә шаириң әдәби ирси әсасен мөвзуја көрә группалыштырылмыш, «Сабир вә ингилаб», «Мүлкәдар-капиталист гурулушу әлејинә», «Сабир вә дин», «Мәдәнијјәтсизлијә—авамлыға гаршы», «Сабир вә јени мәктәб» вә с. бу кими башлыглар алтында топланмышдыр. Китабын соңунда тарихи һадисә, шәхс, гәзет вә журнал адларына даир мұхтәсәр геjdlәр дә верилмишdir.

«Хонхопнамә»нин 1922-чи ил чапы илә «Бүтүн әсәрләр» арасында елә бир бөյүк фәрг нәзәрә ҹарпмыры. Үчүнчү нәшрдәки дәжишикликләр, тәснүн вә әлавәләр әсасен бу китабда да өз әксини тапмышдыр.

«Хонхопнамә»нин бешинчи нәшри филологи елмәләр намизәди Һ. Сәмәдзадә тәрәфиндән һазырланмыш вә 1948-чи илдә чап олунмушдур. Истәр әнатә етдији әсәрләrin мигдарына, истәрсә мәтнә аид шәрһләrinә көрә бу нәшр ирәлијә доғру бир адым саýла биләр. Дүздүр, тәртибчи «Хонхопнамә»нин илк дөрд нәшриндә верилән бир сыра әсәрләри, о чүмләдән шаириң фарс дилиндә язылмыш сатиralарыны, дини мәнијјәт дашиjan ше'рләрини китабдан чыхармышдыр. Лакин о, гәзет, журнал вә мәчмуәләрдән бөйүк сатирикин иijрми бешеjaxын ше'рини, он дөрд мәгаләсини вә бә'зи тәрчүмәлә-

рини топлајыб, илк дәфә күллијата дахил етмишdir. Шаирин намә'лум әсәрләрини топлајаркән тәртибчи бә'зи сәһвләр дә бурахмыш башга мүәллифләrin кизли имза илә дәрч едилән бир нечә ше'рини Сабирә иснад вермишdir.

Китабда хронолокија әсас алынмыш, әсәрләр жанрына вә тарихинә көрә груплашдырылмыш, һәр фәслин ахырында исә «илләри мә'лум олмајан» әсәрләр верилмишdir. Лакин әсәрләрин тәснифиндә бә'зи нәгсанлар нәзәрә чарпыр: тазијанә вә бәһри-тәвилләр сатирик ше'рләрдән айрылыгда, мүстәгил башлыглар алтында верилмишdir; мә'лумдур ки, тазијанә дә, бәһри-тәвил дә мәһз елә сатирик ше'рdir. Бөյүк шаир бу күн, мәсәлән, Мәһәммәдәли шаһ нағында «Молла Нәсраддин» журналында ири һәчмли бир сатира, сабаһ исә «Күнәш» гәзетиндә дөрд мисралыг кәssин бир тазијанә дәрч етдирилмишdir. Бунлары бир-бириндән аյырмаг, башга-башга фәсилләрдә вермәк доғру дејилдир. Нә мәзмун, нә дә стилчә ушаг әдәбијјаты илә һеч бир әлагәси олмајан бә'зи әсәрләр дә китабын «Ушаглара аид ше'рләр» бөлмәсindә кетмишdir.

Китабын соңунда айры-айры әсәрләрин илк нәшр тарихинә, бә'зи нұсхә фәргләринә даир јени, мараглы гејдләр верилмишdir. Тәртибчи Сабир әсәрләринин эксеријјетинин илк нәшрини мүәjүәләшdirмәjә мүvәффә olса да, бир чох әсәрин нәшр тарихини дүзкүn көстәрмәмишdir. Ичтимаи-сијаси вә тарихи һадисәләрә, шәхс, китаб, гәзет, журнал адларына шәрh верилмәmәси дә бу нәшрин кәсиридир.

«Нононамә»нин соң ики нәшриндә (1954 вә 1960-чы илләр) шаирин јүздән артыг әсәри китаба дахил едилмәмиш. 1948-чи ил чапында верилмиш бүтүн мәгала вә фелјetonлар, бир сыра ше'р вә тәрчүмәләр дә тамамилә атылмышдыр. Эvvәлки чапын тәkrары олан соң ики нәшрдә, нәдәнсә, тәртибчи Н. Сәмәдзәдәnin ады да китабдан чыхарылмышдыр.

Мәтн нәгтеji-нәзәриндән соң нәшрләр, демәк олар, бир-биринин тәkrарыдыр. Һәр үч нәшрдә бир сыра мәтн сәһвләри бурахылмышдыр. Эvvәлән, бә'зи сөз, ifадә вә тәrkiбләр дүзкүn охунмамышдыр. Икинчиси, бир сыра әсәрләрдә бүтөв парчалар, бәндләр, бејтләр атыл-

мыш, бә'зи ифадәләр башгасы илә әвәз едилмиш, мисралар мәтнән дүшмүшдүр.

Бу мұхтәсәр гејдләрдән дә көрүндүјү кими, Сабир әсәрләринин топланылмасы, нәшр едилиб кениш охучу күтләләринә чатдырылмасы һәлә истәнилән, јүксәк сәвијәдә дејилдир.

«Honhopnamә»нин яни нәшрини назырлајаркән тәртибинин гарышының ики әсас вәзиғә дурмушшур: а) шаирин зәнкин әдәби-бәдии ирсини там әнатә етмәк; б) әсәрләриң дүзкүн елми-тәнгиди мәтнини вермәк. Бу вәзиғәләри јеринә јетирәркән тәртиби өзүнә гәдерки нәшрләрдән кениш өлчүдә истифадә етмишdir.

М. Э. Сабирин әсәрләрини тамам топламаг үчүн мұхтәлиф мәнбәләр вардыр. Башлыча мәнбә бөյүк шаирин жашајыб јаратдығы дөврдә нәшр олунан Азәрбајҹан дөври мәтбуатыдыр. Бунунла әлагәдар олараг тәртиби «Шәрги-Рус» (1903—1905), «Hәjat» (1905—1906), «Иршад» (1905—1908), «Дә'вәт» (1906), «Тәкамүл» (1906—1907), «Тазә hәjat» (1907—1908), «Joldash» (1907), «Mәzһәр» (1908—1911), «Tәrәggى» (1908—1909), «Иттифаг» (1908—1909), «Сәда» (1909—1911), «Hәgигәт» (1909—1910), «Күнәш» (1910—1911), «Ничат» (1910—1912), «Hилал» (1910—1911), «Jени hәgигәт» (1911), «Mә'lumat» (1911), «Jени иршад» (1911—1912) гәзетләrinini, «Молла Нәсрәddin» (1906—1911), «Дәбистан» (1906—1908), «Рәhбәр» (1906—1907), «Фүјузат» (1906—1907), «Hәгаиг» (1907—1908), «Bәhlul» (1907), «Зәнбур» (1909—1910), «Мир'ат» (1910), «Jени фүјузат» (1910—1911), «Ары» (1910—1911), «Ишыг» (1911—1912) журналларының нәзәрдән кечирмишdir. Сабир бу мәтбуат органларының чохунда фәал иштирак етмишdir.

Сабирлә дәрслік мүәллифләри олан А. Сәhhәt, М. Maһmudbәjов, С. С. Ахундов вә башгалары арасында сых јарадычылыг әмәкдашлығы, шәхси танышлыг вә достлуг вар иди. Тәсадүфи дејилдир ки, бөйүк шаир әсәрләринин бир гисмини, хүсусән ушаглара аңд бир сыра ше'рләрини дөври мәтбуатда дејил, дәрслік вә мәчмуәләрдә нәшр етдиришишdir. Күллијјат чапа назырланаркән «Биринчи ил» (1907), «Икинчи ил» (1908), «Jени мәктәб» (1909) дәрслікләри, «Милли мәнзүмәләр» (1907), «Kәшкүл» (1910) мәчмуәләри вә с. мәнбәләрдән дә истифадә олунмушшур.

Петербург, Һәштәрхан, Истанбул, Техран шәһәрләрнән вә башга јерләрдә чыхан «Үлфәт» (1905—1907), «Бүрһани-тәрәгги» (1906—1911), «Мәчлис» (1906—1912), «Һәмијјәт» (1907), «Сури-Исрафил» (1907—1908), «Ичтигад» (1907—1908), «Тәсвири-әфкар» (1909—1911), «Нәсими-шымал» (1910—1911), «Тәрчүмани-һәгигәт» (1910—1911) кими гәзет вә журналлар да мәтиләрин вә шәрһләрин тәртибинә бу вә ја башга шәкилдә көмәк едән мәнбәләрдир.

Шаирин вәфатындан соңра әлдә едилән бә'зи ше'рләри «Мәктәб», «Гуртулуш», «Ингилаб вә мәдәнијәт» журналларында, «Әдәбијјат гәзети»ндә вә с. мәтбуат органларында дәрч едилмиш, Ч. Мәммәдгулузадә, А. Сәһһәт, Э. Һагвердиев, Э. Нәзми, С. М. Гәнизадә вә башга мұасирләринин хатирәләрindә, мәгаләләрindә дә бир сыра парчалар, бејтләр мисал қәтирилмишидир. Китабын тәртибиндә бунлар да нәзәрә алышмышдыр.

М. Э. Сабир әсәрләринин јени нәшри, сөз јох, бир сыра хүсусијјәтләри илә әvvәлки нәшрләрдән фәргләнир.

Әvvәлән, шаирин дөври мәтбуатда ачыг вә кизли имза илә чап олунан, бу вахта гәдәр «Һопһоннамә»jә дүшмәјән чохлу сатирик вә лирик ше'рләри, елми, әдәби-тәнгиди вә публисист әсәрләри, һабелә мәктүблары топлу шәкилдә илк дәфә бу күллијјата дахил едилмишидир.

Икинчиси, «Һопһоннамә»нин соң нәшрләрindә адәтән «Илләри мә'lум олмајан әсәрләр» башлығы алтында верилән, јаҳуд китабын јалныз илк чапларына дахил едилиб нәшр тарихләри көстәрилмәјән јүздән артыг әсәрин илк нәшри тарихи мүәjjәнләшдирилмиш вә беләликлә, бир дәнә дә олсун «намә'lум тарихли» әсәр галышмышдыр.

Үчүнчүсү, Сабир әсәрләринин елми-тәнгиди мәтни верилмиш, индијә гәдәр бурахылан сәһвләр, тәһрифләр мүмкүн гәдәр арадан галдырылышмышдыр.

Дөрдүнчүсү, бу вахта кими Сабирә иснад верилиб «Һопһоннамә»нин хүсусен соң нәшрләринә дахил едилмиш бә'зи әсәрләrin әсил мүәллифи мүәjjәнләшдирилмиш вә һәмин әсәрләр шаирин күллијјатындан чыхарылышмышдыр...*.

* Б а х: М. Мәммәдов. М. Э. Сабирә иснад верилмиш бә'зи әсәрләр һагында, «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 8 октjabр 1960, № 41.

Күллијат үч чилддэ чап олунур. Илк ики чилдэ шаирин сатиralары, үчүнчү чилдэ исә гөзлөллери, мұхтәлиф ше'рләри, ушаг әсәрләри, некајә вә фелjetonлары, елми, әдәби-тәнгиди вә публисист мәгаләләри, тәрчүмәләри, мәктублары дахил едилir.

Бириңчи вә икинчи чилдләр тамамилә хронологи әсасда тәртиб олунмуш, үчүнчү чилдә исә һәм жаңр үзрә бәлку, һәм дә хронология көзләнилмишdir. Сабир јарадычылығынын инкишафыны айдын тәсәввүр етмәк үчүн әvvәllәр јазылыб шаирин өлүмүндән соңра чап олунан әсәрләрин дә нәшр тарихләри дејил, јазылма тарихи әсас көтүрүлмүшdir.

М. Ә. Сабирин јалныз бир нечә әсәринин автографы вардыр. Одур ки, јени нәшрдә шаирин өз сағлығында, гәзет, журнал, дәрслік вә мәчмуәләрдә чап етдириди варианtlар әсас алымыш, дүзкүн елми-тәнгиди мәтн вермәк үчүн «Іонһопнамә»нин алты* нәшри илә илк мәнбәләр арасындақы сез, ифадә, мисра, бејт фәргләри көстәрилмишdir. Сез јох, илк нәшрләрдәki кәсиrlәр: сензура нәзарәти үзүндән чап олунмаýыб, әвәзинә бир нечә нәгтә гојулан сөзләр, мәтбәә хәталары вә с. мүмкүн гәдәр нәзәрә алышыб бәрпа едилмиш вә бу барәдә хүсуси гејд верилмишdir.

Мәтнә шәрһләр јазылмышdyр. Бу шәрһләрдә һәм Сабирин һәјат вә јарадычылығынын бир чох изана мөһтач чәһәтләри, һәм дә мәтнідәki ајры-ајры ифадәләр, терминләр, тарихи һадисәләр вә с. һаггында мә'лumat верилир. Шәрһләрдә тәхминән ашағыдақы мәсәләләр әнатә едилir:

а) Ајры-ајры әсәрләрин илк дәфә нә ваҳт, һарада вә һансы имза илә чап олунмасы;

б) «Іонһопнамә»нин һансы нәшринә, нә кими адла дахил едilmәsi;

в) Илк мәнбәләрдә әсәрләрин идея мәзмуну илә әлагәдар олараг дәрч едилмиш гејд, чыхыш вә фелjetonларын верилмәsi;

г) Бу вә ja башга шаирин әсәринә јазылмыш чаваблара, нәзиrә вә тәхмисләрә кәлинчә, һәмин әсәрин нә ваҳт, һарада чап олундуғу көстәрилир вә мүәjјәn тәсәввүр алмаг үчүн илк бәндi нұмунә кәтирилир;

* «Іонһопнамә»нин 1960-чы ил нәшри 1954-чү ил чапынын ejni олдуғуна көрә һәмин нәшрлә heç bir мұгајисә апарылмамышdyр.

ғ) Тарихи һадисәләрин, кизли имзанын, шәхс, гәзет, журнал, китаб вә с. адларынын изаһы;

д) Мұхтәлиф нәшрләр арасындақы мәтн, нұсқа фәргләринин, сөз, тәркиб, ифадә тәһрифләринин кестәрилмәси...

Әсәрләрин дил, үслуб хүсусијәтләри сахланылышдырып. Анчаг шаириң әсәрләри әрәб әлифбасы илә жазылыб чап олундуғундан, бир сыра сөзләрин дүрүст тәләффүзүнү тә'јин етмәк чәтиндир. Бә'зән бир сөз, һәтта ejni әсәрдә мұхтәлиф шәкилдә жазылмышдырып (*сонра—сора, ҹаван—ҹөван, амма—амма* вә с.). Бу налда да илк мәнбә әсас көтүрүлмүшдүр.

Ше'рләрин сәрлөвһәсендәки гарышыглығы, ejni әсәрин бә'зән бир китабда мұхтәлиф адла икі дәфә чап олундуғуну нәзәрә алараг, жалныз шаириң өзү тәрәфиндән гојулан хүсуси адлар әсас принцип кими сахланмыш, гәзет вә журналларда «Әдәбијат», «Әш'ар», «Нәэм», «Тазијанә» вә с. үмуми башлыглар алтында дәрч едилән әсәрләрин исә илк мисралары квадрат мә'теризә ичиндә сәрлөвһә кими верилмишdir.

Чилдләрә лүғәтчә әлавә олунур. Бу лүғәтчәдә бә'зи сөзләрин үмуми лүғәтләрлә уйғун кәлмәјән јени, әлавә мә'налары Сабир сатира дилинин хүсусијәтләриндән ирәли кәлир.

Мәммәд Мәммәдов

САТИРАЛАР
1906—1909

ох, јох, баҳырам фикринә, сәндән оғул олмаз,
Чаның бәчәһәннәм!

Мырт-мырт охумагдан, киши, бир ган ки, пул олмаз!
Мыртылда дәмадәм.

ябха еја, ћех шхага маджестија нај дај,
Максимијан јеја, ћек ауајија нај дај;

Хаџијемин оја оција, атапада јак оја,
Сек ауајија, јакоја.

БИР МӘЧЛИСДӘ ОН ИКИ ҚИШИНИН СӨҢБӘТИ

В ә к и л

Һәгсизә һәгли дејиб, бир чох күнаһа батмышам.

Һ ә к и м

Дәрди тәшхис етмәјиб, гөвм-әгрәба ағлатмышам.

Т а ч и р

Мән һәлал илә һәрамы бир-бириңе гатмышам.

Р ө в з ә'х а н

Үммәтин пулун алыб, мән көзләрин ислатмышам.

Д ә р в и ш

Нердә булсан сог ачыб, мин-мин јалан сөз сатмышам¹.

С о ф и

Рузу шәб һәг-һәг дејиб, мән һәр кәси ојнатмышам.

М о л л а

Күндә бир фитва вериб, мәхлугу чох алдатмышам.

Е л м

Гәт'и-үммид етмишәм, јексәр бу гөвми атмышам.

Ч ә һ л

Ортада кејф еjlәјиб, мән hәм мәрамә чатышам.

Ш а и р

Бүлбүлә, ешgә, күлә даир јалан фырлатышам.

Э в а м

Анламам hәркиз, чәһаләт бәстәриндә јатышам.

Г ә з е т ә ч и

Мән чәридәм долмаг үчүн мәтләби узатышам.

[МИЛЛӘТ НЕЧӘ ТАРАЧ ОЛУР ОЛСУН, НӘ ИШИМ ВАР?!]

Милләт нечә тарач олур олсун, нә ишим вар?!
Дүшмәнләрә мөһтач олур олсун, нә ишим вар?!
Гој мән тох олум, өзкәләр илә нәди карим,
Дүнјаву чанан ач олур олсун, нә ишим вар?!

Сәс салма, јатанлар аյылар, гој һәлә јатсын,
Јатмышлары разы дејиләм кимсә ојатсын,
Тәк-тәк аялан варса да, һәг дадымча чатсын,
Мән салим олум, чүмлә чанан батса да, батсын;
Милләт нечә тарач олур олсун, нә ишим вар?!
Дүшмәнләрә мөһтач олур олсун, нә ишим вар?!

Салма јадыма сөһбәти-тарихи-чәнәни,
Әjjами-сәләфдән демә сөз бир дә, филани,
Һал исә кәтир мејл еләјим долманы, наини,
Мүстәгбәли кәрмәк нә кәрәк, өмрду фани;
Милләт нечә тарач олур олсун, нә ишим вар?!
Дүшмәнләрә мөһтач олур олсун, нә ишим вар?!

Өвлади-вәтән гој һәлә аварә долансын,
Чиркаби-сәфаләтлә эли, башы булансын,
Дул өврәт исә саилә олсун, ода јансын,
Анчаг мәним авазеји-шә'ним учалансын;
Милләт нечә тарач олур олсун, нә ишим вар?!
Дүшмәнләрә мөһтач олур олсун, нә ишим вар?!

Һәр милләт едир сәфиеји-дүнјадә тәрәгги.
Еjlәр һәрә бир мәизили-мә'вадә тәрәгги,
Јорған-дәшәјимдә дүшә кәр јадә тәрәгги,
Биз дә едәрик аләми-ре'јадә тәрәгги;
Милләт нечә тарач олур олсун, нә ишим вар?!
Дүшмәнләрә мөһтач олур олсун, нә ишим вар?!

[ОЛ КҮН КИ, СӘНӘ ХАЛИГ ЕДӘР ЛҮТФ БИР ӨВЛАД]

Ол күн ки, сәнә халиг едәр лүтф бир өвлад,
 Олсун үрәйин шад!
Тә'јин елә чиндары ки, етсин она имдад,
 Та дәјмәјә һәмзад;
Сағдан сола, солдан сага сал бојнуна һејкәл,
 Гој чинни мәэttәл;
Мин кунә тилисматә тутуб еjlә мүгәффәл,
 Кәзdir ону әл-әл;
Кәр дәјсә совуг, санчыланыб олса да бимар,
 Һәкм ет қәлә чиндар;
Көстәрмә тәбибә о чијәркүшәни зинһар,
 Гојма ола мурдар;
Ағларса ушаг дәрдинин ахтарма дәвасын,
 Анчаг сөј анасын;
Горхузсун о да дамдабача илә чағасын,
 Кәссин дә сәдасын;
Өркәт она, әлбәттә, өзүн бир нечә мәвһум,
 Мәһдуд ола мә'сүм;
Бу сајәдә өмр еjlәjә дүнјадә о мәзлум,
 Һәр һаләти мәэмум;
Тәк-тәк дил ачанда она тә'лим елә һәдjan,
 Һәм олма пәшиман;
Билдиr она мин дүрлү гәбаһәтләри һәр ан,
 Алсын әлә үнван;
Он јаша јетинчә ушағын еjlәmә гәфләт,
 Гандыр нечә бид'әт;
Та он бешә јетдикчә тапа ишдә мәһарәт,
 Һәм ejlәjә адәт;
Көндәрмә ону мәктәбә, дәңк ejlәmә башын,
 Тәкмә үзә јашын;

Һәр фәнд вә бичликлә едәр кәсб мәашын¹,
Сахлар өзү башын;
Раһәт нәјә лазым едә дүнҗадә мәишәт,
Гулдурчулуг өркәт;
Таинки гумар ојнаја, гәтл ејләјә, гарәт,
Хошдур белә сән'әт;
Дүијаны сојуб, еjlәjә hәр күн сәни хүрсәнд,
Сағ ол, белә фәрзәнд!
Евда тапылыш имди дәхи чај, плов, гәнд,
Кимдир сәнә манәнд?
Накәһ алышыб hәбсә, дутарса сәни вәһшәт,
Вер hакимә рүшвәт;
Сат вар-joхуну, адвогата вер нечә хәл'әт,
Пуч ол hәлә-hәлбәт;
Ахырда олуб hәсрәти-дидари-чәмали,
Гал кисәси хали;
Галдыгда огулсуз дәхи тез башла суали,
Ал визрү вәбали;
Тап ризги-hәлали,
Ај башы бәлали,
Jығ дәјмиши, кали,
Олмаз охумагдан
Тапмаг бу чәлали!..²

[БИЛМЭМ НЭ КӨРҮБДҮР БИЗИМ ОГЛАН ОХУМАГДАН?!]

Билмэм нэ көрүбдүр бизим оглан охумагдан?!
Дэнк олду гулағым!
Журнал, гэзтэ, һөрзөвү һәдјан охумагдан
Инчәлди ушағым!
Эглин апарыб бэс ки, баҳыр күндэ гәрајэ,
Ja рәб, нэ һәмәгәт! ~
Сөз етмәз эсэр, чарә галыб имди дуајэ,
Тәдбири елә, өврәт!
Лә'нэт сәнә, ифрите, сәниндир бу чәналәт,
Етдин нэ хәјанәт!
Сәндән төрәнибдир¹ бизим евдә белә бид'эт,
Еj мајеji-һијләт!
Дутсун чөрәјим қөзләринин ағу гарасын.
Еj һәмсәри-бәдхән!
Һаша, ода јахмаз ана истәкли баласын,
Кәссин сәни аллан!
Бу тифли охутмаглыға етдин мәни тәргиб, ~
Иәп ejләдин ирва.—
Имди нәди фикрин? Ишимиз олду бу тәркиб,
Jох чарәси эсла.
Нejhat ки, тәдбири ола бу ханәхәрабә,
Зайл олуб әгли.
Дәрсә, гэзтэ, мәктәбә, журналә, китабә
Майл олуб әгли.
Jыхдын евими, ejләдин өвладымы заје,
Иш кечди мәһәлдән.
Мән анламырам елм нәдир, ja ки сәнаје,
Зарәм бу әмәлдән!
Истәрдим о да мән кими бир һөрмәтә чатсын,
Дүнҗадә² долансын;

Та гол күчүнә малик олуб шөһрәтә чатсын,
Азадә³ долансын;
Бир вәгтидир имди ки, олуб Рүстәми-дөвран,
Бир ад газанајды;
Гарәтләр едиб та ки, тапајды сәрү саман,
Бир шеј дә ганајды.
Пуч еjlәдин, өvrәt, бу көзәл, садә чәвани!
Дилбилмәз оғул, вaj!
Рэнки саралыб, галмыжыб әсла јары чани,
Бир күлмәз оғул, вaj!
Ах, нахәләф оғлум, нә чәтиң⁴ мәшгә дүшүбсән,
Еj каш, усанајдын!
Гулдурулуга јох, елмә тәрәф ешгә дүшүбсән,
Бу гүбнү ганајдын! *Чиркеүллек*
Еj нури-дүчешмим, охумагдан һәзәр ejлә,
Салеh вәләд ол, кәл!
• Ат мин, һүнәр өjrәш, мәни дә бәхтәвәр ejлә,
Ишдә бәләд ол, кәл!
Бәсdir охудун, аз гала чанын тәләф олду,
Бу кардәn әл чәк!
Jazmag, охумаг башына әнкәл-кәләф олду,
Әш'ардәn әл чәк!
Мин елм охујуб сөз биләсән һөрмәтин олмаз
Бу дари-чәhанда;
Сөз бәһринә көвнәр оласан гијмәtin олмаз
Хасә бу зәманды.
Jox, јох, баҳырам фикринә, сәндәn оғул олмаз,
Чанын бәчәhәннәm!
Мырт-мырт охумагдан, киши, бир ган ки, пул
олмаз!
Мыртылда дәмадәм,
Гыл елм фәраhәм,- *Торкай, жиңүләр*
Ол гүссәjә һәмдәм;
Өмрүн олачаг кәм,
Дүшмән сәнә аләm!..

[МАҢИ-ҚӘН'АНЫН БАТЫБ, ЕЈ ПИРИ-ҚӘН'АН, ГӘМ ІЕМӘ!]

Маңи-Қән'анын батыб, еј пири-Қән'ан, гәм јемә!
Та күлүстәнанын олубдур бејти-еңзан, гәм јемә!
Еј дили-мөһнәтзәдә, ол шад, ләбризи-сүрүр,
Кәсб намәрди гылар әфкарү вичдан, гәм јемә!

Олмады мәгсүдунузча дөври-чәрхи-кәчмәдар,
Галмалыдыр бөјлә һаләт үзрә дөвран пајдар,
Гисмәтиндир, еткилән һәм руз, һәм шәб налә, зар,
Еј рәијјәт, еј фәгиру фәһлә, дәһган, гәм јемә!

Сүбһ тездән дур аяғә, шамә тәк чәк зәһмәти,
Күчлүләрдән дә ешиш һәр нөв' фөһшү тәһмәти,
Сән зәлил ол, ејби юх, гој күчлү чәксин ләззәти,
Гој сәни хар еjlәсинләр хану ә'jan, гәм јемә!

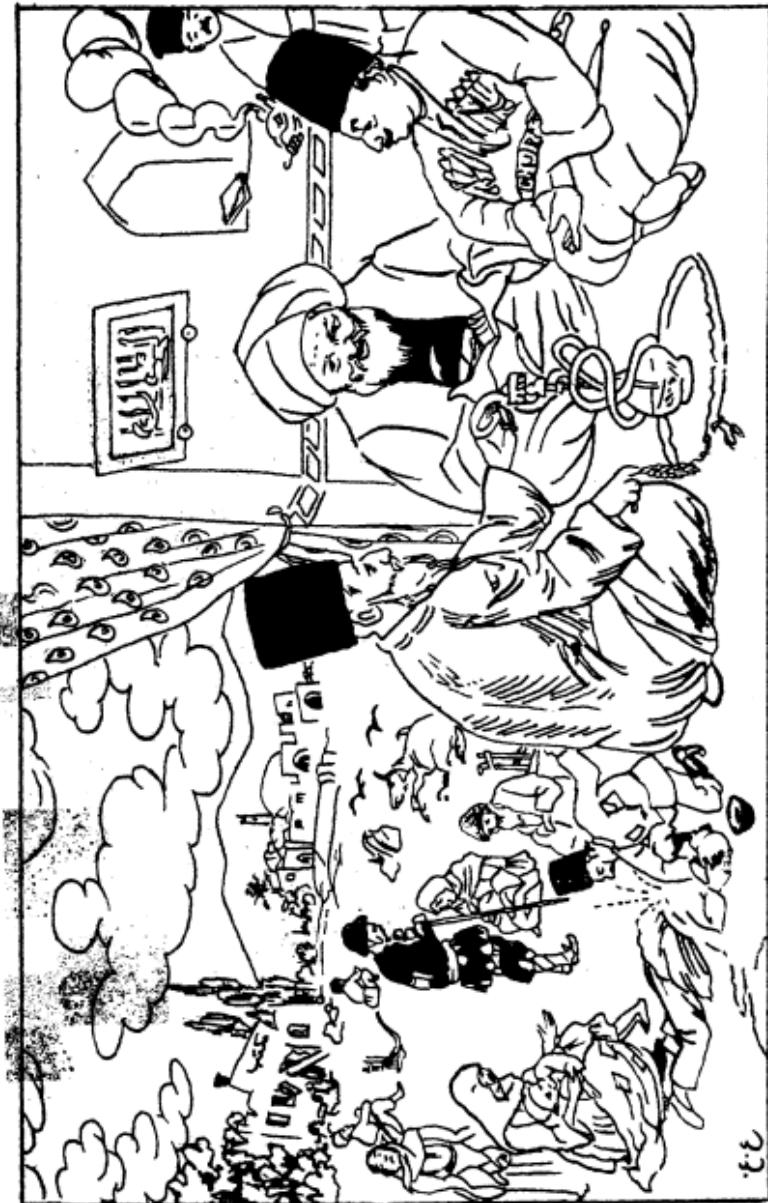
Ишлә, гој гәddин бүкүлсүн, ишлә, аннын тәрләсин,
Ишлә, ач гал, ач бәнаим тәк әјалын чәрләсин,
Зүлмән фәрјаду дады гој дилин әзбәрләсин,
Гарәт етсин рузуну молла вә бәj, хан, гәм јемә!

Чәккилән өмрүн чатынча, бинәва, аһү фәған,
Бөјлә пүнһан сиррләр олмаз сәнә һәркиз бәјан,
Молла Нәсрәddин, «Лисанүлгејб»ә олдуң тәрҹуман,
Руhi-пакиндир сәнә һәр дәм сәнахан, гәм јемә!

Минимален етап на окупацията е на минимални
изисквания.

Една и съща политика се изпълнява във всички
страни.

7.7.

Он күн күн, сене жарыл алаңда мұнай
Оңдың үйеден тауыл

Ман мына түнгімдегі Мұхаммед.
Кесінгі оны жеңіле.

Есептегендегі
Сәбіл аударылған.

ГОЧАЛЫГДАН ШИКАЈЕТ

Әфсүс гочалдым, ағачым дүшдү әлимдән,
Сәд heјf чөванлыг!
Зә'ф еjlәди ачиз мәни, галдым әмәлимдән,
Чәкдим нә зијанлыг!
Салдыгча чөванлыгда кечән күнләри јадә
Дәрдим олур он гат!
Ja рәб, јетәрәм бир дә ми дүнјадә мурадә?
hejhat вә hejhat!
Саггал ағарыб, бел бүкүлүб, динмә филани!
Өвгатым олуб тәлх;
Өврәт дә яхыр саггалыма күндә hәнани,
«Риши ки, бәрәнк әлх...»
Јад олсун о күnlәр ки, мурадымча кәзәрдим
Сазәндә Оруғнан;
Мин ачизү бичарәләрин башын әзәрдим
Силлә, јумуруғнан.
Бу сајәдә hәр ләhзә едиб сә'јү тәлаши.
Сәрвәт газанардым;
Тәhсил еләјиб гол күчүнә әмри-мәаши,
Дәвләт газанардым.
Ә'заләр исә сүст олуб имди гочалыгдан,
Бир дадрәсим јох!
Көрмәзмисән әһвалымы, дүшдүм учалыгдан,
Фәрјадрәсим јох;
hеч јердә сәсим јох,
Қәssин нәфәсим јох,
Фикримди чөванлыг,
Башга hәвәсим јох!..

БАКЫ ФӘ'ЛӘЛӘРИНӘ

Бу чәрхи-фәләк тәрсинә дөвран едир имди,
Фә'лә дә өзүн дахили-инсан едир имди.

Олмаз бу ки, һәр әмрә дәхаләт едә фә'лә,
Дөвләтли олан јердә чәсарәт едә фә'лә,
Асудә нәфәс чәкмәјә һаләт едә фә'лә,
Јаники һүгүг үстә әдавәт едә фә'лә...

Бу чәрхи-фәләк тәрсинә дөвран едир имди,
Фә'лә дә өзүн дахили-инсан едир имди.

Фә'лә, мәнә бир сөjlә, иәдән һәрмәтин олсун?
Ахыр нә сәбәб сөz демәjә гүдрәтин олсун?
Әл чәк, бала, дөвләтлиләрә хидмәтин олсун,
Аз-чох сәnә вердикләринә миннәтиң олсун!..

Бу чәрхи-фәләк тәрсинә дөвран едир имди,
Фә'лә дә өзүн дахили-инсан едир имди.

Дөвләтли, амандыр, өзүнү салма бәлаjә,
Фә'лә сөzү һәgg олса да, баxma o сәдаjә,
Jол вермә нәфәс чәкмәjә һәrkiz фүгәrajә,
Өз шә'нини пуч ejlәmә һәр бисәry паjә!..

Бу чәрхи-фәләк тәрсинә дөвран едир имди,
Фә'лә дә өзүн дахили-инсан едир имди.

Алданма, фәгириң оламаз әгли, зәкасы,
Чүн јохдур онун сәn кими пакизә либасы,
Jоx сәrvәti, jоx дөвләti, jоx шалы, әбасы,
Var kehni чухасы, дәхи бир тәкчә гәбасы...

Бу чәрхи-фәләк тәрсинә дөвран едир имди,
Фә'лә дә өзүн дахили-инсан едир имди.

Истәрсән әкәр олмаға асудә чәһанда,
Та олмајасан гәмләрә алудә чәһанда—
Фә'лә үзүнә бахма бу биһудә чәһанда,
Өз фикрини чәк, ол дәхи фәрсүдә чәһанда...

Бу чәрхи-фәләк тәрсинә дөвран едир имди,
Фә'лә дә өзүн дахили-инсан едир имди.

Көр милләтинин дәрдини, ахтарма дәвасын,
Әл чәкмә јетимин башына, кәсмә сәдасын,
Зинһар гојуб дәһрдә бир хејр бинасын
Јад ејләмә, шад ејләмә милләт фүгәрасын...

Бу чәрхи-фәләк тәрсинә дөвран едир имди,
Фә'лә дә өзүн дахили-инсан едир имди.

[ЧӘНД ЕЈЛӘ, СӘН АНЧАГ НӘЗӘРИ-ХӘЛГДӘ ПАК ОЛ]

Чәңд еjlә, сән анчаг нәзәри-хәлгдә пак ол,
Мәхлугу инандыр;
Хасијәтин од олса да, әтвардә хак ол,
Сөк аләми, јандыр;
Хәлгин нәзәрин чәлб елә гуршағә, гәбајә,
Мәчлуби-үjүн ол;
Һәр һијләвү бичликлә кир, әлбәттә, әбајә,
Иманә сүтун ол;
Сә'j ejlә ки, саггал узаныб үч чәрәк олсун,
Папаг она нисбәт;
Гуршаг да, билирсән ки, он аршын қәрәк олсун,
Тәфсилә нә начәт...
Гојма јерә тәсбиһини, әл чәкмә дуадән,
Өврад оху даим;
Мәчлисдә чәкиб дут өзүнү, ол нүчәбадән,
Сөз сөjlә мұлајим;
Иштә қејиниб мәзһәби, иманы бүрүндүн,
Пәк мөйтәрәм олдун;
Инди нәзәри-хәлгдә сән пак қөрүндүн,
Әhли-кәрәм олдун;
Башдан-аяға әмнү әман олду вүчудун,
Зәңд илә битишдин¹;
Нолмаг диләйирдинсә, һәман олду вүчудун,
Мәгсүдә јетишдин!
Вәтт олду ки, имди едәсән аләми талан,
Дут, гојма гачаны!
Һекм имди сәниндир, дәхи чәк ишләрә саман,
Жығ мүшкүл аchanы;
Дул өvrәтә бидад елә, еjtамә хәјанәт,
Ховф етмә әчәлдән;

Мээр исэ өзүн гыл, оху шејтанэ дэ лэ'нэт!

Шад ол бу әмәлдән,

Эл чәкмә һијәлдән.

Тәзвирү дәғәлдән,

Иманы да версән,

Вермә пулу әлдән!..

[ЕТДИ БУ ФӘЛӘК ҺӘР КӘСӘ БИР ТӨВР ІАМАНЛЫГ]

Етди бу фәләк һәр кәсә бир төвр јаманлыг,
Сәд һејф, кечән күн!
Һәр бир иш үчүн хатимәбәхш олду бу афаг,
Олдуг јенә мәмнун.
Шүкр еjlәдик аллаһа јетишикчә зијанлыг,
Әфсүрдә биз олдуг.
Чалды бизә бир өзкә сәјаг илә фырылдаг,
Гәмли күнә галдыг.
Нә рәһм биләр, шәрм ганаң, ағламаг анлар,
Бөјлә фәләк олмаз!
Јох бөјлә ики дилли, јаман үзлү чәфакар,
Бир зәррә утанмаз!
Верди бу һамы гоншуулара сән'этү дөвләт,
Дүнja, сәнә лә'нәт!
Сәсләнди, кедәк сиз јатын һәммамдә раһәт,
Бичады бу зәһмәт!
Ислам ушагы јатсын аяғында фәләгга,
Бу нөв'ди тә'лим.
Вурсун буларын башына һәм мирзә тәрәгга,
Ејлин ону тәкрим.— *Жүйелүү*,
Еј вај, бу фәләк гојду бизи ләгмәjә һәсрәт,
Галдыг биз адамсыз!
Вермәз дәхи бир парча чөрәк тапмаға фүрсәт,
Кет, јаткилә шамсыз!
Өз билдијини гылды мусәлманлара дөвран,
Әл ишдән үзүлдү.
Чагчаг башын афрытды, кефин чәкди дәјирман,
Иш һәчвә дүзүлдү.
Бу чәрхи-ситәмкарын аман мәсхәрәсиндән!
Баис, балан өлсүн!¹

Бахыш бу мұсәлманлара гәм пәнчәрәсіндән,
Чәрхин үзү дөңсүн!
Әvvәл бу фәләк чүмләдән әјмишди дамағы,
Гәм касәси дащды.
Ахырда бизим башымыза вурду чанағы,
Су башдан ашды.
Бир рус көрәндә олуруг хар јанында,
Гузу, кечијик биз.
Кечмәз сөзүмүз бир пула сәрдар јанында,
Чүнки нәчијик биз?!
Танры буна шаһид—
Гузу, кечијик биз...

[ТӘРПӘНМӘ, АМАНДЫР, БАЛА, ГӘФЛӘТДӘН АЈЫЛМА!]

Тәрпәнмә, амандыр, бала, гәфләтдән ајылма!
Ачма көзүнү, хаби-чәналәтдән ајылма!
Лајлај, бала, лајлај!
Жат, гал дала, лајлај!

Алданма ајыглыгда фәрагәт ола, hejhat!
Гәфләтдә кечәнләр кими ләzzәт ола, hejhat!
Бидар оланын башы сәламәт ола, hejhat!
Ат башыны жат, бәстәри-раһәтдән ајылма!
Лајлај, бала, лајлај!
Жат, гал дала, лајлај!

Ачсан¹ көзүнү, рәнчү мәшәggәт көрәчәксән,
Милләтдә гәм, үммәтдә күдурәт көрәчәксән,
Гылдыгча нәзәр милләтә hejrәт көрәчәксән,
Чәк башына јорғаныны, никбәтдән ајылма!
Лајлај, бала, лајлај!
Жат, гал дала, лајлај!

Бир ләһзә ајылдыңса, гутар чаныны, јухла,
Ат тирјакыны, мејл елә гәлјаныны², јухла,
Инчинсә сағын, вер јерә сол јаныны, јухла,
Илләрчә шүар етдијин адәтдән ајылма!
Лајлај, бала, лајлај!
Жат, гал дала, лајлај!

Көз нурудур ујгу, ону дур етмә көзүндән,
Јол вермә мәбада чыха бир ан³ сөзүндән,
Амма елә бәрк јухла ки, hәтта кет өзүндән,
Афагы дутан шуру гијамәтдән ајылма!
Лајлај, бала, лајлај!
Жат, гал дала, лајлај!

Ба'з сээрдийн хэлэж авсандаа анчаг.
Үзүүлэгээр мишигийн хөмжийн Чүүнүүр.
Ах "жиджиний нийн" гэгдэжин Чүүнүүр.
Гэвч эхийн гэгээндээ мишигийн Чүүнүүр.

Ej ay, en øde
chimæm-muukr-tepin nipp.

Bel cap, en xox ha amurj
lægengen bap.

hem mættu hñder bap.

ТӘҢСИЛИ-ЕЛМ

Тәңсили-үлум етмә ки, елм афәти-чандыр,
 Һәм әглә зијандыр;
Елм афәти-chan олдуғу мәшһүри-чәһандыр,
 Мә'руфи-зәмандыр;
Пәнди-пәдәранәм ешиит, ej садә чәваным,
 Jахма гәмә чаным!
Хош ол кәсә ким, вел доланыб, дағда чобандыр,
 Асудә һәмандыр!
Елм ичрә хәта олдуғун ондан билирәм ким,
 Билсә нола hәр ким,
Елмә кәзәнин күфру зәбанларда бәјандыр,
 Тәкfirә нишандыр.
Мәктәб сәнә хош кәлмәсин, ol чаji-хәтәрнак,
 Кирмә она чалак;
Мәктәб дедијин гејди-дилу бәнди-зәбандыр,
 Гарәткәри-чандыр.
Чернил нәдир? Ol гәлби гара hoggеji-дилхун,
 Олма она мәфтүн!
Af күnlәрини етмә гара, аллаh, амандыр!
 Бу рәнк јамандыр.
Дәфтәр нәдир? Ol hәрзәләрин һәмдәми-рази,
 Чөвфи долу јази;
Шайрләри наггал едіб, аварә гојандыр,
 Бу мәтләб әјандыр.
Ол башы кәсилмиш гәләмин тутма белиндән,
 Хөвф ejlә дилиндән;
Ахырда чалар чаныны, бир әф'i иландыр,
 Әф'исә чаландыр;
Кағәз сәнә af кәстәрір өз синеji-сағын,
 Күш ejlәмә лағын;

Чох тез гаралар гәлби, мүрәббиси јамандыр,
Бир хырдача жан дур.

Ол зәнири сүрхүн үрәжи гарә гарандаш,
Мирзаләрә јолдаш,

Гәлбиндә хәфи сиррини билдиқчә јазандыр,
Әjjари-зәмандыр.

Дерләр охумушлар: охумаг јахшыдыр, әмма
Вар бунда мүәмма...

Јахшы нәзәр етдиқчә сәрәнчамы јамандыр,
Һәр аддымы гандыр;

Лағлағы¹, амандыр,
Гыздырмалы², жан дур,
Сыртыг³, Мозалан⁴, дур!

Ноп-ноп⁵ дилә дүшдү,
Иш мүшкүлә дүшдү,
Чүнки белә дүшдү,
Имди балабандыр...

АТА НЭСИҢЭТИ

Бәсdir, ej огул, бош jерә бу елмә чалышма,
Ганын тәләф олду!
Күндүз, кечә сә'j ejләјибән дәрсә алышма,
Чанын тәләф олду!
Бу шәһрдә сохдур, көрүрәм, елм охујанлар.
Онлар нә тапыблар?
Диванәдиләр малыны бу јолда гојанлар,
Куja ки, јатыблар.
Чохдур зәрәри адәм үчүн елм охумағын,
Сән саj вә дејим мән:
Әvvәл бу ки, мәктәбдә олур тәлх дамағын,
Еj дидеji-ревшәn!
Бир дә көзүнүн нуру кедиб қур олачагсан,
Чанын да саf олмаз;
Рәнкин саралыб ахыры рәнчур олачагсан,
Бағрында jaf олмаз.
Ахырда, тутаг, өлмәјиb¹ онверсәтә кетдин,
Гурттардын өзүн дә;
Инсаf илә сөjlә, бу иши јахшымы етдин?
Бир дур бу сөzүндә!
Сәn дә деjәчәксәn сасалым*, ja ки, деморгат**,
Билмәm нечә дерсиз;
Хәлгин евини јыхды чыхыб бир нечә бәдзат,
Ах, ах, а беjинсиз!
Һәр бир кәдә бир аз охујуб адәм олубдур,
Закону бәjәnmәz;
Чобан-чолуг оғлу бәj илә баһәм олубдур,
Намуну бәjәnmәz;

* Сосиализм.

** Демократ.

Каһи шаһа бир тә'нә вурап, каһ вәзирә,
Бах, бах, сәни тары!
Каһи очаға шәкк елијэр, каһи дә пирә,
Кафир олу бары.
Бундан сора гыл төвбә дәхи, мәктәбә кетмә,
Бирчә усан, оғлум!
Та бахма мүәллим сөзүнә, та әмәл етмә,
Ахыр утан, оғлум!
Чых даға, даша, јол кәсибән гарәтә башла,
Ахырда гачаг ол;
Сал бир бешатан бојнуна, бу адәтә башла;
Һәммали-яраг ол,
Хәлгә даданаг ол,
Һәр ишдә саяг ол,
Вар чана зијаны—
Гејрәтдән узаг ол!..

[АҢ ЕЈЛӘДИЈИМ НӘШ'ЕЈИ-ГӘЛЈАНЫН ҰЧҮНДҮР]

Аң еjlәдијим нәш'еji-гәлјанын ұчүндүр,
Ган ағладығым гәһвеji-финчанын ұчүндүр.

Вә'з ejләдијим hәdjәvү ehсандан анчаг,
Үмдә гәрәзим кисәвү hәmјанын ұчүндүр.

Сәркәштәлијим хәрмәни-буғдалар учундан,
Ашүфтәлијим сәрвәту саманын ұчүндүр.

Фәрш ejләдијим синәми hәр күн гәдәминдә,—
Кәскин тәмәим сүфрәдәки нанын ұчүндүр.

Бимар тәним күфтәвү бозбаш әләминдән¹,
Хунин чијәрим долма-бадымчанын ұчүндүр.

Ағзым долусу не'мәти-фирдовс дедикдә,
Бошгабда гара көзлү фисинчанын ұчүндүр².

Вәсф ejләдијим зөвглә әнһари-беһиши
Көвсәр мәзәли шәрбәти-рејhanын ұчүндүр.

Көрдүм ки, плов бишмәдәдир, ачлыға дәздүм,
Билдим бу тәдарүк шәби-еһсанын ұчүндүр.

Ах, бирчә көрәждим сәни, ej севкили варис,
Мејлим сән илә дәсти-зәрәфшанын ұчүндүр³.

· Мүн'имләрә чан вер, көнүл, ујма фүгәрајә,
Синәмдә сәни бәсләдијим анын ұчүндүр.

Аһын шәрәри етмәз әсәр бир кәсә, Һоп-һоп,
Бу од сәнин анчаг алышан чанын үчүндүр...

Жан, динмә, сән аллаһ!
Ган, динмә, сән аллаһ!
Һәг сөјләмиш олсан,
Дан, динмә, сән аллаһ!..

«ҺӘЈАТ»ЫН КОП-КОПУНА ЧАВАБ

Бу тифл ки, нури-бәсәрү ширеји-чандыр,
Таби-тәнү арами-дилү руһи-рәвандыр,
Мин зәһмәт илә бәсләдијин тазә чәвандыр,
Көндәрмә буну мәктәбә, рәһм еjlә, амандыр!
Гој кучәдә наз илә хурам еjlәсин оғлун!
Өз хошладығы әмрә гијам еjlәсин оғлун!

Бу бүлбүли-шуридә ки, пакизә нәфәсdir,
Алудеји-гәм етмәjә маил беһәвәсdir¹,
Бунча ки, кедиб мәктәбә, билдикләри бәсdir,
Мәктәбdir ады, леjk һәгигәтдә гәfәsdir;
Гојма о дағылмышда мәгам еjlәsin оғлун!
Сүбһүн белә виранәдә шам еjlәsin оғлун!

Мәктәбдә кедиб дәрс охујанлары көрүрсән,
Нитги чәкилән тазә чәвандары көрүрсән,
Гәт'ән гурујуб чисмә ганлары, көрүрсән,
Арифсән, өзүн јахшы-јаманлары көрүрсән,
Гыјма² ки, кедиб фикрини хам еjlәsin оғлун!
Өмрүн гәми-елм илә тәмам еjlәsin оғлун!

Бавәр едәмәм елмдән олсун фәрәh аид,
Елм артыг олурса, hәm олур гәм мүтәзаид,
Истәрсән әкәр оғлун едә кәсб фәваид,
hәм сәрвәти заид ола, hәм микнәти заид,
Тәрғиб елә та кәсби-hәрам еjlәsin оғлун!
Бир ад чыхарыб шөһрәти-там еjlәsin оғлун!

Бичарә киши, ганмаға башын hәлә кејdir,
Ахыр мәнә бир сөjlә көрүм, елм нә шејdir?

Билмәк нә кәрәк ким, бу әлифdir, бу да бејdir?
«Һәvvәз», сора «һүтти», бу нә нејdir, о нә нејdir?³
Гоj пул газаныб, сәдри мәгам еjlәsin оғлун!
Бәj-ханлар илә дәхл-кәlam еjlәsin оғлун!

Коп-коп⁴ кими бифайдә әһли-гәләм олма,
Ол Башыгапазлы⁵, вәли Бидәрдү⁶ Гәм⁷ олма,
Гыздырмалы⁸ ол, Тәшинәләбү⁹ Диңәнәм¹⁰ олма,
Молла Мозаланлара¹¹ уjуш, мөһтәрәм олма,
Гоj һоп-һоп олуб, шөһрәти-там еjlәsin оғлун!
Қәсбин бурахыб, ше'рә дәвам еjlәsin оғлун!¹²

БАРЫШНАЛАРА ДАИР

Еj күл, нә әчәб силсилеји-мүшки-тәрин вар,
Аhy нәзәрин вар.
Веj сәрв, нә хош чан алычы гәмзәләрин вар,
Һәм ишвәләрин¹ вар.
Алдатды чәванларымызы назу киришмән,
Фирузеји-чешмин.
Хурмаы сачында нә бәла тәлхи-бәрин вар,
Зәһрин, шәкәрин вар.
Башдан аяға шәһд кими сафсән, ej шух,
Шәффафсән, ej шух!
Әмма мәкәси-нәһл кими ништәрин вар,
Инчә кәмәрин вар.
Әбнаји-вәтән вәгф еләјир вәслинә чанын,
Һәм руһи-рәванин.
Һәтта гочалардан да нечә бәхтәвәрин вар,
Јахшы хәбәрин вар.
Етдин сачыны «гуфрават», урдуң үзә «румјан»—
Чөвлан елә, чөвлан!
Бир ев нә мұнасиб сәнә, һәр евдә јерин вар,
Иәр јердә әрин вар.
Анчаг демә тачирләрә ешгин әсәр етди,
Диванәсәр етди.
Амилләрә түччардән артыг әсәрин вар,
Фәтһин, зәфәрин вар.
Мәктәблиләр ичрә дејил аз сөһбәти-рујин,
Кејфијәти-мујин².
Дәрси-гәми-ешгин охујан мин нәфәрин вар,
Ашифтәләрин вар.
Гафгазлы мүсәлманлар едәрсә сәни гаиб,
Фикр етмә әчаиб.

Иранлы мұсәлманлары тәк әбди-дәрин вар,
Мин дәрбәдәрин вар.
Худ санма ки, мејханәдә чохдур сәнә үшшаг,
Дидарына мүштаг.
Мәсчиддә дәхи бир нечә хунинчикәрин вар,
Шуридәсәрин вар.
Билмәм нә фұсун еjlәдин, ej фитнеji-әjjам,
Үjду³ сәнә ислам?!
Һәр шәһрдә, һәр бәлдәдә бәс чансүпәрин вар,
Дилдадәләрин вар.
Ашиг арајыб аләми сејр еjlәдин әмма,
Хејр еjlәдин әмма;
Бир зөвчи-һәлал илә долашсан зәрәрин вар.
Хөвфин, хәтәрин вар.
Һәр хами-тәмә' ашиг илә улфәтиң олмаз,
Үнсиijәтиң олмаз;
Варын јох едән сәрхоша әvvәл нәзәрин вар,
Сонра һәзәрин вар.
Көвшәр сачылыр, зәр сачылыр јар јолунда,
Дилдар јолунда.
Еj бәһр, санырсан сәнин анчаг күһәрин вар?
Вej кан, зәрин вар!
Һоп-һоп, демә бихуд ки, мән уjдум о никарә,
Бах әһли-дијарә.
Еj гафил, өзүндән сәнин анчаг хәбәрин вар!
Хунаби тәрин вар,
Дәрдин, кәдәрин вар,
Чох дәрди-сәрин вар,
Бу көһиңе башында
Тазә хәбәрин вар!

Милләт белә багды,
Үммәт елә јатды,
Худ, сејлә, аj ахмаг,
Дашы ким ојатды?
Динмә, хәтәрин вар!⁴

БАҚЫ ПӘҢЛИВАНЛАРЫНА

Көнлүм буланыр күчәдә чөвланыны көрчәк,
Нитгим тутулур һәрзәвү һәдјаныны көрчәк.

Чаным үзүлүр әлдәки галханына бахчаг,
Гәлбим алышыр белдәки патраныны көрчәк.

Баҳдыгча револверинә әндамым олур сүст,
Бағрым јарылыр хәнчәри-бүрраныны көрчәк.

Тәфриг едәмәм: мәстми, һушјармысан сән,—
Мәстанәрәвиш, мәшжи-пәришаныны¹ көрчәк.

Дүшдүн лотулуг мәшгинә, исламә ујушма,
Өлдүр нерәдә олса мұсәлманыны көрчәк.

Гој бәркүнү кәч гашынын үстүндә, фырылда,
Кәндін кими бир лотији-мејданыны көрчәк.

Мәст ол кечә-күндүз, нә билим, јат нерәләрдә,
Жум көзләрини ханеји-вираныны көрчәк.

Әмрәдләр² илә кејфини чәк бағда, чәмәндә,
Бир баҳма да әтфали-чијәргәнныны көрчәк.

Кәһ «искороход» чәкмә, кәһи кеј «лакеронни»,
Веллән кечә-күндүздә хураманыны көрчәк.

Вар-јохуну сәрф еjlә барышналара, анчаг
Сөj һәмсәри-мәзлумеји-наланыны көрчәк.

Күл, күл ки, чәваисән,
Әjjashi-чәһансән,

Сәрхөшлара чансән,
Һала күләчәксән³.
Вәгта ки, гочалдын,
Риши дәшә салдын,
Пис күнләрә галдын,
Онда биләчәксән!..

[АДӘТИМИЗ ДАШ ИДИ ДӘ'ВА КҮНҮ]

Адәтимиз даш иди дә'ва күнү,
Тулларыдыг әлдә сапан гыжһагыж!

Һәр кәсә дәјсәјди едәрди һаман
Бир нечә күн аһү фәған, уфһауф!

Мәрһәм олурду, сағалырды јара,
Әлдә галырды јенә чан сапбасағ.

Имди револверди, дөнүм башына,
Накәһ олур күлләфәшан партапарт!

Онда көрүрсән јыхылыб јанбајан
Бир нечә нөврәстә чәван лајбалай!

Түф белә дөвранә ки, бәдтәр олур
Сејри-фәләк, дөври-зәман илбәйл!

Милләти-ислам гырыр бир-бирин,
Аллаһ, аман, бу нә јаман гырһагыр!

Гардаша бах, гардашыны өлдүрүр,
Вәһши олуб әһли-чәһан сәрбәсәр!

Милләти көрдүкчә белә һәрчү мәрҹ
Көңлүм олур допдолу ган гатбагат.

Бејлә кедәрсә, Бакы әлдән кедәр,
Галмаз о мә'вадә аман һич, һич!

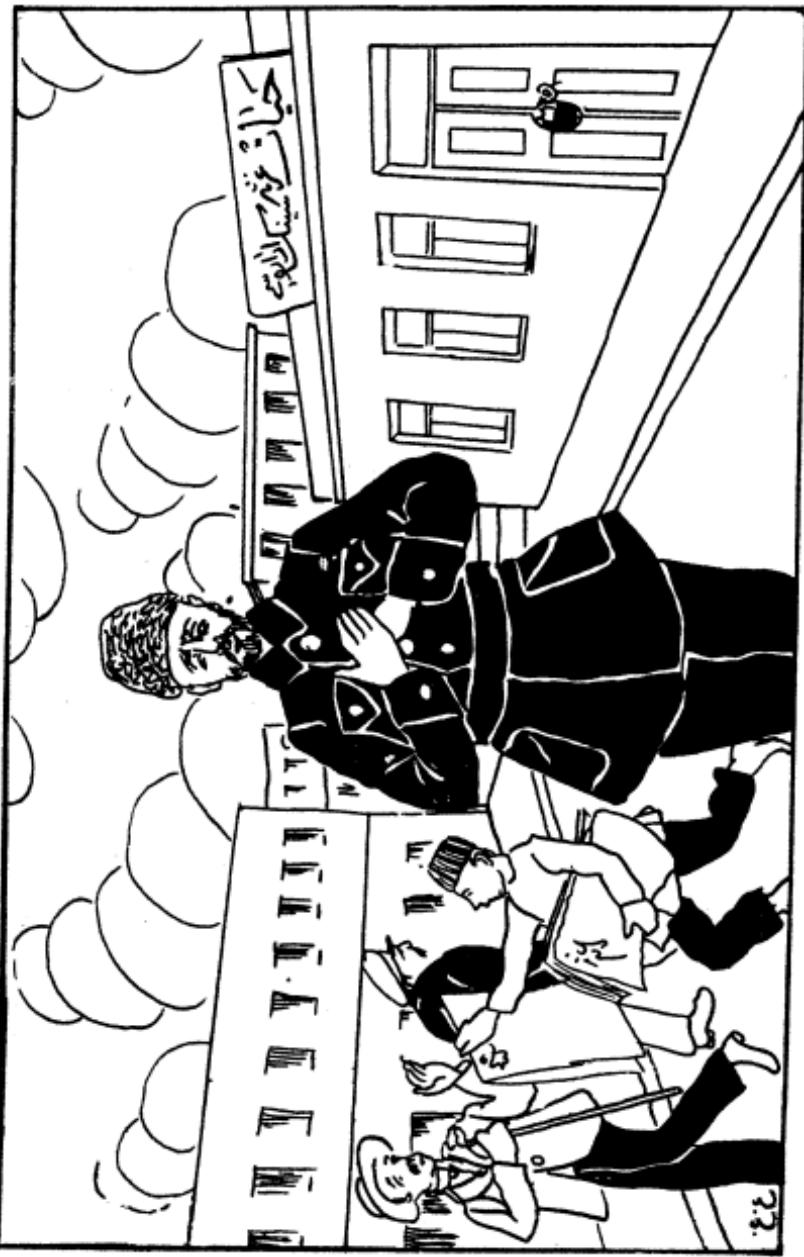
Бари, худаја, өзүн исланһ гыл,
Та едәләр пирү чәван сүлһ, сүлһ!

ҚҰПӘКИРӘН ГАРЫНЫН ГЫЗЛАРА НӘСИҢӘТИ

Гары нәнәнин сөзләрини санма чәрәндир,
Чаным, көзүм, ај гыз!
Һәр кәлмәси мин лә'ли-Жәмән, дурри-Әдәндир,
Анла сөзүм, ај гыз!
Чох өмр еләјиб, чох да һүнәр етмишәм исбат
Бу дари-чәһанда.
Мин һијләләри гатламышам синәмә гат-гат
Бу хејли зәмандан.
Мин ил сәнә нәглин еләсәм мәкри-нисани,
Гуртармаз, азалмаз.
Долдурсам әкәр мәкрлә әтрафи-чәһани,
Бир бош јери галмаз.
Чаду да әлимдән бачарыбы чин дә гутармаз,
Әфсунума баһ-баһ!..
Мән еjlәдијим мәкри шәјатин дә бачармаз,
Валлаһ вә биллаһ!
Хошталеимишсән ки, бу күн фејзи-һүзүрум
Олду сәнә гисмәт.
Ган сөзләrimi, инди сән, ej көздәки нурум,
Гојма кечә фүрсәт.
Әvvәl бу гәдәр бил ки, вәфадар әр олмаз,—
Агил олур олсун;
Бир әр ки, вәфадар ола, аләмдә тапылмаз,—
Чаһил олур олсун;
Зинһар, вәфа етмә тәләб әр дедијиндән,
Сәрвәгт ол, амандыр!
Асудә хәјал олма бу шоһәр дедијиндән,
Үч-дөрдүн аландыр.
Гырх ил едәсән бир киши әмриндә итаәт,
Мәнзурда билмәз;

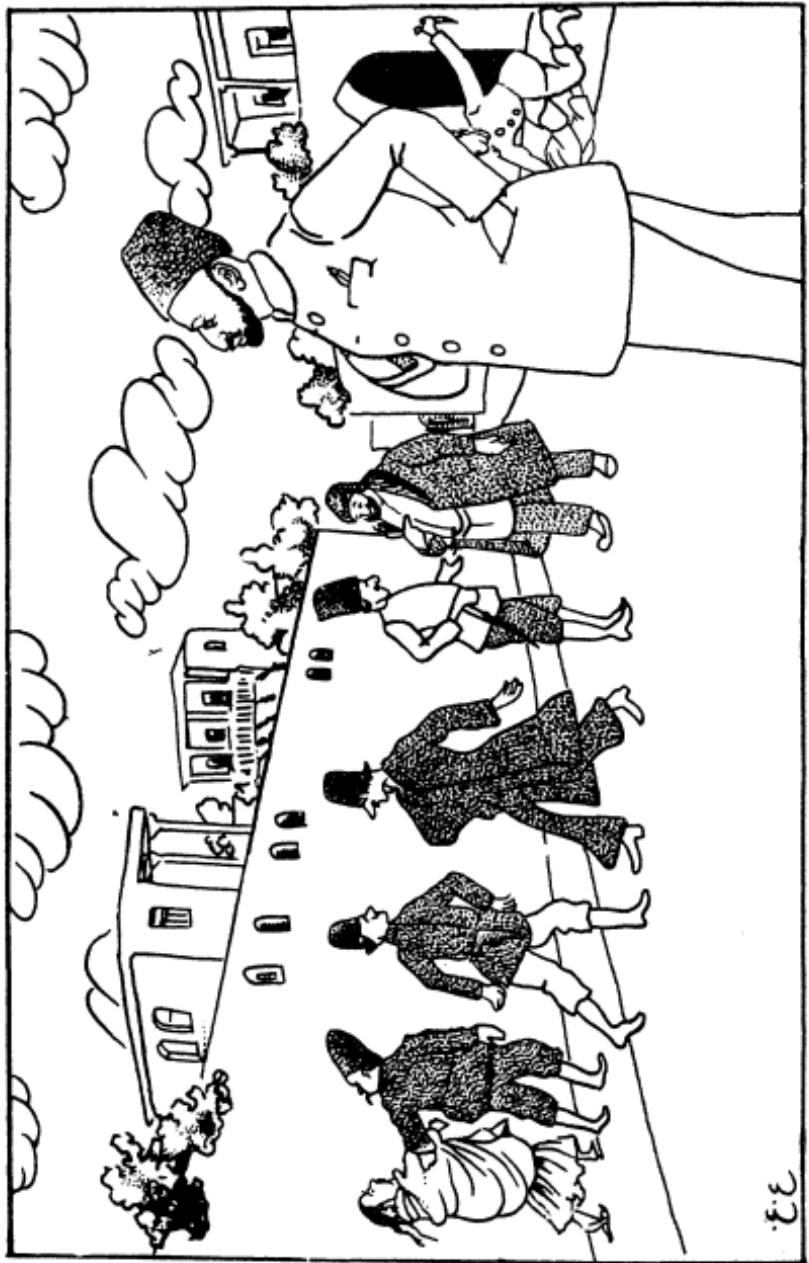
Исламде бинмәк, охумаг чүнки эң жаңы,
Әфесүс, «байзат» исе Маммат олду, гапанды!

Гој гоншулар алсын һале мин дүрдү Фөваанд,
Гој гоншулар етсүн һале тәээйиди-чөздөрдү.

Ханум түйнүүлүп көзөөдүй баяланын көпөөж.
Көнүк сүйгүнчкүйнен етеш болууланын көпөөж.

Өйткүүлүп көзөөдүй мечтүүнүн, мечтака жүйнүү.

3.3.

Вәгта ки, гочалдын алачаг башга бир өврәт,
Бахмаз сәнә, күлмәз.
Әр дәрдү гәмин чәкмә, сән өз һалына ағла,
Чаны бәчәһәннәм!
Сәрриштеји-тәдбирини хәлвәтчә јумагла,
Гыл көнлүнү хүррәм.
Таинки аյыгдыр, һәзәр ет әр дедијиндән,
Әр зүлмү јамандыр!
Чүн јухлады, әл гат чибинә зәр дедијиндән,
Өз рәнкини јандыр.
Фұрсәт ки, олур рәнкини вур һәр-кечә мәхфи,
Фәррарәлик өjrәш!
Та билмәjә шејтан да көтүрдүн нечә мәхфи,
Әjjарәлик өjrәш!
Чүн сүбһ чајын ичди киши, чыхды кәнарә,
Бидәрдү гәм олдун;
Ачылды башын, инди гыл өз дәрдинә чарә,
Бану һәрәм олдун;
Вер Хансәнәм әт, jaғ, дүjү, бал, чаj, шәкәр
алсын.

Күлгәнд вар өvdә;
Артыг нә галарса, она да хүшкәбәр алсын,
Іәрчәнд вар өvdә.
Көндәр ушағы, Шаһбачыны ejlә хәбәрдар—
Кәлсин һәлә-һәлбәт,
Кәлдикдә кәтирсін нечә өврәтләри зинһар,
Гур мәчлиси-ишрәт.
Миндир очаға газганы, гајнат самавары,
Чал најы, гавалы;
Мәһманлара һазыр елә мин дүрлү наһары;
Вер күлчә, гоғалы,
Іәм гајмағы, балы.
Әр фә'lәлик етсін,
Іәр күн ишә кетсін;
Олма она һәмгәm,
Чаны бәчәһәннәм!
Сән чәкмә мәлали,
Гур мәчлиси-али,
Позма бу чәлали,
Aj башы бәлали!..

УШАГЛАРА

Еj миллин үммиди, дилү чаны, ушаглар!
Валидләринин севкили чананы, ушаглар!

Мадәрләриниз етди сизә меһру мәһәббәт,
Ағуши-шәфәггәтдә сизи бәсләди раһәт,
Валидләриниз хәрчинизә етди кәфаләт,
Элминнәтү-лиллаh, сизә јар олду сәадәт,
Олдуз һәрәниз бир евин оғланы, ушаглар!
Асудә кәзин инди бу дүнjanы, ушаглар!

Сиз сәрв кими сәркәш олуб боjlә бој атдыз,
Иллик бечә тәк банлыjaраг хәлги ојатдыз,
Шад олду пәдәр, мадәриниз—бу боја чатдыз,
Бәсdir сизә қәһвареји-наz ичрә ки, јатдыз,
Инди бурахын балышы, јорғаны, ушаглар!
Һәм тәрк еләјин ханеji-вираны, ушаглар!

Вәгт олду чыхыб кучәдә чөвлан едәсиз сиз,
Һәрчаји кәзиб, һәр јери сејран едәсиз сиз,
Чәңку чәдәлү гарәтү талан едәсиз сиз,
Һәр чилдә кириб, аләми виран едәсиз сиз,
Күндә атасыз бир нечә патраны, ушаглар!
Та өјрәнәсиз шивеji-дә'ваны, ушаглар!

Вәгт олду һәвәс етмәjәсиз мәктәбә, дәрсә,
Тә'лим аласыз һәр нә¹ ки, аләмдә бетәрсә,
Хејри бурахыб, әхз едәсиз һәр нә зәрәрсә,
Майл оласыз һәр ишә ким, фитнәсә, шәрсә,
Адәт гыласыз һәрзәвү һәдjanы, ушаглар!
Сиз неjләjәсиз мәктәби, молланы, ушаглар!

Вэгт олду вуруб јыхмаға мүштаг оласыз сиз,
Евдэ кэрек өввэлчэ ки, гоччаг оласыз сиз,
Нэм валидэ, нэм валидэйэ ағ оласыз сиз,
Динчэлмијэлэр та нэ гэдэр сағ оласыз сиз,
Нээр күн дөжэсиз мадэри-наланы, ушаглар!
Та уф демэйэ галмыја имканы, ушаглар!

Нэр истэдијин олмаса насил пэдэриндэн,
Вур, јых, чала², та горхуја дүшсүн зэрэриндэн,
Сөј ағзына чүр'этлэ, чэкинмэ нүнэриндэн,
Бичарэ хилас олмаг учүн шуру шэриндэн,
Чыхсын чаны, сатсын габы-газаны, ушаглар!
Неjlэр дэхи ол сэрвэту саманы, ушаглар!

Бэсдир ки, огул саһиби дүшкүн пэдэр олду,
Хејр олду өчөб агибэти, бэхтэвэр олду,
Көз нури несаб еjlэдији дэрди-сэр олду,
Зэһмэтлэ өмөк вердији чүмлэ нэдэр олду;
Нэ өлмэди³ та ким, гутара чаны, ушаглар!
Нэ тапмады⁴ өз дэрдинэ дэрманы, ушаглар!..

[МӘН БИЛМӘЗ ИДИМ БӘХТДӘ БУ НИКБӘТ ОЛУРМУШ]

Мән билмәз идим бәхтдә бу никбәт олурмуш,
Иzzәт дөнүб ахыр белә бир зилләт олурмуш,
Чәрхин, әчәба, сејри дә мин бабәт олурмуш,
Милләт аյылыб талиби-һүрријәт олурмуш,
Милләтдә дә, jaһу, белә бир гејрәт олурмуш?!

Jaлгыз, нә дејим, кетди мәним милләт әлимдән,
Торпаг башыма, чыхды бүтүн иззәт әлимдән!

Тәбриздә кәр олумыш идим чүм'ә имамы,—
Кизлин ки, дејил, jaхши билир мәтләби һамы,—
Пул илә сатын алмыш идим мән бу мәгамы,
Үјдурмуш идим кәндимә билчүмлә әвамы,
Әбд етмиш идим шәһрәдә һәр пүхтәни, хамы,

Худ, мән нә билим¹ сүбһ дөнүб шам олачагмыш,
Иранда да һүрријәти-ислам олачагмыш?!

Тәдрич илә салмышдым әлә бунча деңаты,
Бир парча чөрәк нәкәри етмишдим елаты,
Артырмыш идим мәэрәени, илхыны, аты,
Рәнчбәр еләмишдим өзүмә чөллүнү, таты,
Дәркар иди хејримдә үмумин һәрәкаты,

Бирдән-бирә кетди һамы кәррү фәрим, ej вай!
Чыхды боша сәрвәт газанан әлләрим, ej вай!

Тәбриздә раһәт јејиб, асудә дојардым,
Мө'минләри һәр төһмәтә олсајды гојардым.
Һәр ахмағы, хамы гузу чилдиндә сојардым,
Һәг сөз дејәнин чанын алыб, чешмин ојардым,
Нејләрдим едәрдим, нечә рәнк олса бојардым,

Сәд һејф, көзәл һөкми-шәриәт тәләф олду!
Гануни-әсаси дә бир әнкәл кәләф олду!

Билмәм арылар мәнзилинә ким чөп узатды,
Илләрчә тәғафүлдә јатан хәлги ојатды,
Фитнә ағачын әкди, евим гәмләрә батды²,
Мән һәрчи чалышым ки, кәсәм, гол-будаг атды,
Әһли-гәрәз өз истәдији мәтләбә чатды;

Әһками-шәриәт дәхи бир кар көрәрми?
Бундан сора бир буғда да анбар көрәрми?

Лал олса нолур Мирзә Җавадын³ дили, ej каш!
Та ағзын ачыб еjlәди һәр кизли сөзу фаш!
Бир јанда јығыб Мирзә Йүсејн⁴ башына ѡлдаш,
Чығ-мығ едиб ахыр башыма салдыла бир даш,
Тәбриздә та олду бәрәнкүхтә пәрхаш,

Инди һәсәбүлхәниши-әһли-һәсәд олдум,
Бир дадрәсим олмады, харич-бәләд олдум!

Диванә едибдир мәни Тәбриз хәјалы,
Мәчлисдә тәвазә'дәки нимхиз хәјалы,
Мәтбәх иji, сүфрә гәми, дәһлиз хәјалы,
Сәдри дүйүнүн буji-фәрәhбиз хәјалы,
Гәндаблә пүр касеji-ләбриз хәјалы;

Бир дә о көзәл күнләри, ja рәб, көрәрәм мән?
Бу хам хәјалы едиб ахыр өләрәм мән?!

Ja рәб, нола бир дә едәм ол шәһри зијарәт,
Наз илә хұрамә кәләм,—архамда чәмаёт!
Көрдүкдә мәни ѡол верә бу әһли-вилајәт,
Тә'зим едә, баш ендирә, гол бағлаја миллиәт,
Бир кимсәдә бир сөз демәjә олмаја чүр'әт,
Ә'janлары диндирсәм едә фәхрү мүбаһат;

Hejhat вә hejhat вә hejhat вә hejhat!!!
Кет јат вә кет јат вә кет јат вә кет јат!!!

[ҺЭР НЭ ВЕРСЭН, ВЕР, МЭБАДА ВЕРМЭ
БИР ДИРНЭМ ЗЭКАТ]

Һэр нэ версэн, вер, мэбада вермэ бир дирнэм зэкат,
Гој ачындан өлсө өлсүн бинэва кэндли вэ тат.

Һэр нэ дүз версэн, вер, оглуум¹, борчууну вермэ тэмам,
Һэр нэ алсан, ал, амандыр², алма касыбдан сэлам.

Һэр нэ етсэн, ет вэ лакин етмэ меjdэн ичтинааб,
Һэр нэ дутсан, дут вэ лакин дутма бир кари-сэваб.

Һэр нэ чэксэн, чэк, вэли, чэkmэ хэчалэт гүбндэн,
Һарда ютсан, ют, ажылма, дурма һэркиз сүбндэн.

Һэр јерэ кэлсэн, кэл, амма кэлмэ дэrsэ, мэктэбэ,
Һэр кэсэ уjsан, уj, амма уjма динэ, мэзнэбэ.

Һэр нэ чэксэн, чэк, бэрэдэр, чэkmэ дүз мизаныны,
Чэkmэ сэн миллиэт гэмийн, чэkmэ, чэк өз гэлжаныны.

Бахмасан ejtamэ, бахма, бахма, бах лэ'бэtlэрэ,
Кэлмэсэн иманэ, кэлмэ, кэлмэ, кэл лэ'нэтлэрэ.

Олмасан бир хеjrэ байс, олма, ол байс шэрэ,
Етмэсэн имдад, етмэ, ет ситэм ачизлэрэ.

[ӘЛ'ӘМАН, СӘРКӘШ ОЛУБ...]

Әл'әман, сәркәш олуб, күндө бир әһвалә дүшән дөври-гәзанын бу дилазар, чәфакар, мухалиф әмәлиндән ки, жахыб аләми нарә, гојуб аварә, хүсусән мәни-бичарә ки, һәмварә јаныб неј кими одларә, белә чушү ҳүруш еjlәjirәm, санки сәмаварә дөнән гәлбимә минләрчә шәрарә вурулуб, әшки-тәрим чари олур касеji-чешмимдән. аман, бари худаја, бу нә сузиш ки, дүшүб чисми-нәзарә, дили-зарә, ким едәр дәрдимә чарә ки, кәлиб әрсәјә тазэ охумуш бир нечә парә үрәфавү үдәбаләр ки, гојуб бид'-этә елм адыйы, тәргиб вә тәһрис еләjirләр бизи ол әмришәниә, јенә бунлар нә десә ејб еләмәз, чүнки кедиб елм охујуб, курсу тәмам еjlәjib, аз-choх нә ола кәсби-мәратиб дә едибләр; а киши, тәнкә кәтирди мәни, валлани, Ըу наггал шүәраләр, һәдәрәндән-пәдәрәндән, нә билим, бојмадәрәндән, нечә сәрсәм данышырлар, нә иш олса гарышырлар, нечә ејб ахтарышырлар, нечә кәр јолдан азырлар, нә көрүрләрсә јазырлар, нечә һөрмәтли «гәриб» олса да фөврән танышырлар; гулагым батды, нә чох-choх данышырлар, бу нә мәктәб, нә мәкатиб, нә мәратиб, бизә бунлар нә мұнасиб, әчәба, чәддлә әчдадымызын ирси олуб бизләрә мираси-һәгиги, галан адату әламат илә ә'малымызы, һалымызы, чүмлә бу әф'алымызы ше'рлә тәғжир вә тәбдил еләмәк фикри-шәнниңдә олуб, бизләри һәр бид'этә иffал илә иjsал еләjirләр ки, апар оғлunu вер ушгола молласына, әjlәш баланын јасына, бах бирчә, сән аллаh, буларын вердији фитвасына: јә'ни өз әлинлә елә өвладыны бир рус; сәд әфсус ки, бир пак вә пакизә мұсәлман баласы харичи өвлады кими шапга гојуб, иштот-миштот охујуб, ахыры бир доктор олуб, милләти-исламдә дәрдә дүшәнә аптеканын нисфи

чахыр, нисфи су әczаларыны чарә билиб, мө'минни-диндарын едә гарныны мурдар, вәһалонки көзү сүрмәли, саггалы һәналы, әли тәсбиһли, аллаһ гулу, пејғәмбәри-миз үммәти, көnlүндә тәрәһһүм көк атыб ришә салан, бир кәсә әслән, әбәдән бирчә хәјанәт еләмәк билмәјиб, өмрүндә хәрид илә фүруши дүз олуб, мишк әвәзи мүштәријә рубби-бијан вермәјән¹ ол һәзрәти-һачул-һәрәмеј-нин көзәл әттар дүканында ки, һәркиз дә сичан һәндәвәриндән өтүшүб фәzlә сала билмәдији ағзы гапагсыз гутуларда ки, он илдән бәри сахланмаг илә әтри дә, тә'сири дә артмагда олуб, нахощу һәр дәрдү мәрәздән гутарыб, гүссәдән азад еләјән ришеји-хәтми, кули-балунә, сәнаи-мәрмәки, ja һәбби-сәлатин, зәкәрәк, беһмәни-пич илә һәлилә вә бәлилә гала, ej vaј!..

Алан олмаја әзваж,
Кедә гыш, кәлә һәм jaј,
Өтә ил, долана aj,
Сата билмәјә мумјај,
Иш олду бу 'да, haj-haj!..

[ЕЈЛЭ БИЛИРДИМ КИ, ДӘХИ СҮБН ОЛУБ]

Ејлэ билирдим ки, дәхи сүбн олуб,
Мүрги-сәһәр тәк бир ағыз банладым.
Сәнк шикәст еjlәди балу пәрим,
Банламағын һасилини анладым.

Өвчи-фәзадә көрәрәк бајгушу
Сәһндә гагыллајырам инди мән.
Бир дә мәни вурма, аман, сәнкдил!
Рәһм елә, ныгыллајырам инди мән.

Аj чалағанлар, мәни горхузмајын,
Мән сизә тәрк еjlәмишәм ланәни!
Сејр еләјиз, өвчи-һәвада учуз,
Мәп дә кәзим сәһнәчеji-ханәни.

Ағламајын, ағламајын, чүчәләр,
Банламарам, банламарам бир даһа!
Банламамагдыр сизә әһдим мәним,
Сөjlәмирәм: анламарам бир даһа!..

[ЕЈ ФӘЛӘК, ЗҮЛМҮН ӘЈАНДЫР...]

Еј фәләк, зүлмүн әјандыр, бу нечә дөври-зәмандыр ки, ишим аһү фәғандыр, мәни жандырма амандыр, көзүмүн әшкى рәвандыр, үрәжим допдолу гандыр, һамы гәмдән бу јамандыр ки, нечә әһли-гәләмләр, бурахыб чаныма гәмләр, гарышыб дәрд бәһәмләр, үрәжим инди вәрәмләр, гәзетә, журнала бу күфршијәмләр нечә чүр'этлә рәгәмләр языбы, исламә ситәмләр еләйирләр ки, кәрәк аләми-исламдә, һәр өлкәдә, һәр шәһрдә, динар һирәмләр сачылыб, мәктәби-нисван ачылыб, гыз балалар мәктәбә һазыр олалар, елмәдә мәнир олалар, фәзләдә баһир олалар¹, башдан-ајағә кејәләр дон², кедәләр мәктәбә он-он, дуталар шивеји-бид'әт, охујуб нәһвлә никмәт, алалар дәрси-тәбабәт, биләләр чумлә китабәт, едәләр язмаға адәт, итә исмәт³, бата иффәт... аман, еј вах! Ај аллаһ! Бу гөвм олду нә күмраһ! Бу нә шивеји-икраһ! Бу нә зүмреји-бәдхән! Салыб аләмә пәрхаш, булар лал ола еј каш, дүшә башларына даш! Худаја, бу нә күфтәр, нә рәфтар, нә мурдар, нә биар, фәна карә бизи сөвг еләмәк фикринә амадә олублар! Гыза лазымдыр әкәр билмәк: о да ев иши, палтар тикиши, көһнә јумаг, јун дарамаг, дон јамамаг, сәһину сәраны сүпүрүб, касәни, габы үфүрүб, күфтә, кәләм долмасы, мәт һалвасы, әт бозбашы, ја лобжалы аш, бир дәхи тәндир лавашы еjlәmәjindәndir ибарәт ки, әкәр бунлары да билмәсә ejb ejlәmәz, анчаг гыза эн лазымәли бир, ики, үч мәс'әләни билмәjидир, билсә олур әмрә кифајәт: бири олдур ки, кәлин кетдиji евдә бачарыб гаjnатаja, гаjnанаja чымхыра билsin ки, она сөз демәjә етmijә бир кимсә дә чүр'әт, бири дә гаjны илә саниби мабеj-ниә бир һадисеji-тәфригәdir ким, она даир едә ниij-

лэт ки, беш-үч күндэ чох илдэн газанылмыш бу гэдэр
мөхрү мэһэббэт ола тэбдили-эдавэт; бири, һэм ахыры,
эн үмдэсү дамдабачанын, һэм хохунун, хортданын ад-
ларыны билмэктэ кэрэк сэ'ј едэ өврэт, нэ гэдэр файдэ-
си вар бу ишин кэр ола диггэт ки, экэр аглаја, яин-
ки дэчэллик едэ бир тифл, нэһајэт анасы сөјлэсэ бу ад-
лары филфөвр едэр өвладыны раһэт вэ галар өгли сэ-
ламэт, башы чәкмэз дэ мэламэт...

Будур аләми-нисваи!
Будур һали-мүсэлман!
Кэрэkdir едэ мэһдуд
Өз өвладыны инсан!

Сән, әмма, һәлә ганма!
Инанмырсан, инанма!
Фәрәһлән-әмәлиндән,
Утанмырсан, утанма!..

[НОЛУР ШИРИНМЭЗАГ ЕТСЭ МЭНИ ҺЭЛВАЈИ-HYРРИЙЈЭТ]

Нолур ширинмэзаг етсэ мэни һэлваји-хүррийжэт,
Десэм бир лөгмэ ондан, сөjlэсэм охгај, хүррийжэт!

Де, хејр олсун, јуху көрдүм ки, бир дэрја кэнарында
Төкүблэр јанбајан, гат-гат, бүтүн лај-лај хүррийжэт;

Жығыб да долдуурлар кисэ-кисэ, бағланыр мөһкэм.
Уруллар тэллэ, дағдан да ашыр балажи-хүррийжэт.

Зибэс чохдан бэри шөвгүндэ идим мэн бу һэлванын,
Дедим, яран, нолур версээз мэнэ бир паји-хүррийжэт!

Сөзүм хош кэлмэжид тэһвилдарэ, сөjlэди: «Күм шо!
Бэдэсти күтэх ээ нэхл мэчу хурмаји-хүррийжэт?

Нэмидани ки, ин дилбэр бу күн мэхсуси Иранэст,
Ту худ намэхрэми бэр шаһиди-зибайи-хүррийжэт?»*

Кэмали-јэ'с илэ мэхрум олуб, бир јанда әjlэшдим;
Алыб бир кэштијэ долдурдулар тај-тај хүррийжэт.

Свисток гышгырыб, кэшти рёван олду, бахырдым мэн,
Һэлэ кетмэкдэ иди зөврэги-дэрјаји-хүррийжэт

Ки, накэх бир гара бараг ачылды дор ағачында,
Жазылмыш онда бир хэтти-мусибэтзаяи-хүррийжэт;

Охуркэн хэтти мэ'лум олду кэштибаны гэрг олмуш,
Галыб дэрјадэ һејран кэштији-дэ'ваји-хүррийжэт.

* Рэдд ол, бу гыса өл илэ хурма ағачындан хүррийжэт хурмасы
дэрэ билмээсэн. Билмирсэнми ки, бу көзэл бу күн Ирана мэхсусдур?
Сөн өзүн хүррийжэтин көзэл дилбэрина намэхрэмсэн.

Хүрушан мөвчләр һәр сәмтдән јексәр һүчумавәр.
Көрүб әмвачы кәштидән учалды: вај, һүррийјәт!

Бу сәсдән сәксәниб дурдум, көтүрдүм саэтә баҳым,
Һәлә көрдүм ки, шәбдир, сөјләдим: лај-лај, һүррийјәт!..

НЭФСИН ГЭРЭЗИ, ЭГЛИН МЭРЭЗИ

Ей нэфс, фэрз билдијим үчүн нијајишин,
Даим едэм кэрәк кечэ-кундуз ситајишин;
Диним вэ мэзһабим, әмәлимдир нүмајишин,
Шимди нэдир бу јолда мэнэ, сөјлэ, хәнишин?
Ифаји-әмри-вачибул-из'анын ејләрәм,
Мәндән әмин ол, аләми гурбанын ејләрәм!

Кэр олмасам бир ишдэ рэис,—ејләрәм фәсад,
Мәһру вәфаны тәрк едәрәм, башларам инад,
Сә'јимлә әлфирагә дөнәр вәз'и-иттиһад,
Бир парә шәхсләр мэнэ етмәзсә ингијад,
Мэн өзбәјәм, итаәти-фәрманын ејләрәм,
Мәндән әмин ол, аләми гурбанын ејләрәм!

Бир шәхсин олса әгли әкәр мин мәним гәдәр—
Ич олмарам риза ола тәһсин мәним гәдәр!
Көрсәм ки, хәлг едир ону тә'јин мәним гәдәр,
Бир һијлә ејләрәм, едәмәз чин мәним гәдәр...
Санма ки, мәкру һијләдә нөгсанын ејләрәм,
Мәндән әмин ол, аләми гурбанын ејләрәм!

Тәһти-рәјасәтимдә рэван олмајынча кар,
Ja олмајынча гәбзеји-һөкмүмдә игтидар,
Бир әмри-хејри истәр едә ким ки, интишар—
Чүр'этлә ејләрәм ону филфөвр таримар,
Шәхси гәрәзлә чүмләни һејранын ејләрәм,
Мәндән әмин ол, аләми гурбанын ејләрәм!

Бир иш ки, хејрим олмаса, әнчамә вермәрәм,
Мин чыллаг олса да, бириң чамә вермәрәм,

Өз шә'нү чаһымы бүтүн исламә вермәрәм,
Дәрди-вәтәнлә мән сәни таланә вермәрәм,
Әһли-дијары зүлм илә кирjanын еjlәrәm.
Мәндән әмин ол, аләми гурбанын еjlәrәm!

Чүники мүәzzәз олмаға чохдур тәфәккүрүм,
Әмсалын еһтирамына артыр тәһәссүрүм,
«Мән», «мән!» демәклә чүмлә билир вар тәкәббүрүм,
Олса нолур нечә бүләһајә тәшәккүрүм,
Онларла вәсли-риштеji-пејманын еjlәrәm,
Мәндән әмин ол, аләми гурбанын еjlәrәm!

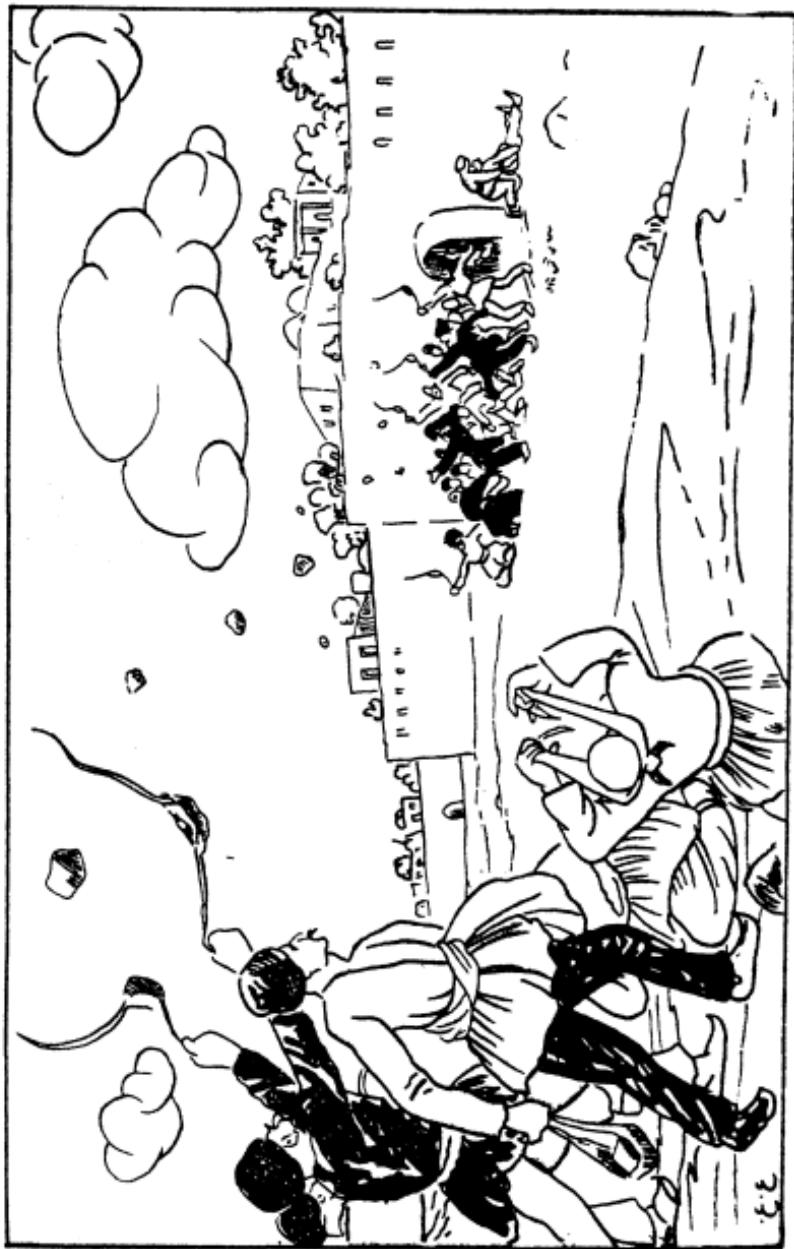
Бир күн кәлир, олар да биләрләр хәјанәтим,
Мәндән тәнәффүр илә гачарлар чәмаәтим,
Онда јэгин гопар башыма өз гијамәтим,
Артар гәмим, кедәр фәрәһим, иззу шөвкәтим,
Әһди позуб әкәрчи мән үсjanын еjlәrәm,
Еj дад, haraj! Нә нөв' илә саманын еjlәrәm?!

[ЕЈ ӘЗИЗИМ, ХӘЛӘФИМ...]

Еј әзизим, хәләфим, мајеји-иззү шәрәфим, руһи-рәван, муниси-чан, табу тәвән, тазә чәвәным ки, он илдәп бәридиր өмри-киранмајәми, јалгыз демирәм диними, иманымы, инсафымы, вичданымы, ирфанымы, һәм чанымы да, чүмлә гонум-гоншу дејил, ел дә билир ки, сәнә вәгф ејләјиб, шаму сәһәр, һәр нә гәдәр, рәңчү кәдәр, хејру зәрәр, фитнәву шәр сәндән өтәр дәври-гәдәрдән јетишибидирсә мәнә, чаныма миннатлә гәбул етмишәм, анчаг аталыг һәггимин ифасы учүн, меһру мәһаббәтлә, нә иззәтлә, нә һалатлә сәнә тәрбијә, тә'лим едәрәк, сәргәдин бәсләмишәм, чану дилимдән сәни чох истәмишәм, бир пара сырф ахмаг олуб өз көзүнүн нуру олан сез-кили өвладыны тәдрислә тәэзи' вә тәэзиг еләјән чанилу күмраһ аталар тәк сәни зиндани-мәдарисдә мүгәјжәл еләјиб, елму мәариф дејилән бош, әбәс, инсанә чәфәнк ишләр илә фикрини, һәм әглини, вичданымы мәһдуд гылыб, руһуну инчитмәмишәм, зәһмәтинә битмәмишәм, кучәдә, базардә өз гәсдинә игдам едәрәк, һәр күнү бајрам едәрәк, күnlәри ахшам едәрәк, хошладығын тәк доланыб, кәзмәйинә разы олуб, мән сәни бир сән'этә дә гојмамышам, һәр кечә һәр јердә гонаг галмағыны, зөвгү сәфа алмағыны, зурна, гавал чалмағыны хошламышам, өз башына бошламышам, һәмд худаја ки, олубсан белә гүввәтли, мәһаббәтли, шұчаэтли чәвән, ширижәјан, бәбри-бәјан; вәгт о зәмандыр дәхи бундан белә бир ад чыхарыб, иш бачарыб, илхы.govуб, мал апарыб, дәһрә гијамәт гопарыб, ѡллары мәсдуд еләјиб, аләми мәһдуд еләјиб, насили-мәгсуд еләјиб, сән мәни хошнуд еләјиб, адәти гулдурул оласан, ѡл вурасан, ел гырасан, кәрчи гачаглыгда дутулмаг да вар, әмма ону фикр еј-

Артимин таң түнде жасаған гүжагын
Тұлғападар салған жағын,

Иман пәннен көп жағын башына,
Некең олай жетепефен жағын партапар!

Ahna ceym, al'ras!
hep kemmen minn alin jameh, al'ras!

1 aps hehenni geespiinn chama heppurhp.
yahrm, kesym, al'ras!

ләмә әсла ки, дутулсан, әлә дүшсән дә тәрәһімлүдүр
әрбаби-һөкүмәт, сәнә ejlәр һамы һөрмәт, оласан һәбсәз
раһәт, чөрәјин кәрм, сујун саф, јерин күнчи-фәрагәт,
сәнә бир кимсәдә чүр'әт оламаз етсин әзијјәт, нола бир
күн дүшә фүрсәт гачасан, гуртарасан һәбсән; әлбәт ки,
әкәр гачмаға да олмаја имкан, ишини гәт' едә диван,
оласан әһли-пасилjan, нә гәмин вар, сәнә гурбан ки, о
јерләрдә нә сохдур сән өзүн хошладығын Соня кими
гәнчә-дәһән, сим-бәдән, рәшки-чәмән, зүлфи-сәмән, көз-
ләри аһуji-хүтән, көпкөзәл, аппағ, о исмәтли, вәчәһәт-
ли, сәбаһәтли, мәлаһәтли мадамлар, бириң әлбәттә
аларсан, десә рус ол, нә чәтиң шејдир, оларсан, дәхи
бир хач да саларсан...

Бу әмәлдән учаларсан,
Иван иамин аларсан,
Амилjanов оларсан,
Нә гәдр олса да өмрүн,
О јерләрдә галарсан!..

ХЭСИСИН ҮЕЖИ, ВАРИСИН КЕЖИ

Еј пул! Еј зөвги-дилү руһи-тэнү гүүвэти-чан!
Биәби әнтэ вә үмми сәнә чаным гурбан!

Әһли-аләм арајыб ахтарыр, еј чан, сәни,
Һәрә бир нөв' гылыш дәрдинә дәрман сәни,
Бир пара шәхс еләјир мајеji-еһсан сәни.
Гәдрини билмәз едир милләтә гурбан сәни;

Ашигәм мән сәнә анчаг оласан муниси-чан,
Биәби әнтэ вә үмми сәнә чаным гурбан!

Майләм, чүмлә билир, дөвләти-дидарына мән
Ки, бахам сүбүү мәса шөвг илә рүхсарына мән,
Диними, мәзһәбими сәрф едәм исарына мән,
Дәјмәјәм батса чәһан дирһәмү динарына мән,
Мүстәһәгләр гала сәндүгүнә јексәр никәран.
Биәби әнтэ вә үмми сәнә чаным гурбан!

Еһтирамән сәни һәр күндә зијарәт едәрәм,
Вачибүттаәсән, анчаг сәнә таэт едәрәм,
Чәкәрәм назыны, тәксиринә хидмәт едәрәм,
Нәмәкү нану пәнир илә гәнаәт едәрәм,
Даш дүшәр башыма чатса сәнә бир һәббә зијан,
Биәби әнтэ вә үмми сәнә чаным гурбан!

Бәсләрәм чан кими, еј севкили сәрмәјә, сәни,
Етмәрәм сәрф әбәс мәсчидә, моллајә сәни,
Ала билмәз охуса минбир-ики ајә сәни,
Вермәрәм ач-jalавач әһли-тәмәннајә сәни,
Көрә билмәз үзүнү саил, әкәр гусса да ган,
Биәби әнтэ вә үмми сәнә чаным гурбан!

Бир күнүм сәнсиз әкәр кечсө, мин әффан едәрәм,
Сәндән өтрут бүтүн өвладымы кирјан едәрәм,
Гејрәтү шә'ними һифзиндә никәһбан едәрәм,
Бир күн өз чанымы һәтта сәнә гурбан едәрәм,

Шад олур варисим, әмма кедәрәм мән никәран,
Биәби әнтә вә үмми сәнә чаным гурбан!

Ah, сәд ah, кедәр руһи-рәваным дәрәкә,
Моллалар назыр олур дәфнимә әлдә чәрәкә,
Сәни варисләримә ejlәjәр онлар тәрәкә,
Ешидән олса, көрәр ким, чыхыр ahым фәләкә,
Бахарам гәбрдә hәсрәтлә, хәсарәтлә, әман!
Биәби әнтә вә үмми сәнә чаным гурбан!

Санма варис мәнә рәһмәт охујуб hejф чәкәр,
Сәни тәгсүм едәрәк hәр бири бир сејф чәкәр,
Орда-бурда, нә билим, мәсрәф едиб кејф чәкәр,
Hәрә бир Аннаны, Сонjanы дутуб зејф чәкәр,
Дејәр: ej сәрв-гәду лалә-рүхү гәнчә-дәһан.
Биәби әнтә вә үмми сәнә чаным гурбан!..

**[СӘРАДӘН БИР ДӘЛИ ШЕЙТАН ДЕЈӘР:
ИНСАНЛАР, ИНСАНЛАР!]**

Сәрадән бир дәли шејтан дејәр: инсанлар, инсанлар!
Нәдир дүнјаны дутмуш елмләр, ирфанлар, инсанлар!?

Ганан ким, гандыран ким, нәшри-ирфан еjlәjәn кимдир?
Сизи иршад едир көрмүрсүнүз фәттанлар, инсанлар!?

Әдәбдән, елмдән кәр фејзијаб олса әвамүннас,
Дүшәр шә'нү шәрәфлән моллалар, ишанлар, инсанлар!

Севәрми әһли-истибдад милләт hушјар олсун?
Буна разы олурму бир нечә вичданлар, инсанлар!?

Ајымыш рәнчбәрләр, алмаг истәр hәгги-мәшруин,
Нә јердә галмысыз бәjlәr, ағалар, ханлар, инсанлар!?

Мүһәррирләр, мүфәттинләр усанмазлар, утанмазлар,
Jазарлар hәрзәләр, әфсанәләр, hәdjanлар, инсанлар!

Шәrapәtdәn чәкиб әл, хејрә mail олмајын бир дәм,
Кәsin башлар, алын чанлар, төкүн мин ганлар, инсанлар!

Бәшәрсиз, сиздә ган төкмәк тәбиидир, чибиллидир,
Бу фитрәtdәn узагдыр, шүбһәсиз, шејтанлар, инсанлар!

Дејилми һeјf дилләrdәn гүбари-чәhl мәhв олсун?
Нечин hәр күндә гандан гопмасын туфандар, инсанлар!?
Дәмадәм нәфси-әммарә демәкдә «үгтүлүл-ихван»,
Нечин салим гала башлар, бәdәnlәr, чанлар, инсанлар?..

Чәhалэт пәрдәссиң чак етмәјин, онда көрәрсиз ким,
Сәрадир чиcмләr, hәm нәфсләr, шејтанлар, инсанлар!..

[АМАЛЫМЫЗ, ЭФКАРЫМЫЗ ИФНАДИ-ВӘТӘНДИР]

Амалымыз, эфкарымыз ифнади-вәтәнди,
Кинү гәрәзү һирс бизэ зиңәти-тәндир¹,
Әф'ал юх, анчаг ишимиз лафи-дәһәнди,
Дүнjadә әсарәтлә бүтүн кам алышыз биз,
Гафгазлыларыз, јол кәсириз, нам алышыз биз!

Әгрәб кими нештәр күчү вар дырнағымызыда,
Ислам сусуз олса, су јох бардағымызыда,
Һәр күнчә мин түлкү јатыб чардағымызыда,
Мин һијлә гуруб, рүтбәвү икрам алышыз биз,
Гафгазлыларыз, јол кәсириз, нам алышыз биз!

Гафгазлы ады аләмә икраһ-рәсандыр,
Гулдур, гочумуз зүлмәдә мәшһүри-чәһандыр,
Ким дерсә тәрәгги едәриз, мәнчә, јаландыр,
Бүхлү һәсәдә адәт едәб, кам алышыз биз,
Гафгазлыларыз, јол кәсириз, нам алышыз² биз!

Биз хошламаныг дәрси ки, мин мәктәб ачылсын.
Кәр мин дә мәариф сөзү дүнjaјә сачылсын,
Мәктәбдә нә һөрмәт ки, о саманә гачылсын?
Мејханәдә вотга вурапыз, кам алышыз биз.
Гафгазлыларыз, мәст оларыз, нам алышыз биз!

Авропалы өз милләтин ihja едир, етсин,
Шә'ну шәрәфи-гөвмүнү и'ла³ едир, етсин.
Инсанлыг адын дәһрдә ибга едир, етсин,
Гәфләтдә јатыб, ад батырыб, нам алышыз биз.
Башә јумуруг золладырыз, кам алышыз биз!..

СӘРГЕСАБ

Сәс учалашды, гојмајын!
Миллэт ојашды, гојмајын!
Риштеји-дәрсә, мәктәбә...
Чүмлә долашды, гојмајын!
Иш јавалашды, гојмајын!

Ел ујушуб азанлара,
Күндә гәзет јазанлара,
Од вурулуб газанлара,
Гајнады, дашды, гојмајын!
Нәддидәи ашды, гојмајын!

Тәрк еләјин чаванлары,—
Зәррәчә јохду ганлары,
Сөзләри доғру исә дә,
Башлары сашды, гојмајын!
Чөһрә тәрашды, гојмајын!

Сеһри, фұсуны хошлајын,
Шаири, шे'ри бошлајын,
Мәктәб илә бу фирмәнин¹
Бағры бадашды, гојмајын!
Никбәти вар, сәсин кәсин!
Гарға, долашды, гојмајын!
Чох пис улашды, гојмајын!

Қафир олуб, вурун, вурун!
Риштеји-үлфәтин гырын!
Јаздығы ше'рини чырын!
Динә саташды, гојмајын!
Күфрә булашды, гојмајын!

Эгли, шүүру, фэһми јох,
Ирзү һөјадә сёһми јох,
Мээнхэби, дини, рэһми јох,
Ишләри јашды, гојмајын!
Лап данабашды, гојмајын!
Гырылды гашды, гојмајын!
Көздөн узашды, гојмајын!..

АГЛАШМА

Нә рәвадыр әғнијаләр баҳа ач галаңә, ja рәб!
Бу нә сөз ки, ач галаңә олуна ианә, ja рәб!

Чыха чаны ач галаңын көзүнүн бәбәкләриндән,
Кедиб ишләсін, газансын әлиниң әмәкләриндән,
Нәдир әғнијајә хејри оларын јемәкләриндән?
Жемәјиб ачындан өлсә, дәхі хош бәһанә, ja рәб!

Мәнә бојлә-бојлә ишдә демәјин сөз, ej чәмаәт!
Нәјимә кәрәк ки, жексәр гырылыбы өлүр дә милләт?
Јарадан худаји-разиг едәчәк өзү кәфаләт,
Нә рәва бахам фәгирә, үрәјим буланә, ja рәб!

Бу гәзетчиләр дејилми ки, салыбы бизи бәлајә?
Елә бир иш олмамыш hej верилир сәда-сәдајә—
Ки, кәрәк көмәк олунсун фүгәраји-бинәвајә...
Елә пулду көндәрилсін о јанә-бу јанә, ja рәб!

Сәнә нә, евин јыхылсын, фүгәра үчүн јанырсан?
Атан оғлу гардашындыр, нә дә hic! бир танырсан?!
Ики көзләримди пулум, киши, бир мәкәр ганырсан!?
Ону вермәк олмур ахыр hej өлән-галанә, ja рәб!

Фүгәраләр әғнијанын танысын нечин јахасын?
Әкәр ачды гарны, сатсын папағын, чулун-чухасын;
Едәр әғнија дә башга ишә даир өз сәхасын,
Мәкәр азды бәзлү бәхши филанә, филанә, ja рәб!
Елә hej гәзет жазырсан, киши, бирчә мәтләб анна!
Әмәлин көр әғнијанын, јері варса, сонра данна!
Пулуну фәгирә версин, бәс ачындан өлсүн Анна?
О мәкәр ки, Хансәнәмдир, гапылар доланә, ja рәб?!

ТӨМЕЛИ-НӘҢАР

Чығырма, жат, аж ач тојуг, јухунда чохча дары көр!
Сус, аж јазыг, фәзадәки үгаби-чаншикары көр!

Һининдә далдаланма чох, һәјәтдә дә доланма чох,
Јијәндәки бычагә бах, о тиги-абдары көр!

Кәтиридин јумуртадан нәтичә чүчә кәзләмә,
Газанда гәјганагә бах¹, очагдакы шәрары көр!

Тахыл, тахыл дејиб дә чох чығырма зәнкәзурлу тәк²,
Бәјин, ханын, ханын, бәјин әлиндә еһтикары көр!

Мәнәм-мәнәм дејәnlәрин инанма чох да гөвлүнә.
Кәрәкли қүндә онларын гычындакы фәрары көр!

Амандыр, ујма ваизин һәлавәти-кәламына,
Әба-гәбаны говза бах, ичиндә зәһрмары көр!

Бу әғнијаләрин үзүн көрүнчә еһтијачда,
Кет, еј фәгири-бинәва, кәфән бүрүн, мәзары көр!

Бу интеликләрин* сөзүн кәтирмә һеч аралыға.
Олары көрмәк истәсән, шәрабы көр, гумары көр!

Палитгадыр һәр ишләри, алышлары, веришләри.
Оларда бир әмәл фәгәт гуру, бош ифтихары көр!

* Интеллигентләрин (зијалыларын).

[BAJ, BAJ! НЭ ЙАМАН МУШКҮЛЭ ДҮШДҮ ИШИМ, АЛЛАН!]

Вај, вај! Нэ јаман мүшкүлэ дүшдү ишим, аллаһ!
Фәрҗадимә јет ким, јанырам атәшә, биллан!
Исламә хәләл гатмададыр бир ичә бәдхән,
Истәрләр ола бәндәләрин тағи вә күмраһ,

Етдим нэ јаман әсрә тәсадүф, аман, ej bah!
Лаһөвлә вәла гүввәтә илла вә биллан!

Мәктәбләр ачыб еjlәјин eһсаны,—дејирләр,
Мәктәbdә гојун устулу, дасганы,—дејирләр,
Пәрпуч еләјин чуби-фәләггәны, — дејирләр,
Дишрә чыхарын hәэрәти-молланы,—дејирләр,
Молла.govула, jә'ни мүәллим кәлә, bah-bah!
Лаһөвлә вәла гүввәтә илла вә биллан!

Мән анламырам ким, нола мә'наји-мүәллим?
Гырх-әlli манат пул ала hәр ај мүәллим?
Бир тазә үсүлә ола ифаји-мүәллим?
Пуллары ала, сөјләjә, «охгај»,—мүәллим?

Молла она hәсрәтлә чәкә кучәдә ah!.. ah!..
Лаһөвлә вәла гүввәтә илла вә биллан!

Бир илди, бир аз чох да олур, јохду дамағым,
Нэ чатмыр әлим бир ишә, нэ кетмир ајағым¹,
hәрдән јени бир сөз данышыр оғлан-ушағым,
Таггылдајыр, аллаһ да шаһидди, гулағым,
Порт-Артур, hүрриjәти-Манчурия, гah-gah!²..
Лаһөвлә вәла гүввәтә илла вә биллан!

Анд олсун өтән күnlәрә, диванә олублар!
Исламә дә, иманә дә биканә олублар!

Биллаһи башым чыхмајыр, аја, нә олублар?
Һүрфијјётә-мүрријјётә мәстанә олублар...

Баһ! баһ... јенә баһ-баһ!.. јенә баһ-баһ!.. јенә
баһ-баһ!..

Лаһөвлә вәла гүввәтә илла вә биллан!

Ах, ај кечән илләр, нола бир дә доланејдин,
Тазә јенә беш јүз ил олунча дајанејдин,
Елми, әдәби, фәэли, кәмалати данејдин!
Еј билdir, инишил³, нола одларә јанејдин!

Та еjlәмијејдин дә бу гафилләри⁴ акан!
Лаһөвлә вәла гүввәтә илла вә биллан!

Билмәм нә ишим варды, башым һарда гарышды,
Елм ила белә дүшмән олан гөвм барышды,
Тәчдиди-вәфа бирлә мәарифлә сарышды,
Раһәт јата билмәм, мәнә гәм мури дарышды,
Етмәкми олар бир дә бу ујмушлары икран!

Лаһөвлә вәла гүввәтә илла вә биллан!..

[ӨВРАДЫМЫЗ, ӘЗҚАРЫМЫЗ ӘФСАНЕЈИ-ЗӘНДИР]

Өврадымыз, әзкарымыз әфсанеји-зәндири,
Әфсанеји-зән нури-дилү руһи-бәдәндир,
Чүн һубби-ниса лазимеји-һубби-вәтәндири,
 Әһли-вәтәнизи, һубби-вәтән јад алышыз биз!
 Диндарләриз, күндә бир арвад алышыз биз!

Јох фәрг бизим һүндүр илә алчагымызда,
Дайм көрүрүз иш бу гочалмыш чағымызда,
Чүт-чүт дурур өврәт солумузда, сағымызда,
 Шәһвәт гулујуз, нәфсән имдад алышыз биз!
 Диндарләриз, күндә бир арвад алышыз биз!

Һәр шам кәрәк үгдеји-әфкар ачылсын,
Фәввареји-игбалдән амал сачылсын,
Һәр сүбһ нәмаз өтмәдә һәммама гачылсын,
 Тәтһир едәрәк дилләрә өврад алышыз биз!
 Диндарләриз, күндә бир арвад алышыз биз!

Бу мәшғәләләр шивеји-әшјахи-зәмандыр,
Ата-бабамыздан бизэ мирас һәмандыр,
Зәнн еjlәмә сүстүз, ганымыз од кими гандыр,
 Бу јолда төкүб ганымызы ад алышыз биз!
 Диндарләриз, күндә бир арвад алышыз биз!

Саир миләл өврәтлә әдаләт едир, етсин,
Өврәт әрә, әр өврәтә рәғбәт¹ едир, етсин,
Һәр ким ки, бир өврәтлә гәнаәт едир, етсин,
 Үч-дөрдүн өтүб сиғәдә тә'дад алышыз биз!
 Диндарләриз, күндә бир арвад алышыз биз!

Тә'дади-ниса бир һүнәри-саријәмиздир,
Тез бошлујуруз, чүн бу либас аријәмиздир,

**Өврөт нә демәк? Хадимәмиз, чаријәмиздир!
Һәрчәнд алан вәгтдә азад алышыз биз!
Диндарләриз, күнде бир арвад алышыз биз!..**

[НЭ, ДЕ КӨРҮМ, НЭ ОЛДУ БӘС, АЈ БАЛАМ, ИДДӘАЛАРЫН?]

Нэ, де көрүм, нэ олду бәс, ај балам, иддәаларын?

Дутмуш иди јери, көјү наләләрин, нәваларын...

Жохса ганыб да ејбини бошламысан әдаларын?

Шимди, һәриф, сөз һәман мән дејән олду, олмады?

Сән демәдинми сағламам, јох бәдәнимдә бир мәрәз?

Мән демәдимми чөвхәри-нәфсинә¹ нирс олур әрәз?

Сән демәдинми шәхсимә әл тапа билмәјиб гәрәз?

Та ки, олуңду имтәһан, мән дејән олду, олмады?

Эңчүмән әһлиниң, гочаг, сән демәдинми, бир тәки

Вермәјәчәк риза кәлә өлкәмизә Әтабәки?!²

Нолду ки, тез бошалды бәс иш көрән әңчүмән дә ки?

Көһнә гапы, һәман дабан, мән дејән олду, олмады?

Сән о дејилмидин, дедин: думдур үмидкаһымыз?

Мән демәдимми, вар буна думдуру иштибаһымыз?

Бакы вәкили кетдими, олдуму дадхаһымыз?

Кет, һәлә хамсән, долан, мән дејән олду, олмады?

Сән демәдинми думада рәф' олур еһтијачымыз?

Мән дә дедимми³ чох јемә, тез позулур мәзачымыз?!

Гара булудлар ојнашыр, инди нәдир әлачымыз?

Чулғалајыр бизи думан, мән дејән олду, олмады?

Сән о дејилмидин, дедин: вар бизим иттиһадымыз?

Мән дә, јадында вар, дедим: јох буна е'тимадымыз,

Бүгзә, нифагәдир бизим гејрәту ичтиһадымыз?!

Пәрдә ачылды накәһан, мән дејән олду, олмады?

[ЕЈКИ КУЈИ ШЭРЭФИ-НЭФС БЕ ӘДЛЭСТУ БЕ ЧУД]

Ејки куји шэрэфи-нэфс бе әдлэстү бе чуд,
Вејки, чуји көһэри-тачи-кәрамэт зи сүчуд,
Сөхт бизару мәлуләм мән өз ин кёфтү шүнүд.
Күш кон пәнди-һәкиманеји-Лаглағи-нүмүд,
Шэрэфи-нэфс бе бүхлэстү ләамэт, нә бе чуд,
 Һәр ки, ин һәр дү нәдарәд, әдемәш беһзи вүчүд.

Сөһбәт өз бәзлү сәхавү кәрәмү чуд мәкон,
Атәши-чуд мәзән, не'мәти-ход дуд мәкон,
Мүстәһәгра бе кәрәм наили-мәгсуд мәкон,
Не'мәтира ки, фәраһәм шодә мәфгүд мәкон,
Ејки дәр не'мәтү нази бе кәси чуд мәкон
 Ки, мәһаләст бе дин мәшгәлә имкани-хүлүд.

Әз ғәми-фәгр мијәндиш мәдеһ дил бе мәлал,
Абиру риз бе һәр дәр бе тәмәннаји-суал,
Бе қәдаји һәмәча чәм'и-нүмавү зәрү бал,
Сән'ети пиш мәкирү дәри-һәр ханә бенал,
Ејки дәр шиддәти-фәгривү пәришанији-һал,
 Дәзд шо кин до, сә рузи бе сәр ајәд мә'луд.

Зәрәр әз фәгр чу диди тәрәфи-суд козәр,
Фәм мәхор дүзәкәри кон суји-мәгсуд козәр,
Һирс кон тиэтәр әз атәши-Нәмруд козәр,
Хаки-раһи ки, беру микозәрәд зуд козәр,
Та нәналәнд зи чөври-то бе мә'буд козәр
 Ки, ўјунәстү чүфүнәстү хүдудәстү гүдүд.

Тәрчүмәси:

Еј дејән ки, шэрэфи-нэфс әдаләтдә олур*,
Ja сәхавәт тачынын дүррү ибадәтдә олур.
Мәнә мин дәрдү мүснәт белә сөһбәтдә олур.

* Ше'рләри фарсчадан Өбулфәз Һүсејни (Нәсрәт) тәрчүмә ет-мишдир.

Гулаг ас фајда сәнә бојлә нәсиһәтдә олур.
Шәрәфи·нәфс пахыллыгда, чәналәтдә олур.
Бүнлар олмазса бириндә, нијә дүнјадә галар?

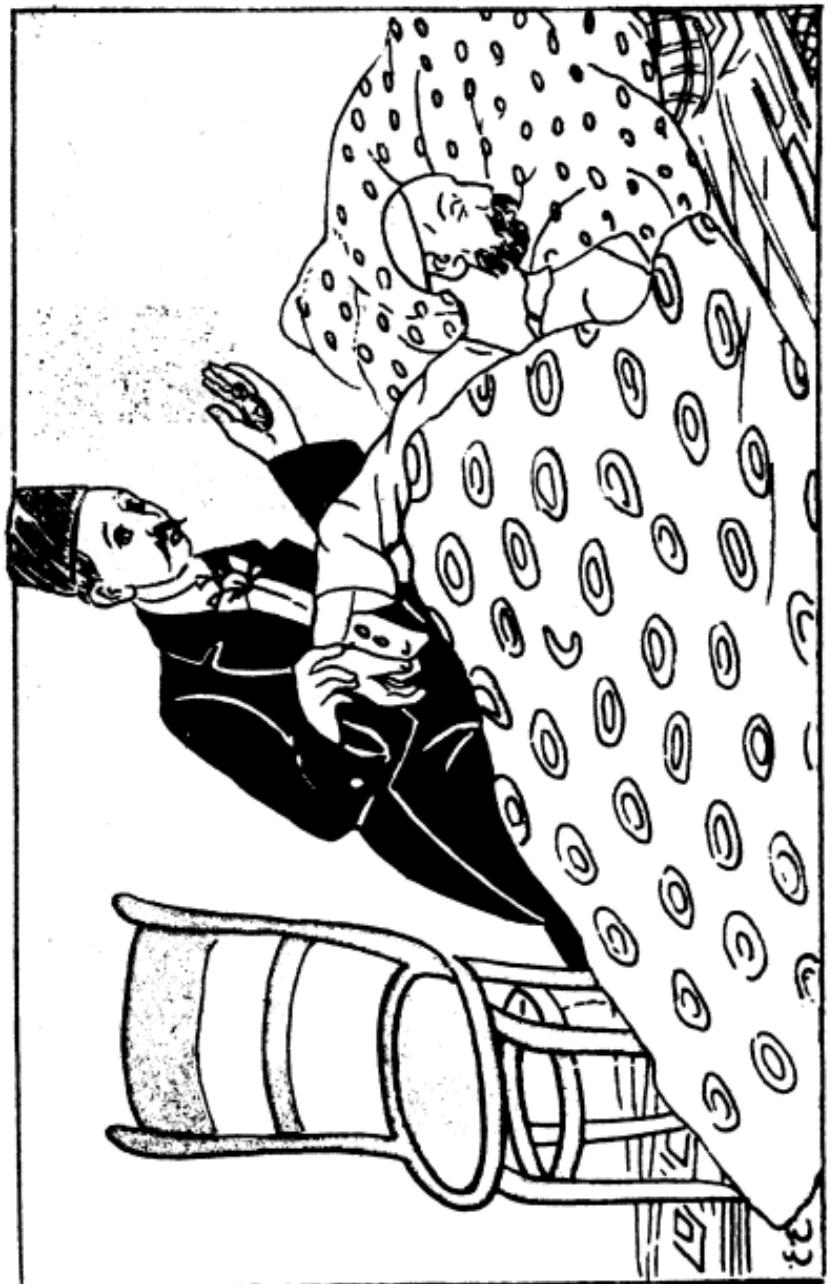
Салма һеч вахт сәхавәт вә шәрәф сөһбәтини,
Јандырыб күл еләмә әлдә олан нә'мәтини.
Көрмә меңтачларын өмрүндә бир ан сурәтини.
Чан кими бағрына бас топладығын дәвләтини.
Тутма әл бир нәфәрә, поэма көзәл адәтини.
Белә фүрсәт адама анла ки, һәрдән бир олар.

Тутмасын өшөрәни гој фәгрдә һеч дәрдү мәлал.
Үзүнүн төк сујуну, дур јолун үстүндә пај ал.
Жығыла бојнуна та ки, бу кәдалыгда вәбал.
Сәнәт өјрәнмә мәбада, иш үчүн етмә хәжал.
Бү зәлилликлә ки, олдун даһа лап бәд әһвал,
Оғру ол ки, бу ишин инсанча чох фајдасы вар.

Фајда ахтар сәнә үз версә һәјатында зәрәр.
Дөн оғурлуг елә, мал јығ ки, гәми мәһв еләјәр.
Бечид ол өз әмәлиндә, күнүнү етмә һәдәр.
Јејин ол јолда, јубанма, азачыг дурсан әкәр,
Халғ әлиндән аյылыб, халигә мин налә едәр
О, көрәндир, о, биләндир, сәни һирсләнсә тутар.

L'OMMADY OYUNUADA ALAPEN AN, MWCANAHN EDEYE!

HA EH TEPENKELEP YATYUNAK JOPENA, EDEYE!
LAH ATIONEH, EH ARIEP JATRAH OYUNAH, EDEYE!

Бахи тат-тате татах, а таплук яхахиа фе, мэя!

Хе сохымчах апажа, а Гашин Гасан фе, мэя!

[ФӘ'ЛӘ, ӨЗҮНҮ СӘН ДӘ БИР ИНСАНМЫ САНЫРСАН?!]

Фә'лә, өзүнү сән дә бир инсанмы санырсан?!

Пулсуз киши, инсанлығы асанмы санырсан?!

Инсан оланын чаһу чәлали қәрәк олсун.

Инсан оланын дөвләти, мали қәрәк олсун,

Һүммәт демирәм, евләри али қәрәк олсун;

Алчаг, уфачыг дахманы саманмы санырсан?!

Ахмаг киши, инсанлығы асанмы санырсан?!

Һәр мәчлиси-алидә сохулма тез арајә.

Сән дур аяг үстә, демә бир сөз үмәрајә,

Чаиз дејил инсанча данышмаг фүгәрајә,

Дөвләтлиләрә кәндини јексанмы санырсан?!

Ахмаг киши, инсанлығы асанмы санырсан?!

Фәгр илә ғина әһлинә ким верди мұсават?

Мә'надә дә, сурәтдә дә вар бунда мұнафат,

Өз фәзлини пулсуз едәмәз¹ кимсәнә исбат.

Бу мүмтәнәи габили-имканмы санырсан?!

Ахмаг киши, инсанлығы асанмы санырсан?!

Кет вур чәкичин, ишлә ишин, чыхма зејиндән,

Мәгсуд мұсават исә айрылма чејиндән,

Вар иисбәтиң әрбаби-ғинајә нә шејиндән?

Бир аббаси күн муздуну миліянмы санырсан?!

Ахмаг киши, инсанлығы асанмы санырсан?!

Дөвләтлијик, әлбәттә, шәрафәт дә бизимдир,

Әмлак бизимдирсә, әжаләт дә бизимдир.

Диван бизим, әрбаби-һөкүмәт дә бизимдир.

Өлкө дәрәбәјлик дејә хан-ханмы санырсан?!
Ахмаг киши, инсанлығы асанмы санырсан?!

Асудә доланмагда икән дөвләтимиздән,
Азғынлыг едирсиз дә һәлә не'мәтимиздән,
Бојлә чыхачагсызым бизим миннәтимиздән?!
Еңсанымызын шүкрунү күфранмы санырсан?!²
Ахмаг киши, инсанлығы асанмы санырсан?!

Неч бир утандырсан?!
Ja бир усанырсан?!
Әлминнәтү-лиллаһ,
Одлара жанырсан!

[ТӘНИ-АДӘМИ ШӘРИФӘСТ БЕ НАНИ-АДӘМИЙЈӘТ]

Тәни-адәми шәрифәст бе нани-адәмијјәт,
Нә һәмин кәмалу фәзләст нишани-адәмијјәт.

Экәр адәми бе нитгәстү бе ләһн сөвти-дилкеш,
Чи мәјанеји-грамафон, чи мәјани-адәмијјәт.

Хөрәшү плов, фисинчан, хиникаби-гәндү финчан,
Һәјәван хәбәр нәдарәд зи хани-адәмијјәт.

Бе тәбиәт адәми шәв пеји-сәфки-хуни-ихван.
Рәкү хуни-адәми хүр бе дәһани-адәмијјәт.

Экәр ин дирәндәхүji нәбүвәд чисан тәван кәрд,
Һәмә өмр чәндәбази бе зәнани-адәмијјәт¹.

Күзәрани-фә’лә диди... то суал кон, зи гејрәт
Бедәр ај та бе бини күзәрани-адәмијјәт!..

Тәрчүмәси:

Адамы чөрәклә инди таныјыб сајырлар инсан.
Бәшәр бәзәк дејилләр бу заманда елм, ирфан.
Данышыгла, сеһбәт илә биринә адам дејирләр.
О нә илә фәргләнир бәс охујан граммафондан?
Дүзүлүб плов-фисинчан, дәшәниб отагда сүфра.
Белә инсан аләминдә нә билир нә вар ки, һејван.
Адам ол тәбиәттәнлә, дидиб аләми дағыт сән.
Бәшәрин үзүб боғазын, сән өз ағзын илә ич ган.
Белә вәһшилик, чинајет әкәр олмаса биринде
Нә чүрә кеф илә мәшгүл олачаг чаһанда һәр ан?
Нечә өмр едир о фәhlә... соруш инди, гејрәттән.
Нәзәр еjlә көр ки, инсан доланыр нечә фираван.

[НАӘНЛ ОЛАНА МӘТЛӘБИ АНДЫРМАГ ОЛУРМУ?]

Наәнл олана мәтләби андырмаг олурму?
Сөз ганмыјана зор илә гандырмаг олурму?!

Қөнлүм сәнә маилдир әзәлдән бәри, еј пул!
Олсам да нолур таәтиң ил-күнү мәшгүл,
Сәнлә көрүрәм кәндими һәр бәэмдә мәгбул,
Сәнсиз бу чәһан әһлиң инандырмаг олурму?
Наәнл олана мәтләби андырмаг олурму?!

Сәнсән мәним әфзунији-сәрмајеји-фәхрим,
Сәнлә учалыр мәртәбеји-пајеји-фәхрим,
Кәр дәңсә үзүм гибләдән, еј мајеји-фәхрим,
Сәндән јана көз нуру доландырмаг олурму?
Наәнл олана мәтләби андырмаг олурму?!

Чаным үзүлүб сәндән өтүр хәлги сојунча,
Бир јатмамышам та сәни сәндүгә гојунча!
Дерләр мәнә: пул йығмајы бошла, је дојунча!
Ешг әһлини сөвдадән усандырмаг олурму?
Наәнл олана мәтләби андырмаг олурму?!

Касиб дејилиз, сиккеји-пулу танырыз биз,
Пул илә олан шә'нү шүүнү ганырыз биз,
Бир һәббә зәрәр јетсә пула, одланырыз биз,
Јансын чијәрим! Дөвләти јандырмаг олурму?
Наәнл олана мәтләби андырмаг олурму?!

Сә'ј еjlәмишәм бир нечә ил зирәкү чалак,
Һарданса кечиб киримә чох сәрвәтү әмлак,
Бир ачизә рәһим етмәјиб, өмр еjlәмишәм пак,
Инди бу сүлүки јаваландырмаг олурму?
Наәнл олана мәтләби андырмаг¹ олурму?!

Бунлар кечәр, инди дүшүб ел башга һәвајә,
Пул истәнилир, мәктәб ачылсын фүгәрајә,
Оғлан охусун, гыз охусун пајәбәпајә;
Касибләри елмә учаландырмаг олурму?!

Наәһл олана мәтләби андырмаг олурму?!

Дәхли мәнә нә елм охуја милләт ушағы?!
Тәһсили-кәмалат едә ја үммәт ушағы?!
Кетсин ишә бу тәнбәлү биғејрәт ушағы!
Чаным, кезүм, арифләри гандырмаг олурму?!

Наәһл олана мәтләби андырмаг олурму?!

Бизләрдә јох иди белә адәт,—јени чыхды,
Өврәтләрә тәдريس-китабәт јени чыхды,
Исламә хәләл гатды бу бид'эт²,—јени чыхды,
Бу чешмәни бир нөв' буландырмаг олурму?!

Наәһл олана мәтләби андырмаг олурму?!

[ПАҢ АТОННАН, НӘ АҒЫР ЖАТДЫ БУ ОҒЛАН, ӨЛҮБӘ!]

Паң атоннан, нә ағыр жатды бу оғлан, өлүбә!
Нә дә тәрпәнмәјир үстүндәки јорған, өлүбә!..

Бұ ғәдәр гышгырыға дурду гонум-гоншу тәмам,
Дәбәришмәз дә, верибдир, дејәсән, чан, өлүбә!

Демәк олмаз дириләр тәк жатыб, әлбәт, дурачаг,
Өлүләр жатмағыдыр, јох буна пајан, өлүбә!

Чох совугдур чыхан аһәстәчә тәк-тәк нәфәси,
Бәдәниндә донушуб, ләхтәләниб ған, өлүбә!

Чумухуб чанына битләр, бирәләр, һисс еләмир,
Чалса әгрәб дә һәнүз ёjlәmәз әмман, өлүбә!

Һансы бир доктора әрз етдим онун илләтини,
Деди: чәк бундан әлин, бошла, бу чохдан өлүбә!

Нә «масаж» илә, нә «мәснии-тәнәффүслә» бунун—
Вә нә «дағ» илә олур дәрдинә дәрман, өлүбә!

Буну һәтта дүшүнүб чүмлә мүсәлман ушағы
Һәр вилајәтдә дејирләр: пај атоннан, өлүбә!

Мәзәли лап бу ки, бир парә урус «дама»лары
Гошулуб бунлара дерләр ки, мүсәлман өлүбә!

Аман, ај Молла дајы, бир китаб ачдыр, фала баҳ,
Тапмасан чарәсини сән дә де ордан: өлүбә!..

ТЭРАНЕЖИ-ЭСИЛАНЭ

Нэ сохулмусан арајэ, а башы бэлалы фэ'лэ?!
Нэ хәжал илә олубсан белэ иддиалы, фэ'лэ?!

Сэнэ динмэдикчэ, әбләһ, азыхыб юлун чашырсан,
Гапыда дајанмајыб да, зала дөгру дырмашырсан,
Гара фэ'лэ олдуғунда бәјү ханла чулғашырсан;
Бәјә биздә көрмәјирсән бу гәдәр чәлалы, фэ'лэ?!

Нэ чығыр-бағыр салырсан, јоруулуб усанмајырсан,
Әдәб илә өз мәгамын таныјыб дајанмајырсан,
Һәлә көһнә палтарындан гызарыб утаммајырсан.
Башына гојуб кәлирсән јекә бир моталы, фэ'лэ?!

Буна бах, бу сир-сифэтлә данышыр да бир ибарә!..!
Көзүм ағрыјыр едәндә бу гырылмыша нәзарә...
Кәтириб бурахды кимләр булары бизим дијарә?
Нэ билим һарагы касыб, нэ билим һарагы фэ'лэ?!

Белә иди адәт әввәл, бәјә јалварарды касыб.
Нүчәбаләри көрәндә аяға дурагарды касыб,
Ики гат олуб, әдәблә бәјә баш вурагарды касыб.
Вар иди вәфалы касыб, вар иди һәјалы фэ'лә!

Дәјишиб зәманә имди, доланыб бүтүн үмурат.
Аяғы чарыглылар да кәлиб истәјир мұсават!..
Белә әсрдә мәишәт бизә хөш кечәрми, hejhat?!.
Айылыб јатан чәмаәт, көз ачыб гапалы фэ'лә!

Адә, фэ'лә, сән кет әлләш, сана күнләрин ај олсун,
Кет оларла сөз даныш ким, сәнә фәгрдә тај олсун,

Бәшәрийјәт аләминдән нәјинә көрә пај олсун?
Бу дејилми баш-гүлағын, а башы һавалы фә'лә?!

Бәшәрийјәт ахтарырсан, һаны рүтбәвү чәлалын?
Мәдәнийјәт ахтарырсан, һаны пулу мүлкү малын?
Ә'зәмийјәт ахтарырсан, һаны халисән, мәналын?
Һаны тагә-тагә шалын, а чырыг чухалы фә'лә?!

Данышырсан азғын-азғын, һаны гәсри-зәрникарын?
Һаны Анна тәк барышнан, һаны Соня тәк никарын?
Һаны мәчлиси-гумарын, рүфәгаји-мейкүсарын?
Һаны нәш'әји-хумарын, а галын гафалы фә'лә?!

Әкәр истәсәјди аллаһ, ки сәни едәјди мәгбул,
Бизә вердији тәк, әлбәт, сәнә һәм верәрди пул-мул.
Ди утан ләјагәтиндән, бары олма бунча мәчһүл!

Гуру-бош әл илә умма өзүнә кәмалы, фә'лә!
Гәләт еjlә, етмә бир дә белә бош хәјалы, фә'лә!
Дур итил, чәһәннәм ол, кет, үрәјим даралы, фә'лә!..

ЛЕЙЛИ-МЭЧНУН

Еj дөвләтимин зәвалы оғлум!
Еj башы ағыр бәлалы оғлум!

Еj мәктәбү дәрсин ашинасы!
Еj риштејі-әлм мұbtәласы!

Шад олдум о күн ки, сән доғулдун,
Мин шүкр еләдим ки, оғлум олдун.

Дердим ки, көзәл хәләф оларсан,
Бир аиләjә шәрәф оларсан.

Шүглү hүнәrimi јад едәрсәn,
Атаны, ананы шад едәрсәn;

Дүнјадәn олурса иртиһалым,
Анчаг сәнә тәрк олур мәналым.

Билмәздим олурсан елмә шејда.
Шуридә едәр сәни бу севда.

Бә'зи охумуш¹ рәфиғи-бәдхәh
Тәдбиrimi чашдырыбмыш, ej вah!

Үјдum олара, сәни охутдum,
Сәd hejф kи, әглиmi унутдum!

Кәсдим өз әлимлә өз аjaғym,
Хамуш еләдим мәn өз чирағym.

Кирәm бу хәта дүшүб өзүмдәn,
Көz нурими сачмышам көzүмдәn.

Сән һәм нијә бунча сәһв едирсән,
Көз нури кими узаг кедирсән?

Бунча охудун, јорул да бари,
Бир дәф'ә бураг бу зәһримари!

Пул галмады, бахмышам һесабә,—
Кетди гәләмә, кағыз, китабә.

Журналу китаб јүз-јүз олмаз,
Бу хәрч тичарәтә дүз олмаз.

Дәфтәрсә беш-алты чилд бәсdir,
Еj нахәләфим, бу нә һәвәсdir?!

Чернил, графил, перо, гарандаш—
Ичад едәни олајды шил, каш!

Инсаф еләмәзмисән ки, јандым,
Пули нә әзаб илә газандым!

Биңудә ишә нә хәрч едирсән,
Бу көnlүмү һәрчү мәрч едирсән!

Хәрчин түкәниб кәсилмир арды,
Биллаh, дәхи пулларым гутарды!

Хасә әриди, үзүлдү чанын,
Солду күл үзүн, гаралды ганын;

Вазеh бу ки, хәстәдир мәзачын,
Ja рәб, ким едәр сәнин әлачын?!

Нә вар јеjiб-ичмәјин, нә хабын,
Тәһсиләдир анчаг иртикабын.

Нә сеjру сәфаны хошлајырсан,
Нә дәрсү китабы бошлајырсан.

Мырт-мырт охујуб мырылдајырсан,
Гарға кими hej гырылдајырсан!

Әjjами-бәһарү күлдүр, оғлум!
Гоjма мәни гәмдә, күлдүр, оғлум!

Һәмсүннләрин сәфадә, бағда,
Һәмәсрләрин чәмәндә, дағда.

Бә'зиси кәзиб дә киштзари,
Гуш әлдә көзәтләјир шикари;

Бә'зиләри бир тәрәфдә хәлвәт²,
Адәтчә едәрләр ейшү ишрәт;

Бә'зиси олуб гумарә мәшғул,
Бә'зиси шәрабә, јарә мәшғул.

Һәр бир нәфәри бир ишдә чалак,
Һәр дикәри бир әмәлдә бибак.

Һәр күн әбәвејни шад едиrlәr,
Һәрмәтләrin издијад едиrlәr.

Хош ол әбәвејнә ким, бу минвал
Һәр дайм олур чәһанда хошһал!..

[МӘЗЛҮМЛҮГ ЕДИБ БАШЛАМА ФӘРЈАДӘ, ЭКИНЧИ]

Мәзлүмлүг едіб башлама фәрјадә, әкинчи!¹
Гојма өзүнү түлкүлүжә, адә, әкинчи!

Бир үзрлә hәр күндә кәлиб дурма гапымда,
Жалварма мәнә, бојнуңу кәч бурма гапымда,
Каһи башына, каһ дәшүнә вурма гапымда,
Ләғв олма, әдәб қөзлә бу мә'вадә, әкинчи!
Лал ол, а балам², башлама фәрјадә, әкинчи!

Хош кечмәди ил чөллүjә, деңгәнә, нә борчум?
Jaғмады jaғыш, битмәди бир данә, нә борчум?
Әсди гара јел чәлтиjә, бостанә, нә борчум?
Кетди мәнә нә фә'lәлијин бадә, әкинчи?!
Лағ-лағ данышыбы башлама фәрјадә, әкинчи!

Алды долу әлдән сәрү саманыны, нејлим?
Jaинки чәjирткә једи бостаныны, нејлим?
Вердин кечән ил борчуна јорғаныны, нејлим?
Ол инди палас сатмаға амадә, әкинчи!
Лал ол, а балам, башлама фәрјадә, әкинчи!

Сөз ачма мәнә сох чалышыбы, аз јемәjиндән,
Чанын бәчәhәннәм ки, өлүрсөн, демәjиндән!
Мән қөзләмәнәм, буғда чыхар, вер бәбәjиндән!
Чәлтик дә кәтири, арпа да, буғда да, әкинчи!
Jохса сојарам лап дәрини, адә, әкинчи!

Сән hej де јохумдур, чыхарыбы чаныны, аллам!
Валлахи овуб дидеji-кирjаныны, аллам!
Шаллаға тутуб пеjкари-үрjаныны, аллам!
Өз һалыны сал инди өзүн јадә, әкинчи!
Лағ-лағ данышыбы башлама фәрјадә, әкинчи!

Чүтчү бабасан, бугданы вер, дары јејәрсән,
Су олмаса, гышда әридиб гары јејәрсән,
Дашдан јумушаг зәһр нәдир, мары јејәрсән,
Өјрәшмәмисән әт-јаға дүнjadә, әкинчи!
Һејван кими өмр еjlәмисән садә, әкинчи!

Лакин мәним инсанлыг олуб вәз'и-мәдарим,
Бәјзадәjәм, асајишәдир чүмлә гәрарим,
Мејсиз, мәзәсиз битмәз олур шамү нәһарим;
Иштә беләдир һаләти-бәјзадә, әкинчи!
Бәјзадәләрин рәсми будур, адә, әкинчи!..

[ЭЛМИНИӘТҮ-ЛИЛЛАҢ КИ, «ДӘБИСТАН» ДА ГАПАНДЫ!]

Элминиәтү-лиллаң ки, «Дәбистан»¹ да гапанды!
Бир бади-хәзан әсди, күлустан да гапанды!

Һасилләри пуч олду бүтүн мәзрәәчательн,
Жел вурду гавун-гарпзы, бостан да гапанды!

«Үлфәт»² кәсилиб, тохдады «Бүрһани-тәрәгги»³,
Мәһв олду «Һәмијјәт»⁴, әдәбистан да гапанды!

«Рәһбәр»⁵ јорулуб, јухлады «Иршад»⁶ «Тәкамүл»⁷,
Асланлара ох дәјди, нејистан да гапанды!

Меjdани-рәгабәтдә бизим һұммәтимиздән
Дә'ва гапаныбы, Рұстәми-дастан да гапанды!

Әтфали-вәтән гој бағырыб өлсүн ачындан,
Жанды аналар синәси, пүстан да гапанды!

Гој көһнәләрин даш үрәji құл тәк ачылсын,
Дарүzzәфәри-тазәпәрәстан да гапанды!..

УЧИТЕЛЛЭР

Төвгиф едилмишди мағыл Кәнчә сијезди,
Олмушдуг әмәб биз дәхи раһәт, учителләр!

Дүшдү тавуғу дөвријә¹ бәдбәхт «Ничат»ын²,
Әjlәшмәди бир ләһә фәрагәт учителләр!

Диван-дәрәни бәндә чәкиб алды дүбарә,
Бу бид'эт олан әмрә ичазәт, учителләр!

Инди Бакыда башланачаг олду бу ичлас,
Олдуг јенә ол мәчлисә дә'вәт, учителләр!

Гојмур бу гапанмыш бизи дүнjadә беш-он күн
Адәтчә чәкиб кејф, едәк ишрәт, учителләр!

Билмәм бу сијездин нәдир ахыр бизә хејри—
Һәр илдә чәкәк бүнча әзијјәт, учителләр?!

Даим бу тәшәббүсләр олур һәггүл-әмәлсиз,
Милләт пулу јох, та алаг үчрәт, учителләр!

Лазым кәтирир хәрч едәк анчаг чибимиздән.
Һәм хәрч ола, һәм мајеji-зәһмәт³, учителләр!

Бојлә әмәлә агил олан мүртәкиб олмаз,
Лајигми чибишданә хәјанәт, учителләр?!

Јә'ни нә демәkdir бу ки, сән пулуңу хәрч ет,
Та елм охујуб дәрс ала милләт, учителләр?!

Милләтдән өтүр ағлыјан ахырда олур кор,—
Мәэмунлу мәсәлдир бу ибарәт, учителләр!

Билдир дә нә зәһмәтлә бу ичласа јығышдыг,
Етдиқ нә гәдәр бош јерә сөһбәт, учителләр!

Лағ-лағ данышылды ки, нәдир шиә вә сүнни,
Лазым ки, бир олсун бу шәриәт, учителләр!

Дердиз ки, кәрәкдир ачыла мәктәби-ниован,
Бир јанда дәхи мәктәби-сән'эт, учителләр!

Бу һәрзәвү һәдјанлара кимләр гулаг асды,
Ким верди бу ахмаг сөзә гијмат, учителләр?!

Баш тутдуму бејтүлмалыныз, сөjlә, сән аллаh?
Чәкдиз, мән өлүм, һич хәчаләт, учителләр?!

Исламын өлүб јохса санырдыз вүкәласы?
Худсәр еләјирдиз дә вәкаләт, учителләр?!

Бир милләтә ким, сиз оласыз һадијү һами,
Батсын јерә, ja рәб, белә милләт, учителләр!

Сидги бу ки, бу барәдә рә'јимдир әлавә—
Сизлә едә билмәм дә шәракәт, учителләр!

Фикрим будур анчаг олам өз қејфимә мәшгүл—
Бир күшеји-күлзардә хәlvәт, учителләр!

«Меј шишәдә, чам әлдә, ағыр нәш'ә башымда»...
Бу ше'рин едәм вирдини адәт, учителләр!

Жаде-яр жарын ошунда салынан
Балыкчылар жарынан калыптын.

Мечин, асанынан салынан
Баласынан, асаңынан калыптын.

Биг барын-хесен сабын, күйкетен жағалады!

Эттегең-басекиң жоғарылайдың оның таңынан да ганаңын!

3.

[ВӘГТА КИ, ГОПУР БИР ЕВДӘ МАТӘМ]

Вәгта ки, гопур бир евдә матәм,
Тәйкил едилир бүсати-еңсан,
Мә'лумләр әjlәшир мүәммәм,
Тәфриһ илә элләриндә гәлjan,
Ев саһибинин хәјалы бәрһәм,
Әфкары гонагларын фисинчан,
Бишдикчә газан-газан мүтәнчәм,
Кәлдикчә табаг-табаг бадымчан—
 Јад ет мәни, jaғлы-jaғлы јад ет!

Вәгта ки, әсас олур мүрәттәб
Мәчмуәji-назу нә'mәт илә,
Сәрсүфрәдә сәф чәкир мүәddәб
Еjзән нүчәба мәтанәт илә,
Дәрвазәдә әһли-фәгр: «Ja rәb!
Ja rәb!...» чағырыр зәлаләт илә;
Сәрсүфрәдә дадлы-дадлы шәrbәт,
Ичдикчә гонаглар әлдә финчан,
Дәрвазәдә hәсрәту нәдамәт,
Олдугча нәсиби-мүстәмәндән—
 Јад ет мәни, гәмли-гәмли јад ет!

Вәгта кәтирир бир әһли-сәрвәт
Минһејси-зәкат бир гәдәр пул;
Сејфүл-үләма едиб ичабәт,
Өврадә олур вә леjk мәшfул;
Jә'ни ки, мүгәddәсәм hәгигәт (?)
Мән фазили-әср, хәлг мәфзул.
Мәбләғ төкүлүб hүзүрә лај-лај,
Олдугда hәвалеји-чибишдан,

Һәғгүл-фүгәрајә шејх: «Охгај,
Бәллә'тү» дејиб уданда пүнһан
 Јад ет мәни, кизли-кизли јад ет!..

ФЭХРИЙЛЭ

Һэрчэнд эсирани-гүјудати-зэманыз,
Һэрчэнд дүчарани-бэлийжати-чөнханыз,
Зэнн етмэ ки, бу өсрдэ авареји-наныз,
Өввэл нэ идиксэ, јенэ биз шимди һеманыз...

Туранлыларыз, адији-шүгли-сэлэфиз биз!
Өз гөвмүүзүн башына энкэлкэлэфиз биз!

Зүлмэтсевэр инсанларыз үч-беш јашымыздан,
Фитнэ көјэрир торпағымыздан, дашымыздан,
Тарач едэрэк, бач алышыз гардашымыздан,
Чыхмаз, чыха билмэз дэ бу адэт башымыздан...

Өслафымыза чүнки һәгиги хэлэфиз биз!
Өз гөвмүүзүн башына энкэлкэлэфиз биз!

Ол күн ки, Мәликшах Бүзүрк¹ еjlэdi риһлэти,
Етдик ики намэрд вээзир тэбэйжэт,
Гырдыг о гэдэр бир-биrimиздэн ки, нэһајэт,
Душмэн гатыб эл, тахтымызы еjlэdi гарэт...

Өз һәггимизи көзләмәjэ битэрэфiz биз!
Туранлыларыз, адији-шүгли-сэлэфиз биз!

Бир вэгт олуб лешкэри-Чинкиз² тэрэфдар.
Харәэмләри³ мәһв елэдик гэтл илэ јекбар,
Харәэмләрин шаһы фәрар еjlэdi начар,
Мәсчидләри, мәктэбләри јыхдыг јерэ тэкрар...⁴
Иәгга ки, сөзавари-нишану шэрэфiz биз!
Өз динимизин башына энкэлкэлэфиз биз!

Бир вэгт дэ дэ'ваји-Сәлиб⁵ олду мүһәjjä,
Дэ'вадэ фирәнкиләрэ галиб кәлиб, әмма

Динчәлмәјиб етдик јенә бир фачиә бәрпа,
Өз тиғимиз өз ришәмизи кәсди сәрапа...
Куја ки, бијабанда битән бир әләфиз биз!
Өз гөвмүмүзүн башына әнкәлкәләфиз биз!

Бир вәгт дәхи Гарәгојун⁶, Ағројун⁷ олдуг,
Азәрбајчана, һәм дә Анатолуја долдуг,
Ол гәдр гырыб бир-бириңиздән ки, јорулдуг,
Гырдыгча јорулдуг вә јорулдугча гырылдыг...
Туранлыларыз, адији-шүғли-сәләфиз биз!
Өз гөвмүмүзүн башына әнкәлкәләфиз биз!

Бир вәгт салыб тәфригә олдуг ики гисмәт,
Тејмур⁸ шәһә бир парамыз етди һимајет,
Хан Илдырыма⁹ бир парамыз гылды итаёт,
Ганлар сачылыб, Анкарада гопду гијамәт...
Әhcэн бизэ! Һәм тирзәниз, һәм һәдәфиз биз!.
Өз гөвмүмүзүн башына әнкәлкәләфиз биз!

Тејмур шәһи-ләнкә олуб табеји-фәрман,
Хан Тохтамышы¹⁰ еjlәдик ал ганына¹¹ гәлтан,
Та олду Гызыл Ордаларын¹² дөвләти талан¹³,
Мәско шәһинә файдәбәхш олду бу мејдан...
Әлжөвм уруслашмаг илә зишәрәфиз биз!
Өз динимизин башына әнкәлкәләфиз биз!¹⁴

Бир вәгт Шаһ Исмаилу¹⁵ Султани-Сәлимә¹⁶
Мәфтүн олараг еjlәдик исламы дүнимә,
Гојдуг ики тазә ады бир дини-гәдимә,
Салды бу тәшәjjө, бу тәсәннүн бизи бимә...
Галдыгча бу һаләтлә сәзәји-әсәфиз биз!
Өз динимизин башына әнкәлкәләфиз биз!

Надир¹⁷ бу ики хәстәлиji тутду нәзәрдә,
Истәрди әлач еjlәjә бу горхулу дәрдә,
Бу мәгсәд илә әэм едәрәк кирди нәбәрдә,
Мәғтулән онун нә'шини гојдуг гуру јердә...
Бир шеји-әчибиз, нә билим, бир түһәфиз биз!
Өз динимизин башына әнкәлкәләфиз биз!

Инди јенә вәр тазә хәбәр, јахшы тәмаша,
Иранлылыг, османлылыг исми олуб еһја,

Бир гит'э јер үстүндэ голуб бир јекэ дэ'ва.
Мејдан ки, гызышды оларыг мэһв сәрапа...

Онсуз да әкәрчәнд ки¹⁸, јексәр тәләфиз биз!
Өз гөвмүмүзүн башына әнкәлкәләфиз биз!

ГОРХУРАМ

Паји-пијадә дүшүрәм чөлләрә,—
Хари-мүғилан көрүрәм, горхмурам.

Сејр еди्रәм бәррү бијабанлары,—
Гули-бијабан көрүрәм, горхмурам.

Каһ олурام бәһрдә зөврәгнишин,—
Далғалы туфан көрүрәм, горхмурам.

Кәһ чыхырам саһилә, һәр јанда мин
Вәһшии-ғүрран көрүрәм, горхмурам.

Каһ шәфәг тәк дүшүрәм дағлара¹,—
Јанғылы вулкан көрүрәм, горхмурам.

Кәһ енирәм сајә тәк орманлара,—
Јыртычы һејван көрүрәм, горхмурам.

Үз гојурам каһ нејистанлара,—
Бир сүрү аслан көрүрәм, горхмурам.

Мәгбәрәликдә едиրәм кәһ мәкан,—
Гәбрдә хортдан көрүрәм, горхмурам.

Мәңзил олур кәһ мәнә виранәләр,—
Чин көрүрәм, чан көрүрәм, горхмурам.

Бу күреји-әрзәдә мән, мұхтәсәр,
Мұхтәлиф әлван көрүрәм, горхмурам².

Харичи мүлкүндә дә һәтта кәзиб
Чох түһаф инсан көрүрәм, горхмурам.

Лејк, бу горхмазлыг илә, доғрусы,
Аj дадаш, валлаһи, биллаһи, таллаһи,
Һарда мұсәлман көрүрәм, горхурам!..

Бисәбәб горхмајырам, вәчхи вар:
Нејләјим ахыр, бу јох олмушларын
Фикрини ган-ган көрүрәм, горхурам,
Горхурам, горхурам, горхурам!..

[БӘ'ЗИ ІЕРЛӘРДӘ ТӘСАДҮФ ОЛУНУР АША, ӘТӘ]

Бә'зи јерләрдә тәсадүф олунур аша, әтә,
Мүфтә көрчәк тутурам кәндими бозбаша, әтә!

Дејирәм, каш гонаглыг олан евләрдә бүтүн
Јејиб-ичмәкдә башым бәнд ола, чулғаша әтә!

О гәдәр хошланырам түстүсү чыхчаг кабабын—
Ач бишик тәк чумурам шөвг илә бирбаша әтә!

Көрүрәм та әти гәссаб дүканында асылыб,
Аз галыр ит кими нәфсим һүрә, дырмаша әтә!

Нуш олур чаныма әт, хасә о һәнкамдә ким,
Мән јејәм, хырда ушаглар баҳа, ағлаша, әтә!

Әти чох истәјирәм, лёjk пулу ондан чох,
Нола, гузғун кими та мүфтә гонам лаша, әтә!

Хәрч едир бир пара әшхас пулун бајрамда
Зә'фәранә, јаға, разјанәjә, хашхаشا, әтә!

Филһәгигәт јемәли шејdir әкәр пулсуз ола,
Јарамыр пул верилә һәр гуруја, јаша, әтә!

Пулу анчаг јарашыр чинләjәсән сәндугә,
Нә ки, хәрч еjlәjәсән миллитә, диндаша, әтә?!

Ојлә зәһләм кедир, аллаh да билир, милләтдән,
Олурام сүст ады кәлчәк, дәнүрәм даша¹, әтә!

Ады пулдурса пулун, лејк өзү чан јонгарыдыр,
Вермек олмур гоһума, гоншуја, гардаша, әтә!

Верәрәм диними, иманымы, әмма пулуму
Вермәрәм, «Бәһлүл»² аға, архаяын ол, аша, әтә!..

[МӘН БЕЛӘ ӘСРАРЫ ГАНА БИЛМИРӘМ]

Мән белә әсрары гана билмирәм,
Ганмаз олуб да долана билмирәм!..¹

Ахтакана, дағда дана бөјүдү,
Мән бөյүк оллам начана, билмирәм!..

Дерләр утан, һеч кәсә бир сөз демә,—
Һәг сөзү деркән утана билмирәм!..

Нејләмәли, көз көрүр, әглим кәсир,
Мән күнәши көjdә дана билмирәм!..

Шиддәти-сејлан илә баран төкүр,
Бир кома јох, далдалана билмирәм!..

Дерләр усан, һәрзәвү һәдјан демә,—
Күч кәтирир дәрд, усана билмирәм!..

Дерләр, отур евдә, недим, касибәм,
Кәсб еләмәэсәм, газана билмирәм!..

Дерләр, а ганмаз, де јыхыл, өл, гутар!
Һә, балам, доғрусу, ај дадаш, мән дәхи
Мәсләһәт ондан о јана билмирәм!..

МҮЭЛЛИМЛӘР СИЈЕЗДИ

Баш тутду мүэллимләрин ичласи-сијезди,
Еj ваj, учителләр јенә дәркар олачагдыр!..

Зәннимчә мәним, ишбу јығынчагда һәмана
Билдирки мәсаил¹ јенә тәкрап олачагдыр.

Тәшкىл едәчәкләр кишиләр мәктәби-нисван,
Гызлар охујуб чүмлә шәрәфдар олачагдыр.

Һәр шәһрдә бир мәктәби-сән'эт ачачаглар,
Оғланлар алыб һәндәсә, ме'мар олачагдыр.

Тәтбиг едәчәкләр јазыны шивеji-түркә,
Сибjan да сүһуләтлә хәбәрдар олачагдыр.

Тәсниф олунуб тазә күтүб түрк дилиндә,
Һәр кәс охујуб елмлә бидар олачагдыр.

Бу бир, ики, үч мәс'әләдә јох о гәдәр бак,
Олсун, бәчәһәннәм, нечә рәфтәр олачагдыр.

Лакин бу јамандыр ки, ики мәзһәбә рәфмән
Бир мәс'әлә үстүндә дә көфтәр олачагдыр.

Сүннилик илә шиәлиji галдырачаглар,
Исламә јетиб рәхнә, хәләлдар олачагдыр.

Гардаш биләчәк бир-бирини шиә вә сүнни,
Һәр әмрдә һәмрә'jү һәмәфкар олачагдыр.

Мәзһәбләри бирјанлыг едиб бу учителләр,
Анчаг јаван ислам ады тәзкар олачагдыр.

Әфсүс, сәд әфсүс сәнә, ej көзәл ислам!
Кимләр сәнә көр инди тәрәфдар олачагдыр!?

Баш сачлы, ајаг чәкмәли, мырт-мырт
данышанлар
Дин гәдри билиб, мө'минү диндар олачагдыр!..

[ЧАПМА АТЫНЫ, КИРМЭ БУ МЕЙДАНЭ, А МОЛЛА!]

Чапма атыны, кирмэ бу мејданэ, а Молла!¹
Чох мәсхәрә сән јазма мүсәлманә, а Молла!
Салма өзүнү атәши-ниранә, а Молла!
Кәлсин јазырын чанына, диванә, а Молла!
Бу сөзләрини јаз хәрү наданә, а Молла!
Биз анлајаныг, кәлдик ахыр чанә, а Молла!

Шимди де көрәк, мәгсәдин, аја, нәди биздән?
Нә кәшфи-кәрамәт, нә дә бир мө'чүзә сиздән
Неч көрмәмишик, салма өзүн бир белә көздән!
Анчаг ки, кәлир бирчә шәкил чәкмәк әлиздән!
Горхум буду инкар едәсән тарын, а Молла!
Ja мәһв едәсән ахирәт асарын, а Молла!

Елм әһлисән, ет һејзү нифаси көзәл үнван,
Ja мәс'әлеји-шәкк илә сәһви елә тибјан,
Мәндән кәл ешиш бунча нәсиһәт, а мүсәлман!
Нәгл ejлә «Ченил тути»², нә һүрријјәти-вичдан?!
Ол бирчә пешиман, кәл иманә, а Молла!
Сәһбәт едәсән һуријү гылманә, а Молла!

Ja вә'з елә биздән өтәр әхбару әһадис,
Гыл малә тәсаһүб, гала бош јердә мәварис,
Ирсалә оху, ejлә әјан фәрги-хәбаис,
Аја, сәнә нә, олду кечән вәз'ү һәвадис?
Гыл тәкјә митәккајә, елә раһәт, а Молла!
Елм әһлинә шимди беләдир адәт, а Молла!

Чых мәнбәрә, заһирдә оху нәглу китабы,
Буғданы вур анbara, елә мејл шәрабы,

Вур башына нохтады, бу мәхлугә, сәвабы,
Aja, нә ишин вар, јазыб ајати-һичабы?

Бу сөзләри инсан јазыб инсанә, а Молла!
Нохта јараныб фиргеji-һeјванә, а Молла!

Ja мүчтәнид ол, тап өзүнә чохлу мүгәллид,
Jaинки әвам ол, елә ирсаләјә тәглид,
Aja, сәнә нә, неjlәди молла илә сеjjид?
Ja неjlәди начы? Еләмә hәр сөзу тәчдид!

hәр нә еләсә, башда вар әммамә, а Молла!
Динмә, тохунур аләми-исламә, а Молла!

Kahи jaғышы, kahи мүсәлланы данырсан,
Kahи өкүзүн үстә бу дүнjanы данырсан,
Kahи булуду, әрши-мүәлланы данырсан,
Kәh чинни, кәhi гули-бијабаны данырсан,
Tәсхирә кириб чох охудун, аздын, а Молла!
hәр нә кәлиб өз әглинә сән јаздын, а Молла!

Tәсбиhi кәтүр, гуршағы бағла, елә тәзвир,
Өз вәһми-хәjalатыны ejлә бизә тәфсир,
Aja, сәнә нә нәф'i ки, Иран ола тә'мир,—
Rисва едиb hәр hәфтә чәкирсән белә тәсвиr?
Bирчә сәнә нә, нолду бу Иранә, а Молла!
Ja молла, сеjjid гојдула виранә, а Молла!

Чограfi нәдир, елми-несаб, елми-ријази,
Ja елми-мәсаһәт едә тәгсими-әрази,
Ja елми-мәадин охуя кәшф едә ғази,
Goj нәhв илә сәрфи охусун та ола гази,
Сәhбәt еләсиn төһрү нәчасәтдәn, а Молла!
Ja мәс'әлеji-гүслү чәнабәтдәn, а Молла!

Ja тирјаки ол, кетмә нә дә'вавү нә рәzmә,
Сәn'әt нәди, аллаһа тәвәkkүl елә, кәzmә,
Ja дүшсә јетим малы је, вер хәlvәti hәzmә,
Әjlәsh, оту, ич бадәни, сал мүтриби бәzmә,
Бизләrdә нә лазымды тичарәtlәr, а Молла!
Bir jaхshы тичарәtdи бу адәtlәr, а Молла!

Aja, сәнә нә гыз әрә кетди ки, ушагды?
Aja, сәнә нә ачлара нолду ки, гурагды?

Ja күндэ бир арвад ки, мұсәлмандан ирагды?
Ja инки тәрәгги бизә нарданды, начагды?

Инкар еләмә гәсд илә көһнә јолу, Молла!
Бичарә, языг, башы чүнундан долу, Молла!

Жатмырсан өзүн инди дә, нејлим, һәлә жатма,
Моллалара јансын үрәгин, хәлги аյтма,
Ханларын евин јыхма, көзүм, көһнәни атма,
Бузлу сују гајнар-газанын ашына гатма,

Јох анлајанын мәнфәэти чанә, а Молла!
Дәрвишә, ахунда, бәјә, һәм ханә, а Молла!..

ИКИ ЧАВАБЛАРА БИР ЧАВАБ

Лоғалашыб, а көрмәмиш, чох да белә фырылдама!
Тәрбијәсиз ушаг кими бош-бошуна һырылдама!
Баш-гулағын дүзәлмәјиб, чох да басыб-курулдама!

Динмә, данышма, јат балам, сән дејән олмајыб һәлә!

Мүнтәзәм олмамыш әмәл, рөвнәги-кар олурму ја?!
Сүбһ түлү' етмәмиш вәгти-нәһар олурму ја?
Бир құл ачылмаг илә дә фәсли-бәһар олурму ја?

Динмә, данышма, јат балам, сән дејән олмајыб һәлә!

Гәтл еләдиз Әтабәки, мән ки, бу әмри данмырам?!
Вар јенә мин Әтабәкіз, јохса әмәлли ганмырам?
Көһнә гапы бу тезлијә тазәләшә инанмырам!

Динмә, данышма, јат балам, сән дејән олмајыб һәлә!

Кирәм Әтабәк өлдү дә, топу туфәнкиниز һаны?
Бәһри-әмиги-һәрбдә кәштији-чәнкиниз һаны?
Әски һамамдыр, әски тас, пәс јени рәнкиниз һаны?

Динмә, данышма, јат балам, сән дејән олмајыб һәлә!

Сөјлә мәнә, вәзарәти-миллијәнис дүзәлдими?
Ja узун әл, узун папаг гыссалашыб кәдәлдими?
Өлкәнисә шәмәндәфер јол тата билди, кәлдими?

Динмә, данышма, јат балам, сән дејән олмајыб һәлә!

Дари-шәфаји-Теһранын кет елә бир сәјаһетин,
Мирзә Әбүлһәсән ханын¹ көр рәвиши-тәбабәтин,
Тән јары бөлдү зәһр илә јексәр әчәм чәмаэтин!

Динмә, данышма, јат балам, сән дејән олмајыб һәлә!

Мұлки-Ирагы адбаад сајсам әкәр, кәлал олур,
Тул тапар кәламымыз, гареә һәм мәлал олур,

Ишбу сәбәблә ше'rimiz мухтәсар әрзи-һал олур,
Динмә, данышма, јат балам, сән дејән олмајыб һәлә!

Арxa су долмајыб һәлә!
Көһнә идарәниز дурур,
Рәнки дә солмајыб һәлә!..

[СОЛДУМУ КҮЛЗАРЫН, ЕЈ ФАИГИ-НЕ'МАН ПӘСӘР]

Солдуму күлзарын, еј Фаиги-Не'ман пәсәр,
Лалеји-не'манларын олдуму хунинчикәр,
Синәнә дәсти-гәзә чәкдими дағи-кәдәр¹,
Нәркиси-шәһлаләрин жаләчекан олдуму?
Шимди сәнә мән дејән мәтләб әјан олдуму?!

Сөјләмәдимми сәнә, раһәт отур, һејфсән,
Чәкмә бу милләт гәмин, чәк өзүнә кејф сән,
Ханә дејилдир сәнин, кетмәлисән, зејфсән,
Еjlәмәдин е'тина, гиссә һәман олдуму?
Шимди сәнә мән дејән мәтләб әјан олдуму?!

Фајидә вермәз, дедим, етдијин әффан сәнә,
Һалына јандыгларын ejlәmәz ehсан сәнә,
Мәскән олур агибәт күшеји-зиндан сәнә,
Күшеји-зиндан сәнә иштә мәкан олдуму?
Шимди сәнә мән дејән мәтләб әјан олдуму?!²

Мән демәдимми сәнә башда отур тач тәк,
Дурма мүгабил бәла тиринә амач тәк,
Истәмә һүрријәти фә'леји-мөһатч тәк³,
Балу пәрин накәнан тирә нишан олдуму?
Шимди сәнә мән дејән мәтләб әјан олдуму?!

Мән демәдимми сәнә кирмә ишә чан илән,
Ховф елә, саллашма чох бәjlәр илән, хан илән,
Олмакилән һәмрәвиш мәчлиси-Иран илән,
Мәчлиси-Иранда бир шөвкәту шан олдуму?
Шимди сәнә мән дејән мәтләб әјан олдуму?!

Мән демәдимми сәнә һәзрәти-зишанлары,
Еjlәмә дә'вәт әбәс бирлиjә ишанлары,
Сән ки, жыға билмәсән бунча пәришанлары,
Мәс'әлеji-иттиhad һәллү бәјан олдуму?
Шимди сәнә мән деjән мәтләб әјан олдуму?!

[ЕЈ ОН КИ, ҮЛУМИ-МЭДЭНИДЭН ХЭБЭРИН ВАР]

Еј он ки, үлуми-мэдэнидэн хэбэрин вар,
 Жүз дэрди-сэрин вар;
Бича јерэ һэр лэхэдэ мин шурү шэрин¹ вар,
 Чох пис нээрин вар.

Бэсдир, аз елэ бизлэри сэн елмдэ талиб,
 Ахыр нэ мүнасиб?
Көр миллэти-бипаву сэргү һэм чу хэрин вар,
 Бундан бэтэрин вар!

Тэсхирэ-эчиннэ илэ ет кэшфи-кэрамэт,
 Эхсэн дејэ миллэт;
Нејлим охујуб елми-сэнаје һүнэрин вар,
 Нэф'ин, сэмэрин вар?!

Бујнузлу илан сејдинэ кет јазкилэ әфсун,
 Етмэ бизи мэхэзун!
Минлэр бу әмэлдэ көрсэн симү зэрин вар,
 Али эсэрин вар!

Бэсдир дэхи миллэт гэмини еjlэмэ тэкрар,
 Олмаз белэ исрап!
Бир бах өзүнэ, көр нечэ әшки-бэсэрин вар,
 Нэм чешми-тэрин вар!

Жүз елм охусан, ахыры аварэ галарсан,
 Бичарэ галарсан;
Бахмазла сэнийн синэдэ дүрлү күнэрин вар.
 Лө'лөи-тэрин вар.

Бир тазэ чаван олсан, әэзизим, ишин ишдир,
 Бу яхши рэвишдир;

Һәр кәс көрә сөјләр: нечә лә'ли-шәкәрин вар,
Инчә кәмәрин вар.

Әлбәт јејиб-ичмәк, кејф чәкмәк ола карын,
Һәм олмаја арын;
Бунда биләсән јахшыча фәтһү зәфәрин вар.
Һали-дикәрин вар.

Кетсә белә иш мәһтәшәми-хәлвәт олурсан,
Асудә галырсан;
Бојлә еләмәзсән, билирәм, чох хәтәрин вар.
Һәм шурү шәрин вар.

Јохса дејәсән милләти-бичарә гәминдән,
Һаким ситәминдән;
Бил сүбһә кими налеји-мүрги-сәһәрин вар!
Ол дәрбәдәрин вар!

Етмә гәми-милләт,
Ачма баша зәһмәт,
Олса белә мәһнәт
Хунин чијәрин вар!

СУАЛ-ЧАВАБ

—Көрмә!—Баш үстә, јумарам көзләрим.
—Динмә!—Мүтиәм, кәсәрәм сөзләрим.
—Бир сөз ешитмә!—Гулағым бағларам.
—Күлмә!—Пәкеj, шамы сәһәр ағларам.
—Ганма!—Бачармам! Мәни мә'зур тут,
 Бојләчә тәклифи-мәһалы унут!
 Габили-имканмы олур ганмамаг?
 Мәчмәри-нар ичрә олуб јанмамаг?
 Еjlә хәмуш атәши-сузаныны,
 Гыл мәни асудә, hәм өз чаныны!

ИФТАРДАН БИР КӨФТАР, ЯА МӘЧМУӘДӘН БИР ЛӘГМА

Атмыш нигаби-һүснин мәчмуәји-тәвандыр,
Мәчмуәдә дүзүлмүш ејзән хуруш сәрасәр,
Һәсрәткешани-мәтбәх, күркани-бәтнәрвәр,
Чари боғаза шәрбәт, сари-мәзагә шәккәр,
Экси-бухари-долма, зилли-эммамеји-сәр,
Дәрјаји-иштәһајә олмагда бөңчәтавәр,
Һүzzар ичиндә әсла јох бир фәгиру мұстәр,
Ифтар вәгтидир ha, ej ваизи-сұхәнвәр!

Иш башбиләнсиз олмаз!
Сәрсүфәр сәнсиз олмаз!

Вәгти-ғәза ки, нәфсин чуш етдији зәмандыр,
Билчүмлә рузәдарә һәнками-әкли-нандыр,
Энива'и-назу нә'мәт сәрсүфәрдә әјандыр,
Лакин о ләгмәләр һәп ә'janә шајәкандыр,
Һәр су нәзәр едәрсән: бәјdir, әмиру хандыр,
Фәгр әһлини бу һаләт тагәткүдази-чандыр,
Ифтар ләzzәтәфза сурى-сәфанишандыр,
Еj мұстәһәг, дарыхма, көnlүn әкәрчи гандыр!

Мискин һәзәнсиз олмаз!
Гәм, гүссә сәнсиз олмаз!

Етдикчә мән тәмаша, көрдүкчә ишбу кари—
Ачиздә инкисари, саилдә изтириари,
Мискиндә интизари, тачирдә еңтикари,
Әшким олур көзүмдән хуни-чијәрлә чари,
Һејнат, олурму чешмим һаиз бу игтидари
Та јанмадыгча көnlүn, ej көnlүmүn мәдари?!

Әш'ари-атәшин-дәм јаҳдыгча гәлби-зари,
Тәглид едир тәбиәт мүрғани-нөвбәһари.

Шаир сүхәнсиз олмаз,
Ше'р исә сәнсиз олмаз!

Еj әһли-фәгру фагә, вер шаирә сәлалын,
Дәмдир ки, шаир олсун дилдадеји-кәлалын,
Дәмдир ки, ше'ри-нәғзим шәрһ етсин әрзи-һалын,
Шајани-рәһм олунсун һәр кәсчә инфиалын,
Сурәтнұмалыг етсин ајинеји-висалын,
Көзләрдә чилвәләнсін инсан кими чәмалын,
Hejhat! Сүммә hejhat! Хам олмасын хәјалын!
Биһиммәт әғнијадән олмаз рәва суалын,
Төк руји-зәрдин үзрә دائم сиришки-алын..

Саил миһәнсиз олмаз!
Мөһнәт дә сәнсиз олмаз!

[БИМӘРҺӘМӘТ Ә'ЈАНЛАРЫНА ШҮКР, ХУДАЈА!]

Бимәрһәмәт ә'јанларына шүкр, худаја!
Бу саһиби-милјанларына шүкр, худаја!

Милләт гәминә бахмајан әнзари-кәрәмлә—
Ишани-зәвишанларына шүкр, худаја!

Иш билмәјән анчаг јемәк-ичмәкдән әлавә,
Бу чанлы дәјирмәнларына шүкр, худаја!

Бидади-бәрадәрлә олан ганына гәлтан,
Гафгаздакы турбанларына шүкр, худаја!

Хассә Баку шәһриндә, о шәһрәтли мәканда
Дәрја тәк ахан ганларына шүкр, худаја!

Хунхар олан әфради-бәни-нөв'үнә дайм—
Бу вәһшијү ғүрранларына шүкр, худаја!

Гурд исә, шәгал исә бијабанда олурду,
Шәһр ичрә бу нејванларына шүкр, худаја!

Көзләнмәјән әдналығын ичадына чиддән—
Һиммәт едән инсанларына шүкр, худаја!

Һәммамдә өврәтләрә гулдурулуг едән бу!
Гејрәтли мусәлманларына шүкр, худаја!

Сакит отуран бојлә чинајәтләрә гарышы
Бу саһиби-вичданларына шүкр, худаја!

Билмәм нә зәман гәһрин едәр аләми бәрбад?!
Сәбр етдијин аванларына шүкр, худаја!

Һәлл олмады көnlүмдәки нискилли мүәмма.
Тәчдид едијем мәтләи, мабә'ди вар әмма!

МӘКТУБ

Молла дајы, етмә шәрараР белә,
Орталыға салма ләчачәт белә!..

Күндә чыхарма јени бир гайдә,
Мәктәби билмә белә бафаидә,
Милләти бәнд етмә әлиф-байдә,
Сөјләмә «сә'фәс» белә, «гәршәт»¹ белә!..

Чох да сәнин тәк дејиләм нахәләф
Та олам аги-пәдәрани-сәләф,
Елмлә өвладымы етмәм тәләф—
Мин дә десән сөз белә, сөһбәт белә!..

Елм нәдир, фәзл нәдир—ганмарам,
Атәши-елмә алышыб јанмарам,
Сән едән иғваләрә алданмарам,
Вермә әбәс кәндигә зәһмәт белә!..

Чәһлдә бир гәл'әји-истадәјем,
Аләми мәһв етмәјә амадәјем,
Адижи-тирјакү мејү бадәјем,
Етмишәм өмрүмдә мән адәт белә!..

Тикмә, кәнар ол, көзүмә милләти!
Нејләјирәм милләти, миллијәти?!
Олду башым дәнк, дәјиш сөһбәти,
Аз сөлә милләт белә, уммәт белә!..

Мән фәгәт өз әмрими саманларам,
Хејрим үчүн аләми виранларам,
Мән нә чәмаәт, нә вәтән анларам,—
Јанса вәтән, батса чәмаәт белә!..

Жох көзүм әсла фүгера көрмәјे!
Худ, фүгәраны нә рәва көрмәје?
Көздә әкәр олса зија көрмәје—
Көстәр она пул белә, дөвләт белә!..

[ТӨҮМӘТ ЕДИР ГӘЗЕТЧИЛӘР,—МӘ'ШӘРИ-НАСЫ
БИР БЕЛӘ!..]

Төһмәт едир гәзетчиләр,—мә'шәри-насы бир белә!..
Өзләринин, инан ки, јох фәһмү зәкасы бир белә!..

Мән кими агыл олсалар, шүғл едәләр оғурлуғу,—
Зәһмәти, рәнчи бир белә!.. зөвгү сәфасы бир белә!..

Чүмлә мәариф әһлиниң һаләти көз өнүндәдир,—
Вәчхи-мәашы бир белә!.. дәрдү бәласы бир белә!..

Мадәри-елмә сөјләнир Мәрjәмә¹ сөјләнән түһәм,
Елмин анасы бир белә!.. чәһлиң атасы бир белә!..

Мән дәлијәмми оғлуму мәктәбә, дәрсә сөвг едәм?!
Дәрсин әзасы бир белә, хәлгин әдасы бир белә!..

[ДАШ ГЭЛБЛИ ИНСАНЛАРЫ НЕЈЛЭРДИН, ИЛАҢИ?!]

Даш гэлбли инсанлары нејлэрдин, илаңи?!
Биздэ бу сојуг ганлары нејлэрдин, илаңи?!

Артдыгча һәјасызлыг олур ел мүтәһәммил,
Һәр зүлмә дөзән чанлары нејлэрдин, илаңи?!

Бир дөврдэ ким, сидгү сәфа галмајачагмыш,—
Билмәм белә дөвранлары нејлэрдин, илаңи?!

Мәзлумларын көз јашы дәрја олачагмыш,—
Дәрјалары, үмманлары нејлэрдин, илаңи?!

Сәjjади-чәфакардә рәһм олмајачагмыш,—
Аһуләри, чејранлары нејлэрдин, илаңи?!

Бағын, әкинин хејрини бәjlәр көрәчәкмиш,—
Төхм әkmәjә деһганлары нејлэрдин, илаңи?!

Иш рәнчбәрин, күч өкүзүн, јер өзүнүнкү,—
Бәjzадәләри, ханлары нејлэрдин, илаңи?!

Һәкм ejlәjәchәkmiш бүтүн аләмдә чәһаләт,—
Дилдадеji-ирфанлары нејлэрдин, илаңи?!

Суртуглу мүсәлманлары тәкфирә гојан бу
Дешдүклү мүсәлманлары нејлэрдин, илаңи?!

Жахуд буларын бунча нүфузу олачагмыш,—
Беш-үч бу сүхәндәнлары нејлэрдин, илаңи?!

Гејрәтли даносбазларымыз иш бачарыркэн,—
Тәнбәл, дәли шејтанлары нејлэрдин, илаңи?!

Әрләр һәре бир гыз кими оғлан севәчәкмиш,—
Евләрдәки нисванлары неjlәрдин, илаһи?!

Тачирләrimiz Сонjalара бәнд олачагмыш.—
Бәдбәхт Түкәзбанлары неjlәрдин, илаһи?!

Сүбһанәкә, сүбһанәкә, сүбһанәкә, ja рәб!
Баҳдыгча бу никмәтләрә һејран олурам һәп!..

СУАЛ-ЧАВАБ

ЧАВАН-ГОЧА

- Шәһри-мә’лумунузун вәз’ү гәрары нечәдир?
- Ыамдұлланаң, нечә көрмүшдүсә Нуһ¹, оjlәчәдир!
- Іени мәктәб ачылыбым вәтән өвлады үчүн?
- Аз дејил Адәм аchan мәдрәсә әһфады үчүн?
- Охујурму гәзетә шәһринизин әһли тәмам?
- Бә’зи сарсаг охумушлар охујур, мән охумам!,
- Өлкәниздә ачылыбырмы гираәтханә?
- Тазәләр ачмыш иди, гојдуг ону виранә!
- Ач гарындашлара инфаг едилрми, әми чан?
- Ону көрмәзми худа, ел нијә версин она нан?!
- Бивә өврәтләрин әмри алышырмы нәзәрә?
- Чаны чыхсын, о да кетсин јена бир тазә әрә!
- Иттиһад әмринә даир данышырсызмы бары?
- Данышыр бир парамыз², лејк боғаздан јухары!
- Сүннијү шиә тәэссүбләри ләғв олдуму ja?
- Нә дедин? Күфр данышдын! Чырагам ағзыны ha!..
- Габили-әрз сөзүм јох, мәни әфв ет, кедирәм...
- Бәчәһеннәм ки, кедирсән, сәни худ мән недирәм?
Буна бах, ағзына бах, сурәти-идбарына бах!
Башынын шалгасына, етдији көфтарына бах!

СӘБИР

Та кәлирик биз дә бир аз анлајаг,—
Мәһәзәри-ирфанда вуурүр тәк сәбир.
Ja дејирик ишләри саманлајаг,—
Мәчлиси-ә'јанда¹ вуурүр тәк сәбир.

Истәјирик бир иш ачаг филмәсәл,
Сөјләширик бир-ики ил лаәгәл,
Га дејилир пул верин, ашсын әмәл,—
Өлкәдә, hәр јанда вуурүр тәк сәбир.

Јалхы бизи ејләмәјиб мүбтәла:
Сәфиеji-Гафгазы тутууб бу бәла;
Гахда, Газахда, Шәкидә бәрмәла,
Шишәдә, Ширвандада вуурүр тәк сәбир.

Лакин о јерләрдә кедир, дурмајыр,
Бир елә лајигли кәләк гурмајыр,
Кәнчәдә дерләрсә вуурүр, вурмајыр,
Ојлә ки, Сәлҗанда вуурүр тәк сәбир.

Андыра галмыш нә јаман сәсләнир!
Сөз демәјә вермир аман, сәсләнир!
Ох атылыр, санки каман сәсләнир!
Саһәти-мејданда вуурүр тәк сәбир.

Һәрзә нә шура вә нә мәчлис билир,
Нә дүшүнүр јахшы, нә бир пис билир,
Горхмур, утанмыр, нә дә бир hис билир,
Һүчрәдә, дүкканда вуурүр тәк сәбир...

Тържествен, като никой ход
във времето, когато се
запечата във външните
стени на храма.

Башнын шапкасына, етдиңи
көфтарына баҳ!

— Сүннијү шиэ тәсссүбләри ләрв олдуму ја?
— Буна баҳ, ағзына баҳ, сурәти-идбарына баҳ!

ФИСИНЧАН

Санма әздикчә фәләк бизләри виранлыг олур.
Ун тәмәннасы илә буңда дәјирманлыг олур!

Гарышыгдыр һәләлик милләтин исте'дады.—
Эләнирсә, сафы бир јан, тозу бир јанлыг олур!

Чалхаландыгча, буландыгча заман неһрә кими,
Jaғы jaғ үстә чыхыр, ајраны ајранлыг олур!

Ким қи, инсаны севәр,—ашиги-һүрријәт олур,
Бәли, һүрријәт олан јердә дә инсанлыг олур!

Еj қи, дерсән, үрәфа раһи-хәтадә булунур,
Елми-мәнтигчә бу сөз бәһреји-наданлыг олур!

Үрәфа дерсән өзүн, әһли-хәта дерсән өзүн.
Дүшүнүрсәнми бу сөздә нечә һәдҗанлыг олур?

Көзүнү хирәләдирми күнәши ирфанын?
Һајды, хәффашсифәт, бунчамы хулганлыг олур?!

Танырыг биз сизи артыг, демә һа, биз беләјик,
Танылыр ол киши ким, тутдуғу мејданлыг олур!

Бахмасыз күшеји-чешм илә фәгиранә тәрәф.
Jүjүрүрсүз ода ким, дадлы фисинчанлыг олур!..

[АЛДАНМАРАМ КИ, ДОҒРУДУР АЈИННИН, ЕЈ ӘМУ!]

Алданмарам ки, доғрудур ајинин, еј әму!
Кәссиң мәни, һәгиги исә динин, еј әму!

Иманына гәсәмлә чапырсан чәмаәти,
Гулдурчулуг түфәнкимидир динин, еј әму?!

Гәлбин кими сијаһ едәмәэсән мәһасинин,
Чумма һәнајә, бошла бу тәлвинин, еј әму!

Сөвмү сәлатдән сәнә кәр чыхмасајды пул¹,
Олмазды бунча зәһмәтә тәмкинин, еј әму!

Тикмә нәмазыны көзүмә бир чида кими,
Көстәр мұамиләндәки тә'јинин, еј әму!

БИЗЭ НӘ?!

Кәр бу ил хәлги тәбап етди киранлыг, бизэ нә?!
Тапмајыр ач-јалавачлар күзәнанлыг, бизэ нә?!

Биз мәкәр ачлара вәгф еjlәмишик малымызы?
Та ки, hәр мүстәһәгә бәзл едәк әмвалымызы?
Биз мұраат едәрик анчаг өз әһвалимызы,
Дайма бәсләjәрик наз илә әтфалымызы;

Атасыз тиблләри басды поранлыг¹, бизэ нә?!

Тапмајыр ач-јалавачлар күзәранлыг, бизэ нә?!

Бу да сөздүрмү, газандыгларымыз парәләри
hеj верәк боғмаласын Зәнкәзур аварәләри?²
Бизләрә дәхли нәдир,—јохдур әкәр чарәләри
Гоj ағарсын фүгәра көзләринин гарәләри!

Чәксин онлар кечә-күндүз никәранлыг, бизэ нә?!

Тапмајыр ач-јалавачлар күзәранлыг, бизэ нә?!

Бошла, аj Молла дајы, сән дә бизи чәкмә зора!
Биз қәниң hијлән илә дүшмәрик әсла бу тора!
Бахмарыг күшеji-чешм илә даhа Зәнкәзур!
Гарлы дағларда сојугдан өләниң чаны кора!

Олмады гисмәт о бәдбәхтә аранлыг, бизэ нә?!

Тапмајыр ач-јалавачлар күзәранлыг, бизэ нә?!

Бизә көстәрмә, әзизим, о гәм оjнағларыны³,
Јазда соh кәзмишик ал күлләр аchan дағларыны,
Жығмышыг дәhјекини, бошламышыг бағларыны,
Гыш үчүн хошламышыг Тифлис оjунчагларыны;

Чулғаýб Зәнкәзуру инди боранлыг, бизэ нә?!

Тапмајыр ач-јалавачлар күзәранлыг, бизэ нә?!

Бәләлик тулламышыг ханеји-виранәләри,
Доланыб кишвәри-Тифлисдә кашанәләри,
Тапдыг ахыр Лидалар тәк нечә чананәләри,
Чилчирагларла ишыгландырырыг ханәләри,
Залхалар дахмасына чөкду гаранлыг, бизә нә?!
Тапмајыр ач-јалавачлар күзәранлыг, бизә нә?!

БАРАҚАЛЛАҢ

Сән беләсәнмиш, балам, ај баракаллаң сәнә!..
Фисг имиш әмрин тамам, ај баракаллаң сәнә!..

Дөгру имиш, шаириң олмаз имиш мәзһәби,
Кафир олурмуш бүтүн мирзәләрин әғләби,
Ләғвү әбәс мәтләби, ләһвү ләеб мәшрәби,
Шуғлу гәзет, телграм, ај баракаллаң сәнә!

Ај адама охшамаз, бир үзүнә бахсана!
Бомбоз олуб саггалын, рәнкү һәна яхсана!
Мө'мин олуб, бир үзүк бармағына тахсана!
Та ки, десин хасу ам: ај баракаллаң сәнә!

Доңру хәбәрин, бинәва, һич өзүндән сәнин,
Лап малаганлыг јағыр кирдә қөзүндән¹ сәнин,
Доңрусу, мән үркмүшәм бә'зи сөзүндән сәнин...
Вермәрәм артыг салам, ај баракаллаң сәнә!

Һејф гапанмыш сәнин дидеји-һәгбинләрин,
Мәнзилинә јығымысан партретин чинләрин,
Көзләринә чапмајыр јохса бу бидинләрин—
Сурәти һәр сүбһү шам, ај баракаллаң сәнә!

Әглиң азыб, ај языг, бошламысан карыны,
Чүмлә дәјишидирмисән күркүнү, палтарыны,
Чәкмә, галош қејмисән, поzmусан әтварыны,
«Фи'лүкә фи'лүл-һәрам», ај баракаллаң сәнә!
Ағзына олсун гадам, ај баракаллаң сәнә!..

ОЛМУР, ОЛМАСЫН!

А т а

**Күчәдә туллан, еј оғул, сән'этин олмур, олмасын!
Сән'этә, дәрсә, мәктәбә рәғбәтин олмур, олмасын!**

О ф у л

**Жәсбинә кетмәjә, ата, фұрсәтин олмур, олмасын!
Күндә бир арвад ал, боша, геjрәтин олмур, олмасын!**

А т а

**Ахшам оланда чых чөлә, кәлмә сәбаһә тәк һәлә,
Неjләсән ejлә¹, бир белә исмәтин олмур, олмасын!
Иffәтин олмур, олмасын!**

О ф у л

**Ахшам оланда jах һәна, дүз зәвәчаты jan-jана,
Кирдин о дәм ки, јоргана, наләтин олмур, олмасын!
Гүдрәтин олмур, олмасын!**

А т а

**Тездәn аjылма бир сәhәр, дәрсинә гылма бир нәзәр,
Елм охумагда, мүхтәсәр, ниjjәтин олмур, олмасын!
Ииммәтин олмур, олмасын!**

О ф у л

**Саггалы бағлы hәр сәhәр, исти һәмамә гыл күzәр,
Горхма, азарласан әkәр, сәhһәтин олмур, олмасын!
Бeңчәтиn олмур, олмасын!**

А т а

Ушголадан чыхан заман, һәр јери вурнухан заман,
Ел сәнә пис баҳан заман, ибрәтиң олмур, олмасың!
Хичләтиң олмур, олмасың!

О ғ у л

Тәк һәјәтә кирән заман, гоншу гызын кәрән заман,
Шөвг илә диндиրән заман, өврәтиң олмур, олмасың!
Гисмәтиң олмур, олмасың!
Башына ешги долмасың!
Ришини Залха јолмасың!..

[МАДАМ КИ, ҺАМИЈАНИ-ЗҮЛМӘТ]

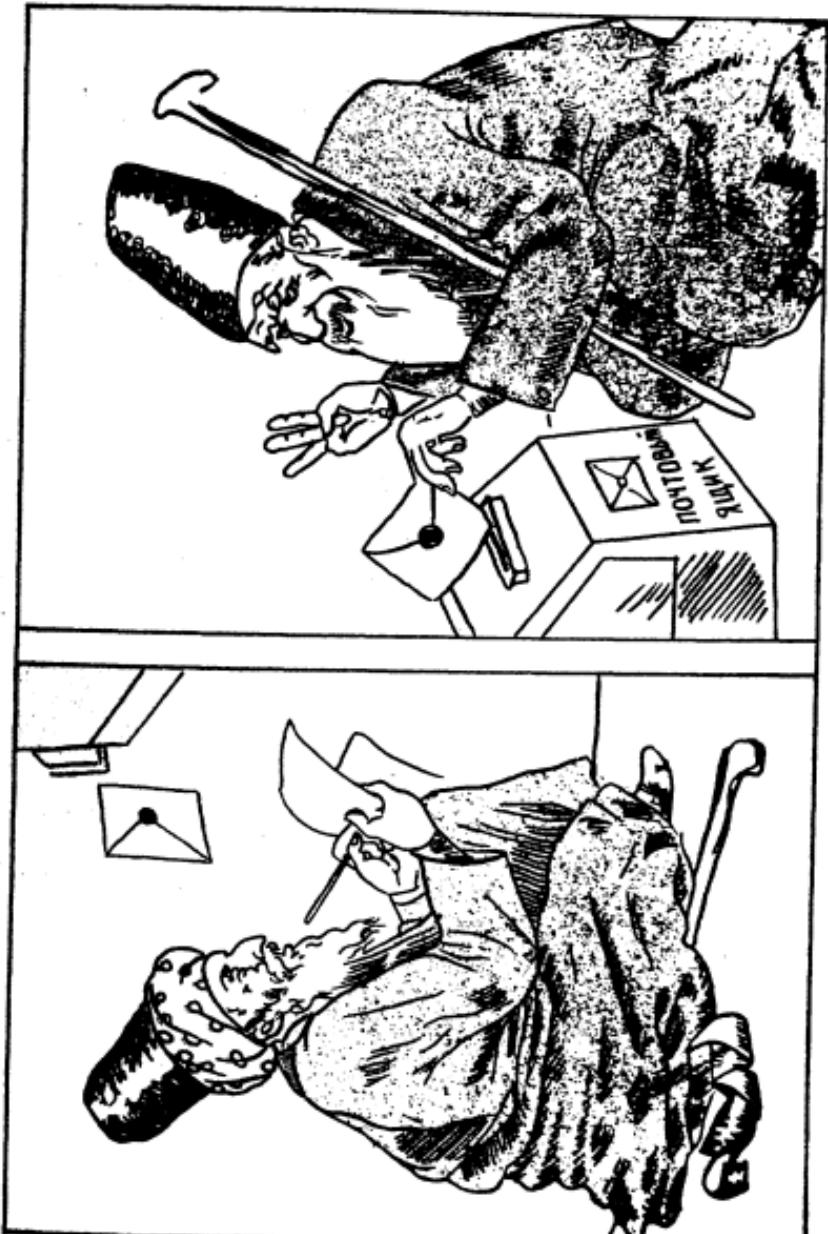
Мадам ки, һамијани-зүлмәт
Хошлар ки, дәвам едә чәһаләт;
HEELHAT, билирми онда милләт
Төвһид нәдир вә ја нүбүввәт?
Мәктәб едир игтиза зәманә,
Бихар ола та құли-фәрасәт;
Еj сејр арајан о құлситанә,
Әсли јоху бәкләмәк нә начәт?!
Хаб ет һәлә, гафиланә хаб ет!

Таинки ујуб јатан аյылмаз,
Фәрг етмәз ола ja ағ, ja гарә;
Хәстә ки, башында нуш галмаз,
Дәрдин дүшүнүб булурму чарә?
Анчаг она түрфә-түрфә дәллак
Ејләр һәрә бир әчәб тәбабәт!
Еj хәстә, аյылма, етмә идрак,
Һәп ганыны әмсә дә һәчамәт!
Дөнмә о јана, бу јанә, хаб ет!

Алданма, гузум, ки ләфзи-кафәр
Tæchin олунуб чыха лүгәтдән;
Мадам ки, сағды Мирзә Гәнбәр
Еjmән дејилик бу мәл'әнәтдән;
Гојмаз ки, бу хәлги чисми-ваһид
HEELMUNDә олуб едә мәишәт;
Әфсанеји-күфрү ширкү мүлһид,
HEELHAT, олурму тәрки-адәт?!
Бу нүктәни ганә-ганә хаб ет!..

- Модна, сана [я]неподвижна мечтает.

- Сана, кепы, галстуки, галстуки
— Чан! Ты разрешила ли я ехать в Амстердам?

Оглумуз, ай Хансэнэм, бир јекэ пэлван ишиш!
Бахтавэр олсун башын, бахтнимиз оғлан ишиш!

Чатчаг уруб бир гоча салы, гусдуруду ган,
Көзлөринә дөндүйм санки бир аслан ишиш!

МЭСЛӘНӘТ

Ағрын алым, ај Мәшәд Сижимгулу¹,
Алтмыша јетдин, демә олдун өлү,
Шүкр ола аллаһа, чаныңдыр сулу,
Чох да, киши, тутма беш әлли пулу²,
Вер пулуну, дадлы, ләзәтли зад ал!
Гој бабалын бојнума, кет, арвад ал!

Өз дедијиндән көрунүр өврәтин
Бирдир, олур евдә фәна һаләтин;
Вар имиш евләнмәjә дә гүдрәтин,
Бәс нијә јох лаәгәл үч күлфәтин?
Жохса гонум-гоншуда, ахтар, јад ал!
Гој бабалын бојнума, кет, арвад ал!

Инди ки, вар елчи дә Сәфдәр кими,
Бир бала гыз ал боју әр'әр кими,
Он-он ики синндә дилбәр кими,
Зұлфұ гара, синәси мәрмәр кими,
Гој башыны синәсинә, бир дад ал!
Гој бабалын бојнума, кет, арвад ал!

Сахлама кафттар кими бир өврәти,
Бошла ону, басды сәни никәти,
Тап өзүнә бир сәнәми хәлвәти,
Бағрына бас јари-мәләксурәти,
Сән дә икидләр кими иш көр, ад ал!
Гој бабалын бојнума, кет, арвад ал!

Оғлун ушагдыр, һәлә хамдыр, нашы,
Анчаг ијирми бешә чатыш јашы,

Чыхмаз онун бир пара ишдән башы,
Нејләјир евләнмәји, атсын даши,
Өз кефинә бах, киши, дад вер, дад ал!
Гој бабалын бојнума, кет, арвад ал!

Анд верирәм мән сәни иманына,
Бағла һәна ришинә, гыј чанына,
Бир, ики, үч өврәти дүз јанына...
Вермә зәрәр сәрвәту саманына—
Сән нә гәзет ган вә нә дә «Иршад» ал!
Гој бабалын бојнума, кет, арвад ал!

Фикр елә бир, кимди бир арвад алан?
Рус, јәһуди!—Дејил әрзим јалан.
Илдә бир арвад алы мө'мин олан,
Ләzzәти бир, фејзи дә миндир, инан!
Кәлмәсә бир гыз бу чүрә, алдад ал!
Гој бабалын бојнума, кет, арвад ал!

ШИРВАН

Ше'рими, Молла дајы, зәнбилә салсан, мәнә нә?!

Дүшмәјиб үмдәнү сәһвән јада Ширван, мәнә нә?!

Өзүм ачиз дејиләм, шәһримизин әтварын
Чәкәрәм нәзмә, әкәр олса да һәдҗан, мәнә нә?!

Әввәлән, үмдеји-мәтләб бу ки, шәһр әһли тәмам
Тәнбәлү канилу биһиммәтү надан, мәнә нә?!

Мәһфилү мәчлисимиз, мәдрәсәвү мәсчиidимиз,
Һәм гираэтханәмиз бағлы, пәришан, мәнә нә?!

Әвәзиндә буларын чајчы, чахырчы дүканы
Кечә-күндүз долудур чүмлә мұсәлман, мәнә нә?!

Фүгәранын ганыны чох да соруллар лотулар,
Шејхләр хәлгә сатыр һуријү гылман, мәнә нә?!

Ганмасан сөзләрими журнала да јазма дәхи,
Мәсләһәт амма будур, фикр елә, бир ган, мәнә нә?!

[БИР ЧИБИМДӘ ӘСКИНАСЫМ, БИР ЧИБИМДӘ
АҒ МӘНАТ]

Бир чибимдә әскинасым, бир чибимдә ағ мәнат,
Олсун, олсун, гој чох олсун бојлә ләzzәтли hәјат!
Пишқаһи-чешми-чанимдә вәтән етсә вәфат,—
Олсун, олсун, гој чох олсун бојлә ләzzәтли hәјат!

Гаршыма тә'зим үчүн сәф бағласа күңсарләр,
Ахса ачлар дидәсиндән чуji-чушишбарләр,
Бахмарам, анчаг чохалсын кассада динарләр,
Олсун, олсун, гој чох олсун бојлә ләzzәтли hәјат!

Хуни-әхван илә гој олсун вәтән бир лаләзар,
Залиманын зүлмү hәркиз етмәсин вичданә кар,
Тәк учалсын шә'нимиз, олсун тәэjjүш бәргәрар,
Олсун, олсун, гој чох олсун бојлә ләzzәтли hәјат!

Шимди бәзл етмәм, мәнә лазым шу имранын сону,
Чүн пула мөһтачдыр дүниjadә hәр анын сону,
Бәрчәһәннәм, олмасын јексәр мүсәлманын сону!
Олсун, олсун, гој чох олсун бојлә ләzzәтли hәјат!

Чејнәнилди милләтин, нејлим, hүгуги-әгдәси?!
Ja ki, hеч бир јердә јохдур hәрмәти, шә'ни, сәси,
Бојлә-бојлә сөзләрин мән олмарам базичәси!
Олсун, олсун, гој чох олсун бојлә ләzzәтли hәјат!

Мұхтәсәр, чәкмә јанымда бир дә вичдан намини,
Ач галыб, зар ағлајан бикәс јетиман намини,
Истәсән көnlүм ачылсын—сөjlә милjan намини!
Олсун, олсун, гој чох олсун бојлә ләzzәтли hәјат!..

AJ ҺАРАЈ!

Aj haraj, бир нечә шаир, нечә шаир кимиләр
Истәјир¹ дөндәрәләр Кәнчәјә Ширванимызы!

Јени мәктәб денилән бид'этин ичрасы илә
Бир дә бәрбад едәләр ханеји-виранымызы!

Кафир олдуглары јетмәзми ки², бу һәрзәләрин,
Истәјирләр чәкәләр күфрә мүсәлманымызы!

Еј бизи елмә дәлаләт еләјәнләр, билирик,
Гәсдиниз елм дејил, сәлбдирик иманымызы!

Сахларыг һөрмәти-исламы, даһа доғру десәк,
Ачмарыг мәктәбә һәркиз дә чибишданымызы!

Дејилик биз нухулу, кәнчәли, ја ким бакылы,—
Белә бош ишләрә вәгф ејләјәк еһсанымызы!

Истәјирдиз бизи бир фәнн илә иффал едәсиз,—
Нечә һәрдүз сизи тәкфир едән ихванымызы?!

Кафир етдиқми нәзәркаһи-чәмаәтдә сизи?!
Таныдызмы бизи, һәрдүзмү дә вичданымызы?!

Кедин инди өзүнүздән, дәхи биздән дә дејин!
Ала билдизми һәлә мәктәбә сибјанымызы?!

ДОГРУ

Доғру дејән олсајды јаланчы усанарды,
Аварә галанлар дәхи бир сөз дә ганарды!

Сабитгәдәм олсајды әкәр јар вәфадә¹,
Ашиг дәхи гачмазды бәладән, дајанаарды!

Әгвал илә ә’мал бир олсајды, јәгинән,
Бунча денилән сөзләрә мәхлуг инанаарды!

Мұнсиф һәгә һәг, батилә батил сөләсәјди,
Әлбәттә ки, наһәг сөләјән шәхс утанарды!

Шәхсијә гәрәз јатмыша лајлај демәсәјди,
Гәфләтлә јатан қөзләримиз бир ојанаарды!²

Кәр ағзы күләкли кишиләр пүфләмәсәјди,
Бир шәм’ ки, асудә јаныр, һәм дә јанаарды!

Һәг сөjlәjәnnin күфруnә һекм еjlәmәsәjик,
Һәгку мәкәр өз фикрини кизләрди, данарды?!

ДИЛБЭР

Еј дилбәранә тәрзә чөвлан едән чочуг!
Жексәр мусурманын үрәјин ган едән чочуг!

Һәр таифә бахар сәнин әглү кәмалына,
Әхлагына, хисалына, фикрү хәјалына,
Анчаг мусурман ашиг олур күл чәмалына,
Jetmәк диләр нә нөв илә олса висалына,

Еј һәсрәтин чәкәнләри налан едән чочуг!
Еј дилбәранә тәрзә чөвлан едән чочуг!

Еј тифли-садә, кәзмә согагларда боjlә фәрд,
Аличәнаб әмуләрини билмә чох да мәрд,
«Еј кәбки хошхұрам, коча мирәви бекәрд?
Fүррә мәшо ки, горбе-је абиd нәмаз кәрд!»

Јохдур нәмазә сидг илә иман едән, чочуг!
Еј дилбәранә тәрзә чөвлан едән чочуг!

Һәр күшәдә сәнә тапылыр мин фәдајиләр,
Риши һәналы, сүрмәли көзлү вәфајиләр¹,
Софи, мүридләр, мәшәди, кәrbәлајиләр,
Чан тәк сәни кәнара чәкәр пуллу дајиләр,
Һәр јердә az дејил сәни меһман едән, чочуг!
Еј дилбәранә тәрзә чөвлан едән чочуг!

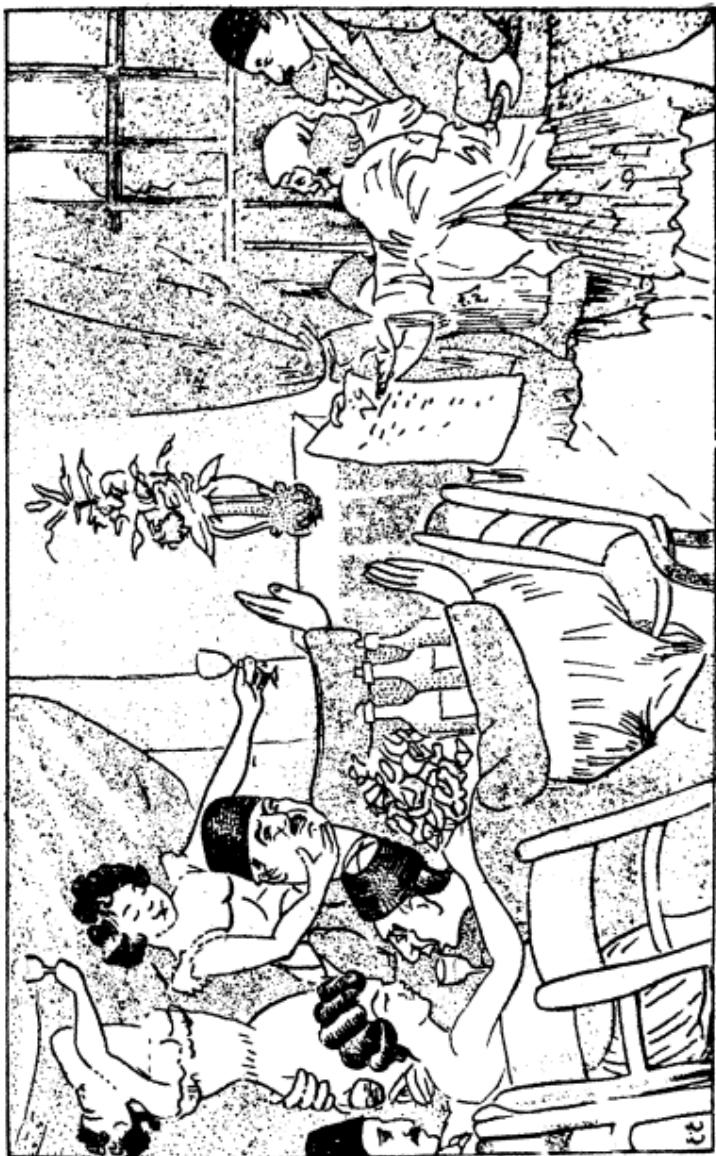
Тә'риф едәр сәни көрә һәр мәһтәрәм киши,
Тәгдим едәр сәнә бир овуч сәбзә, кишмиши,
Хам олма, алма, анла нәдир бунларын иши,
Мә'сум олан мәзач илә јох сәбзә сазиши,
Олмаз дүбарә дәрдинә дәрман едән, чочуг!
Еј дилбәранә тәрзә чөвлан едән чочуг!

* Еј хош јеришли кәклик, hara кәзмәјә кедирсән? Өзүнә чох
кувәнмә ки, абиd пишик намаздадыр.

Чох нүктә вар, сән анламасан, анлар ашигин,
Ол нүктәјә чәкир сәрү саманлар ашигин,
Ол бахәбәр, олуб нечә ә'янлар ашигин,
Молла Һәбибләр, Һачы Гурбанлар ашигин,
Элгиссә, чохду чаныны гурбан едән, чочуг!
Еј дилбәранә тәрзә чөвлан едән чочуг!..

Любимые актёры Уинстона так некогда назывались.
Долгий кинематографический опыт, полученный
выдающимся мастером кинематографии, оставил
很深的印象

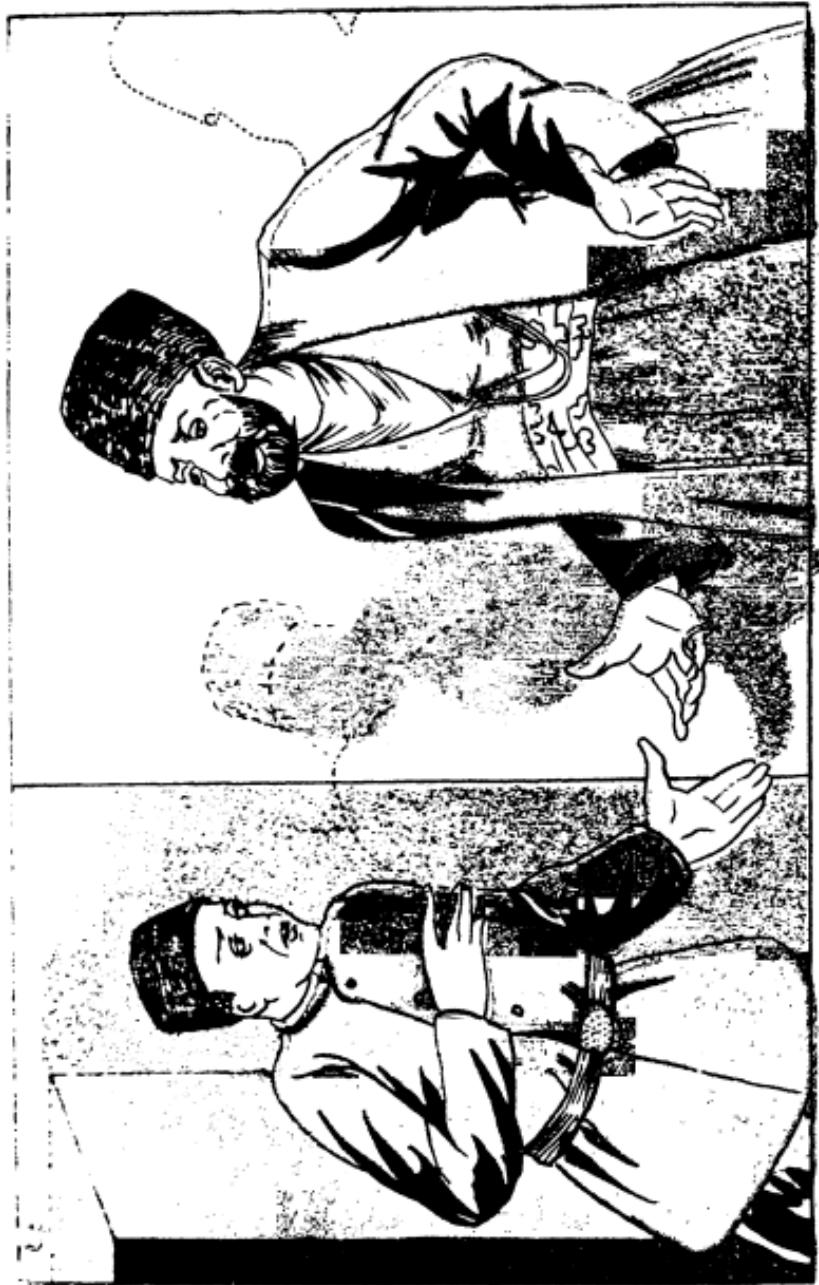
Любимые актёры Уинстона так некогда назывались.
Долгий кинематографический опыт, полученный
很深的印象

At a: Ch'ate, mapes, manteo peletan omy'i,
oymac'hii

Op y'a: Mythe qup apred au, goulle,
refpartin

oamy'i, amc'hii!

БӘХТӘВӘР

Оғлумуз, ај Хансәнәм, бир јекә пәлван имиш!
Бәхтәвәр олсун башын, бәхтимиз оғлан имиш!

Дурмуш идим күчәдә, бир дә нә көрдүм, һәман
Ағрысыны алдығым Фејзи кәлир лап пијан,
Чатчаг уруб бир гоча сали, гусдурду ган,
Көзләринә дөндүјүм санки бир аслан имиш!
Бәхтәвәр олсун башын, бәхтимиз оғлан имиш!

Сән өләсән, гој һәлә олсун әмәлли чәван,
Он бешә чатсын яши, чүр'этин етсин әјан,
Бир гочу олсун бу ким, аләмә салсын фәған,
Һәр кәс она сөјләсүн: Рүстәми-дастан¹ имиш!
Бәхтәвәр олсун башын, бәхтимиз оғлан имиш!

Јахшы олуб мән бунун бәхтини чөндәрмәдим,
Бир пара пис ишләрә фикрини дөндәрмәдим—
Гоншумузун оғлу тәк мәктәбә қөндәрмәдим,
Доғрусу, мәктәб демәк күшеји-зиндан имиш!
Бәхтәвәр олсун башын, бәхтимиз оғлан имиш!

Мәктәбә кетсәјди бу, боjlә галырды мәкәр?!
Дәрс илә олмаздымы бир ала-кич дәнкәсәр?
Ахшамачан мырт-мырт, һевәрәлик, әлһәзәр!²
Мәктәбә мәхсүс олан һәрзәвү һәдјан имиш!
Бәхтәвәр олсун башын, бәхтимиз оғлан имиш!

Һәм дә олурду ушаг дәрс илә бәд'етигад,
Мәзһәбә рәхнә вуруб динә салырды фәсад.
Дининә, ајининә етмәз иди е'тигад,
Оғлумузун, шүкр ким, заты мұсәлман имиш!
Бәхтәвәр олсун башын, бәхтимиз оғлан имиш!

Нэслимиз инсан имиш!
Елму өдэб ган имиш!
Баиси-хизлан имиш!
Догрудан, ај Хансэнэм,
Чаш сэнэ гурбан, Сэнэм,
Нэслимиз инсан имиш!..

ҮЧ АРВАД

Ах, бу ушаглар нечә бәдзатдылар!
Лап дејесен чин кими бир затдылар!

Бич-вәләдүзналәрә сөз батмајыр,
Мин дә нағыл ач, бириң алдатмајыр,
Кечди кечә, мәтләбә әл чатмајыр,
Сүбһ олар инди, бири дә јатмајыр,
Нәш'әмизә јахшы хәләл гатдылар!
Ах, бу ушаглар нечә бәдзатдылар!

Һеј јазыг арвад иши саманлајыр,
Кәһ Фатыны, кәһ Садығы јанлајыр,
Зејди сөјүр, Камиләни данлајыр,
Көрпә дејил, һәр бири сөз анлајыр,
Әсл һәгигәтдә дә бәдзатдылар!
Лап дејесен чин кими бир затдылар!

Бир дәли шејтан дејир, ач бәд башын,
Кәл бу һәрамзадәләрин ат дашинын,
Бир-бириң гат бачысын, гардашын,
Әз бәдәнин, үз боғазын, кәс башын,
Көр мәни ахыр кимә охшатдылар!?
Ах, бу ушаглар нечә бәдзатдылар!

Бир пара бидинләр олуб бәдкүман,
Дерләр: ујуб арвада начы филан,
Һәр кечә Гәзвинә сүрүр карван...
Сүбһи дә кәрмабәдә еjlәр мәкан,
Лејк гаранлыг јерә даш атдылар!
Доғрусу, бунлар дәхи бәдзатдылар!

Чох да мәни билмәјин әһли-мәчаз,
Гәсдим одур, мәс'әлә олсун тәраз,
Гүслә мұсави ки, дејил дәстәмаз,
Гүсл илә бир рүк'әтә миндир нәмаз...
Хасә чатыр фејзә үч арватдылар!
Бәхтәвәр олсунлар, әчәб чатдылар!
Бир нечә шејтанә дә ох атдылар!

Кәрчи сәваб әмр-ибадәтдәдир,
Әфзәли-фејз әһмәзи-таэтдәдир¹,
Лејк о фејзи ки, нәһајәтдәдир,
Мәнчә, һәман гүсли-чәнабәтдәдир.
Нејф мәни бу кечә тохратдылар!
Ах, бу ушаглар нечә бәдзатдылар!

Бағрымы чатдатдылар,
Синәми охлатдылар,
Ил кечәни сүбһә тәк
Бирчә мәкәр јатдылар?!

СӘБР ЕЛӘ

Етсә дә аләм һамысы зәлзәлә,
Аләми кәр тутса да жүз вәлвәлә,
Кет жухуја, дурма, а гардаш, һәлә!
Говзама башын, чочуғум, сәбр елә!

Гоншуларын чәһд еләсә сән'этә,
Жетсә дә гејриләри һүррийјәтә,
Вермә гулаг сөһбәти-миллийјәтә,
Онлар әбәсdir ки, дүшүр мөһнәтә,
Еј ады инсан, өзү кәртәнкәлә!
Говзама башын, чочуғум, сәбр елә!

Зұлм еләсә хан илә бәj ачлара,
Вермәсә пул пуллу да мөһтачлара,
Рәһим олунмазса јалавачлара,
Чаны чәһеннәм, дүшә јамачлара,
Бунлар үчүн тәнк еләмә һөвсәлә!
Говзама башын, чочуғум, сәбр елә!

Гојма, балам, оғлуну сән ушгола,
Горхусу вар, ахыры кафир ола,
Мәшгини вер оғрулуға, сал јола,
Ахыры кәр бағласалар гол-гола;
Ja вел олуб дүшсә дә әлдән-әлә,
Говзама башын, чочуғум, сәбр елә!

Моллаларын ejләмә пис адыны,
Салма чөлә ejбини, һәр задыны,
Сахлама чох боjlә ишин јадыны—
Етсә кәбин өзкәнин арвадыны,
Өзкәсинә ejләмә чох һәлһәлә,
Говзама башын, чочуғум, сәбр елә!

Іәр нә бәла кәлсә сәнин башына,
Зұлм едәләр гөвмүнә, гардашина,
Гатса да дүшмәнләр ағы ашына,
Гәрг оласан ахыры көз јашына,
Мұхтәсәри, кечсә дә иш чәнкәлә,
Говзама башын, чочуғум, сәбр елә!..

[АЈ НӘНӘ, БИР ГЫРМЫЗЫ САГГАЛ КИШИ!]

Ај нәнә, бир гырмызы саггал киши!
Ағзы дуалы, гоча баггал киши!

Зәһдлү, тәгвалы, дили шүкрли,
Сүрмәли көзлү, додағы зикрли,
Әгли кифајәтли, дәрин фикрли,
Гәлби мәһәббәтли, хошәһвал киши,
Ағзы дуалы, гоча баггал киши!

Молла әдалы, софи кирдарлы,
Мәрсијәхан ганлы, мүрид арлы,
Ңачы әмәлли, мәшәди карлы,
Нитги һәгигәтли, сөзү фал киши,
Ағзы дуалы, гоча баггал киши!

Бир кишидир ки, нә чығыр, нә бағыр¹,
Қазмәдә јүнкүл, данышыгда ағыр,
Сир-сифәтиндән елә бил нур яғыр,
Көрмәмишәм бир буна тимсал киши,
Ағзы дуалы, гоча баггал киши!

Та мәни көрчәк олур оғлан кими,
Қаһ мәни ағуша басыр чан кими,
Гол узадыр, кәрнәшир аслан кими,
Қаһ дурур бахмага мал-мал киши,
Ағзы дуалы, гоча баггал киши!²

Сөјләјир, ах! ах! нә көзәл чағ иди,
Онда ки, рәһмәтлик атаң сағ иди!
Ишбу дүканда мәнә ортағ иди,
Құндә сатырды нә гәдәр мал, киши,
Ағзы дуалы, гоча баггал киши!

Инди сәниндир бу дүкан сәрбәсәр,
Кәл, кет, отур, дур, је, ич, ол бәхтәвәр,
Гәм жемә, долдур чибинә хұшқәбәр,
Ағрыны алсын гоча баггал киши,
Рұстәми-дастанә дәнән Зал³ киши!

Бир белә јахшы киши олмаз, нәнә,
Күндә верир ләбләби, кишмиш мәнә,
Сөјләјир, оғлум, саба тез кәл кәнә,
Гојма гәминдән ола памал киши,
Ағзы дуалы, гоча баггал киши!

Каһ башымы, каһ көзүмү әлләјир,
Каһ будуму, каһ дизими әлләјир,
Каһ чәнәми, каһ үзүмү әлләјир,
Бир пара сөз дә дејир еһмал, киши.
Ағзы дуалы, гоча баггал киши!..

ШИКАЈЕТ

А киши, бундан әзәл хәлгдә һөрмәт вар иди,
Бинәва моллалара һөрмәту иззәт вар иди!

Аға һәр јана ки, ангыр десә, хәлг ангыр иди,
Јер үзүндә бәрәкәт, нә'мәту дәвләт вар иди!

Қимин ағзыјды ки, мән ағ дејәнә гарә десин?
Һәр нәјә әмр еләсәм, хәлгдә таәт вар иди!

Һәрә өз әмринә мәшфүл иди башы ашаға,
Нә бу моллајә саташмаг, нә бу сөһбәт вар иди!

Елм һарадајды, мұсәлман һарада, гардашым,
Нә тәрәгги сөзү, нә сөһбәти-милләт вар иди!

А дәнүм башына, билмәм бу чәванлар нә дејир
Ки, әзәл онлара нә гүслү тәһарәт вар иди!

Һамысы кафирә бәнзәр о һәрамзадәләрин,
Нә мұсәлманлыға онларда шәбаһәт вар иди!

Бу жатан таифәни онлар ојатды, һејнат!..
Кечди ол дәвр ки, моллалара раһәт вар иди!

Мүфтәхорлуг нә көзәл пешә иди тутмуш идим,
Нә ачан үстүнү карын, нә шәматәт вар иди!

Зиддимә сөз дејән олсајды едәрдим тәкфир,
Ишими гурдаласын кимдә нә ҹүр'әт вар иди?

Инди бу хырда ушаглар да едир тә'нә бизә,
Фөйт өлуб кетди о әjjам ки, фүрсәт вар иди!

Аһ, әффус ки, кечди о көзәл дәвраным!
Раһәт идим ки, бу хәлг ичрә чәһаләт вар иди!

КАВУР ГЫЗЫ

Билмәм нә чарә еjlәjim, aj Molla Нәсрәddin!¹
Чәрләтди лап мәни бизим өvrәt, кавур гызы!

Он беш, он алты, бәлкә дә он једди ил олур
Вардыр мәним евимдә бу күлфәт, кавур гызы!

Үч-дәрд ушаг доғуб гочалыб, дишләри дүшүб,
Бир каftара дөнүбдү бу никбәт, кавур гызы!

Инди нә гәdr она дејирәм, сәn гочалмысан,
Чохдур ишин, олур сәnә зәһmәt, кавур гызы,—

Кәл разы ол ки, бир гыз алым, мәn дә кеf чәkim,
Нәм ejlәsin сәnә dәxi хидмәt, кавур гызы!

Бундан жана дөнүб итә² мыр-мыр мырылдајыр,
Гојмур оlam евимдә дә раһәt, кавур гызы!

Бир сөjlәjәn јох, aj башы батмыш, нә борчуна,
Нәггин нәdir салыrsan эдавәt, кавур гызы?!

Сүбһ олду дур, инәкләри саf, чалха neһrәni,
Диварә ѡap³ тәzәk, елә геjrәt, кавур гызы!

Өркәn, палас, чаты тоху, ип товла, јун дара,
Тәндир гала, бишир чөрәk, аш, әt, кавур гызы!

Сал башыны ашағә сәn, анчаг ишиндә ол,
Палтар ју, ев сүпүр, елә хидмәt, кавур гызы!

Јохса нә борчуна ки, әр өvrәt алыр јенә,
Өvrәtsәn, анчаг ejlә itaet, кавур гызы!

Әрdir, өзү биләr, нечә өvrәt алар, алар,
hejvan кими дуrар, баxar өvrәt, кавур гызы!

[ОСМАНЛЫЛАР, АЛДАНМАЈЫН, АЛЛАҢЫ СЕВӘРСИЗ!]

Османлылар, алданмајын, аллаһы севәрсиз!
Иранлы кими јанмајын¹, аллаһы севәрсиз!

Шад олмајын, ej севкили миллэт вүкәласи,
Османлыда чари ола гануни-әсаси!
Гануни-әсаси демә, иранлы әзаси,
Иранлыларын башларынын ганлы бәласи,
Оғланлары өлмүш аналар матәми, јаси,
Дерләрсә сизә вар бу ишин соңра сәфаси,—
Алданмајын, алданмајын, аллаһы севәрсиз!
Иранлы кими јанмајын, аллаһы севәрсиз!

Эввәлчә верирләр сизә һүрријәти-әфкар,
Jә'ни данышыб фикринизи ejләјин изһар;
Вәгта ки, данышдыз, вүзәра олду хәбәрдәр,
Мүтләг көрәчәкләр ки, чибишданә зәрәр вар;
Һәр фәнн илә олса говачаглар сизи начар,
Чүнки бу јығынчагда олур һәггиниз инкар,
Jахшы буду топланмајын, аллаһы севәрсиз!
Иранлы кими јанмајын, аллаһы севәрсиз!

Кирәм ки, тәэррүзләр едиб дә вүзәрајә
Бир нөв илә өз фикринизи сохдуз арајә,
Та чатды хәбәр бирара мүфәсид үләмајә,
Мирзә Эли Экбәрләр² әлин ачды дуајә,
Тәкфир оху, лә'нәт топу дәјди үрәфајә,
Вармы елә бир шәхс едә әһрары вигајә?
Бу әмри әбәс санмајын, аллаһы севәрсиз!
Иранлы кими јанмајын, аллаһы севәрсиз!

Ja лил'әчәб, османлылар, аја, нә ганырысыз?
Гануни-әсаси верилиб ja инанырысыз?

Мир Һашимү³ Фәзлүллаһының⁴ јохму санырсыз?
Әксик дејил онлар, вәли, сизләр нә танырсыз!
Бир күн таныбыш онлары лабүд усанырсыз,
Анчаг усанырсыза да, ганә бојанырсыз!

Гансызлары кич ганмајын, аллаһы севәрсиз!
Иранлы кими јанмајын, аллаһы севәрсиз!

Бир вәгтдә бизләр дә олуб хүррәмү хәндан,
Сандыг ки, верибләр бизә һүрријјәти-виҹдан,
Шукр етдик, адамчыллар олуб дахили-инсан,
Өвладымызы сахламадыг хәнәдә пүнһан,
Нач Мирзә Һәсән гырх лотуја верди бир оғлан,
Бу молланумаләр десәләр: биздә вар иман,
Jox, jox, она товланмајын, аллаһы севәрсиз!
Иранлы кими јанмајын, аллаһы севәрсиз!..

[МӘН ШАҢИ-ГӘВИШӨВҚӘТӘМ, ИРАН ӨЗҮМҮНДҮР!]

Мән шаңи-гәвишөвкәтәм, Иран өзүмүндүр!

Иран өзүмүн, Рей, Тәбәристан өзүмүндүр!

Абад ола, ja галса да виран, өзүмүндүр!

Гануни-әсаси нәди, фәрман өзүмүндүр!

Шөвкәт өзүмүн, фәхр өзүмүн, шан өзүмүндүр!

Вермишди атам¹ кәр сизә гануни-әсаси,

Бир молла қишијди, вар иди һилми, һәјаси,

Билмәэди нәдир лејк үмурати-сијаси;

Еj һәмшәри, сән әјнинә кеј битли либаси!

Хәл'әт өзүмүн, тәхти-зәрәфшан өзүмүндүр!

Шөвкәт өзүмүн, фәхр өзүмүн, шан өзүмүндүр!

Иранлы дејил, чүмлә билир Мәндәлијәм² мән,

Күркани-чәфаву ситәмин чәнкәлијәм мән,

Иранлыларын башларынын әнқәлијәм мән,

Соррам, ичәрәм ганларыны—чүн зәлијәм мән,

Лашә өзүмүн, эт өзүмүн, ган өзүмүндүр!

Шөвкәт өзүмүн, фәхр өзүмүн, шан өзүмүндүр!

Көрдүз ки, нечә сизләри тә'диб еләдим мән!

Баггал баласын лешкәрә сәртиб еләдим мән!

Атәшлә јахыб мәчлиси тәхриб еләдим мән!

Гур'аны даныб, анды да тәкзиб еләдим мән!

Сөвкәнд нәдир, әһд нә, фәрман өзүмүндүр!

Шөвкәт өзүмүн, фәхр өзүмүн, шан өзүмүндүр!

Османлыда кәрчи учалыр бир пара сәсләр,

Алгышлајыр ол сәсләри һәп гырмызыфәсләр!

Гәм чәкмәјин, ej көһнәләр, ej көһнәпәрәсләр!

Ираным тә'сир едәмәз бојлә нәфәсләр!

Бундан сора бу өлкәдә мејдан өзүмүндүр!

Мәхлуг өзүмүн, хәнчәри-бүрран өзүмүндүр!

Тәбризлиләрин кор идими көзләри әввәл,
Бир јердә кечиртдик кечә-күндүзләри әввәл,
Һәггимдә јох иди оларын сөзләри әввәл,
Шаһ етдиләр Иранә мәни өзләри әввәл,
Инди нә дејирләр дәхи, дөвран өзүмүндүр!
Гызлар өзүмүндүр, көзәл оғлан өзүмүндүр!

Иранлы кәрәк өмр едә зилләтдә һәмишә,
Никбәтдә, әсарәтдә, мәзәлләтдә һәмишә;
Иранлы кәрәк чан верә гурбәтдә һәмишә!
Иранлы, итил, кет яханы битдә һәмишә!
Хаган өзүмүн, кишвәрү саман өзүмүндүр!
Шөвкәт өзүмүн, фәхр өзүмүн, шан өзүмүндүр!

ГОЖМА, КЭЛДИ!

Хандосту, аманды, гојма, кэлди!
Дидары јаманды, гојма, кэлди!

Вај, вај! Дејәсән бәшәр дејил бу!
Бир шәклә ујан тәһәр дејил бу!
Аллаһы севирсән, әр дејил бу!
Эрдоду, габанды, гојма, кэлди!
Дидары јаманды, гојма, кэлди!

Ол күн ки, адахладыз, утандым,
Оғланды, дедиз, әрин, инандым,
Әр бојлә олурмуш?! Инди гандым;
Хандосту, аманды, гојма, кэлди!
Кирдары јаманды, гојма, кэлди!

Горхдум, ај аман, јарылды бағрым,
Бир назик ипә сарылды бағрым,
Күп-күп дөјүнүб дарылды бағрым.
Чаным ода јанды, гојма, кэлди!
Кирдары јаманды, гојма, кэлди!

Дудкеш кими бир папаг башында,
Ағ түкләри бәллидир гашында,
Кәрчи гочадыр¹—бабам јашында,
Амма сорағанды², гојма, кэлди!
Кирдары јаманды, гојма, кэлди!

Ијрәнмишәм ағзынын сујундан,
Гәтран гохусу кәлир бујундан,
Лап дөгрусу горхмушам хујундан,
Бир әф'и иланды, гојма, кэлди!
Кирдары јаманды, гојма, кэлди!

УШАГДЫР

Ај башы дашды қиши, динмә¹, ушагдыр ушағым!
Нә әдәб вахтыды, гој сөјсүн, уфагдыр ушағым!

Атанын кору үчүн, бошда бу тифли башына,
Кејфинә дәјмә, сөјә ja сәнә, ja гардашына²,
Индичә-индичә анчаг жетир он бир јашына,
Әгли кәсмир, һәлә бир көрпә ушагдыр ушағым!
Нә әдәб вахтыды, гој сөјсүн, уфагдыр ушағым!

Бир сөјүшдән өтәри етмә әзијјәт балама,
Көјәриб чошма, утан, гоншулары јығма дама,
Сәнә сөјдүкләри кетсин башы батмыш атама,
Гышгырыб бағрыны да јарма, ушагдыр ушағым!
Нә әдәб вахтыды, гој сөјсүн, уфагдыр ушағым!

Ах, нә јахши кишидир гоншумуз Ағчанын әри,—
Оғлу сөјдүкчә фәрәһдән ачылыр балу пәри;
Joxса, ај һәрзә қиши, бир гуру сөздән өтәри
Дарыхырсан, демәјирсән ки, ушагдыр ушағым!
Нә әдәб вахтыды, гој сөјсүн, уфагдыр ушағым!

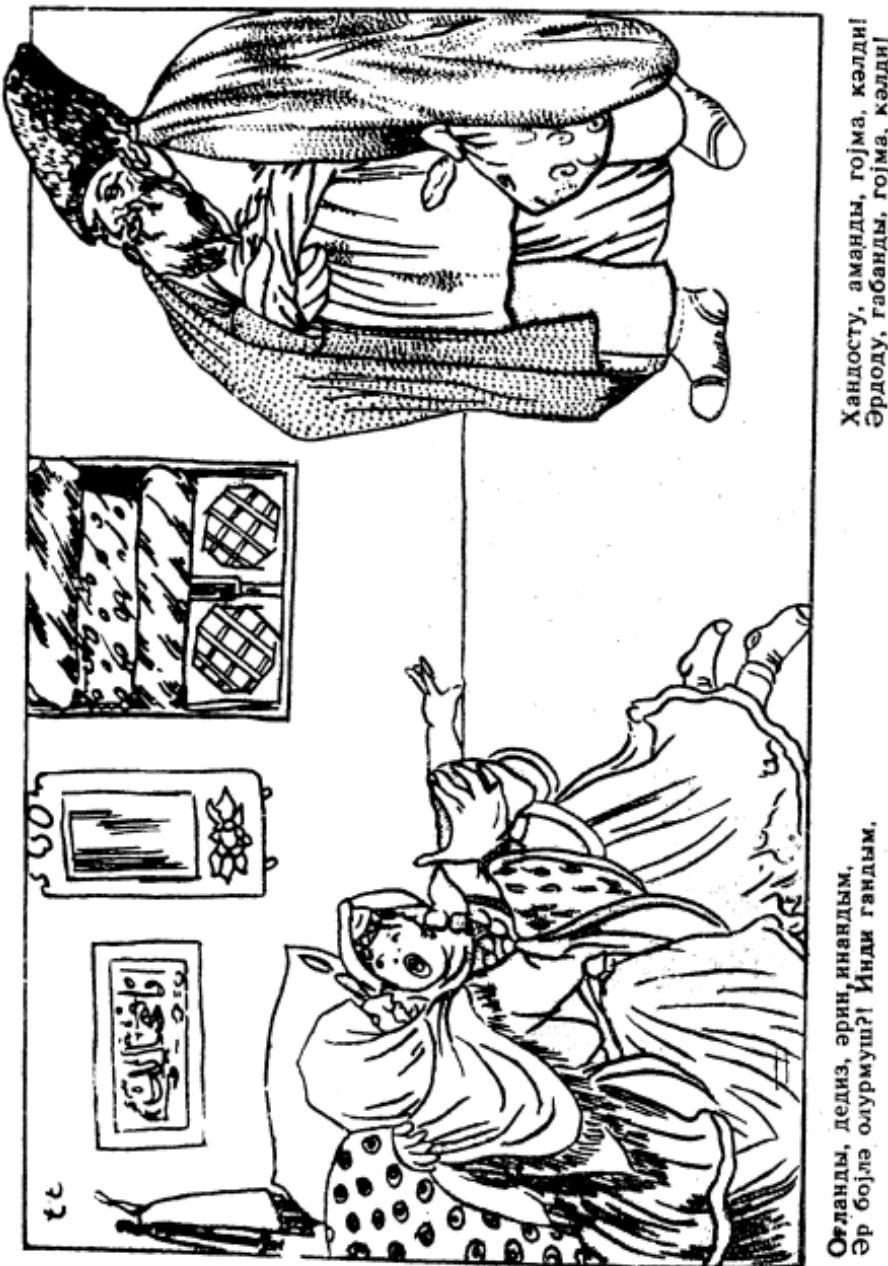
Киши, аз сөjlә мәнә бир дәхи мәктәб сөзүнү!
Jә'ни мәктәблә ушаг камил едәрмиш өзүнү?
Бир сөјүшдән јана аз данла бу тифлин үзүнү!
Сөзү ләzzәтли, шириң дилли ушагдыр ушағым!
Нә әдәб вахтыды, гој сөјсүн, уфагдыр ушағым!

Дејилик ермәни, заје' едәк өвладымызы,
Охудаг көзләри ачылмамыш әһгадымызы,
Көрмүшәм елм охумуш heјвәрә дамадымызы,
Гојмарам мәктәбә, бир габил ушагдыр ушағым!
Нә әдәб вахтыды, гој сөјсүн, уфагдыр ушағым!..

Миши машина, машина текстильная машина
Миши машинистка, машина текстильная машина

Лягушка лягушка, лягушка текстильная машина
Лягушка лягушка, лягушка текстильная машина

Хандосту, аманды, гојма, кәлди!
Ердоду, габанды, гојма, кәлди!

Оғанда, жарыс, ериннегүй! **Ини ганды,**
де оюло, оюпмай!

ИСТИГБАЛЫМЫЗ ЛАҒЛАҒДЫР

Инанмам, сөјләмә артыг ки, фејзабад олур аләм,
Jaғар имкани-рәһмәт, бағи-әдлү дад олур аләм,
Доғар хуршиди-һүррийјәт, бүтүн азад олур аләм,

Хәјали-хамә дүшмә, билмә бир күн шад олур аләм!
Бу икән вәз'имиз, чох чәкмәдән бәрбад олур аләм!

Нә истәрсән, чаным, әл чәк, јетәр фәрҗади-һүррийјәт!
Нә јапсын көһнәләрлә дилбәри-нөвзади-һүррийјәт?
Бүтүн әхванын икән сәнкдил, чәллади-һүррийјәт?

Хәјали-хамә дүшмә, билмә бир күн шад олур аләм!
Бу икән вәз'имиз, чох чәкмәдән бәрбад олур аләм!

«Охур, тәһсил илә еһрази-һүррийјәт гылар инсан...»—
Бу сөз пәк доғрудур, әмма һаны мәктәб, һаны ирфан?
Галыркән өлкәмиз мәктәбсизин, өвладымыз надан.

Хәјали-хамә дүшмә, билмә бир күн шад олур аләм!
Бу икән вәз'имиз, чох чәкмәдән бәрбад олур аләм!

Тәчәлла етдијин көрдүк о мәһбуби-диларамын.
Фәгәт ал ғанә гәлтан олдуғун да көрдүк исламын.
Башындан чыхмадыгча Рей һәвасы шаһи-күмнамын.
Хәјали-хамә дүшмә, билмә бир күн шад олур аләм!
Бу икән вәз'имиз, чох чәкмәдән бәрбад олур аләм!

Әкәр сән көрмәдинсә зөвгүнү құлзари-әквандын.
Јәгин ет, мән дә көрмәм бир сәфасын ол құлустанын.
Сәнү мәндән сора ja дәјшилирми һалы дөвранын?
Хәјали-хамә дүшмә, билмә бир күн шад олур аләм!
Бу икән вәз'имиз, чох чәкмәдән бәрбад олур аләм!

ЧАВАН

Ејванымыз учадыр,
Некэрләрим хочадыр,
Нијә мәндә дурмусан,
Мәним һарам гочадыр?!

Габаг дишим төкүлүб,
Азыларым сөкүлүб,
Мәнә гоча демәзләр,
Бир аз белим бүкүлүб!

Сөзүн мәни јаралар,
Үрәјими паралар,
Саггалым ағардыса,
Һәна гоjsам гаралар!

Истичә лавашым вар,
Һәр кечәjә ашым вар,
Демә, дәдәм јердәсән,
Анчаг әлли јашым вар!

Кетмә, кетмә, а дилбәр!
Мәни етмә мүкәddәр,
Өзүмү jүz чавана
Еjlәmәрәм бәрабәр!..

Кетмә, кетмә, амандыр!
Үрәјим долу гандыр,
Зәнирдә гочалдымса,
Көnlүм һәлә чәвандыр!

Aх!..

Ах!.. нечә кеф чәкмәли әјјам иди,
Онда ки, өзлади-вәтән хам иди!

Өз һәги-мәшруини билмәзди ел,
Чөһреји-хүррийјәтә күлмәзди ел,
Көзләрини бир кәрә силмәзди ел,
Гәзтәјә, журналә әјилмәзди ел,
Даим ешитдикләри өвһам иди,
Ах!.. нечә кеф чәкмәли әјјам иди!

Өлкәдә бунча јох иди ејбчу,
Нејләридиксә көрүнүрдү нику,
Хәлгә дидаримизә аризу,
Биздә вар иди нә кәзәл абиру,
Һөрмәтимиз вачиби-ислам иди,
Ах!.. нечә кеф чәкмәли әјјам иди!

Милләтә чатдыгча гәм, әјјаш идик,
Һакимә јар, амирә гардаш идик,
Гиблеји-таэткәни-өвбаш идик,
Һарда аш олсајды, ора баш идик,
Һәр кечә, һәр күн бизә бајрам иди,
Ах!.. нечә кеф чәкмәли әјјам иди!

Кәрчи рија иди бүтүн карымыз,
Кар илә бәр'әкс иди кирдарымыз,
Лејк һәман вар иди мигдарымыз,
Һөччәт иди һәр кәсә көфтарымыз,
Хәлгин иши бизләрә икрам иди,
Ах!.. нечә кеф чәкмәли әјјам иди!

Ејбимизи чулғаламышды әба,
Һәр нә кәлирди бошалырды габа,
Ким нә ғанырды,—нәди зөһү рија?
Наҳоша хаки-дәримиздән шәфа,
Сөмәэмиз кә'беји-еһрам иди,
Ах!.. нечә кеф чәкмәли әјјам иди!

Бизләр идик хәлгин инандыглары,
Пири-һидајәт дејә ғандыглары,
Нур көрүрләрди гарандыглары,
Биздә иди чүмлә газандыглары,
Ким бизә пул вермәсә бәднам иди,
Ах!.. нечә кеф чәкмәли әјјам иди!

Инди адамлар дејәсән чиндиләр,
Чин нәди, шејтан кими бидиндиләр,
Лап бизи овсарладылар, миндиләр,
Ај кечән әјјам, оласан индиләр!..
Онда ки, өвлади-вәтән хам иди,
Ах!.. нечә кеф чәкмәли әјјам иди!

[АЧЫЛДЫГЧА СӘНИН СҰБНУН, МӘНИМ ДӘ ҢӨРМӘТИМ АРТЫР]

Ачылдыгча сәнин сұбнүн, мәним дә ңөрмәтим артыр,
Гаралдыгча шәби-тарин чәлалу шөвкәтим артыр.

Жығылмазкән гапылардан көзүм бир һәрзә санл тәк,
О жағлы-жағлы ашларчын өлүнчә һәсрәтим артыр.

Аларса һәр кечә үч-дөрд нәфәр әшхас кәр вә'дим,
Нә гәм, беш-алты да олса, мәним шәхсијәтим артыр.

Мүәммәм олмағым олмуш чәлаләфзаји-һәр мәчлис,
Чәкиб кәрдән дајандыгча о гәдри гијмәтим артыр.

Либаси-алими олмуш¹ мәнимчин аләти-чәрчи,
Одур мәғрур олуб жөвмән фәјөвмән иззәтим артыр.

Һикајат рәзәләтбәхш тәтбиги-лүғат етсәм,
Дејиб рәнкин ибарәтләр, кәмалу шөһрәтим артыр.

Бухарәндәз олдугча плөв ол мәчлиси-амә
Сүрурабад олур, дидәмдә сурү беһчәтим артыр.

Бадымчан долмасы, баллы тәрәк, жағлы.govurmansы
Көрән тәк үч көзүм², бәл'инә зөвгүм, сүр'этим артыр.

Ојанма, жат, а милләт, динмә, динмә, дурма, тәрпәнмә!
Аյылсан, аһ, вавејла!.. мәлалу мөһнәтим артыр!..

НЭСИҮЭТ

Еј хачэ, чалыш сурэти-зайирдэ гэшэнк ол!
Истэрсэн өзүн сијрэти-мэ'надэ¹ чэфэнк ол!

Гој адыны ариф, вэли ирфаны бэјэнмэ,
Арифлэр илэ кизличэ амадеји-чэнк ол!

Нэжван кими бир барэдэ палчыгда галанда
Сал фитнэли сөз орталыға, һөвсәләтэнк ол!

Дүзләрчэ зијан хэлгэ вур, өз хејрини կезлэ,
Алдатма өзүн бир кэсэ, һушјару зирэнк ол!

Кэр мәсләһэт олса ишини гыл икиүзлү:
Бир јанда гојун, өзкэ тәрәфләрдэ пәлэнк ол!

Ат мәсләкини бирчэ кечэ һәбсдэ галсан,
Шејтанлыға адэт едәрәк, зорба² нәһэнк ол!

Баби дејә тәкфир елә һәгкуләри күллән,
Истэрсэн өзүн рәһкүзәри-һәггдэ лэнк ол!

Шапгалы мұсәлманы көрүб лә'н оху һәр дәм³,
Молла илэ бәј, хан гапысында сәпәлэнк ол!

[МАҢИ-РӘМӘЗАНДЫР, ЖЕҢЕ МЕЙДАН Да БИЗИМДИР!]

Маңи-рәмәзандыр, женә мејдан да бизимдир!
Мејдан да бизим, әрсәдә чөвлан да бизимдир!

Сәрсүфрәдә әрбаби-ниәм мәһізәримиздә,
Е'заз илә, икрам илә дөврү бәримиздә,
Мин не'мәти-әлван дүзүлүб гәншәримиздә,
Сөвдаи-плов, шури-чығыртма сәримиздә,
Фирни вә тәрәк, долма, фисинчан да бизимдир!
Бошгабда мұсәммавұ бадымчан да бизимдир!

Сайл, гапыдан бахма бизә, пис көз атарсан!
Чох гангыма, дуррам, елә вуррам ки, батарсан!
Рузи сәнә һәр јердә мүгәддәрсә чатарсан!
Бир шеј әлинә кечмәсә, сән ач да јатарсан!
Биз назу ниәм әһлијик, еңсан да бизимдир!
Еңсан да бизимдир, шәрәфү шан да бизимдир!

Сәбр ёjlә һәлә, јағлы гарынлар доллар исә,
Дөвридә плов галмаға имкан олар исә,
Кәр¹ сүр-сүмүүjүндән бу тәамын галар исә,
Бир шеј јетишәр һәм сәнә гисмәт олар исә;
Шимди һәләлик сүфрә дә, газған да бизимдир!
Шәрбәт дә бизим, касә дә, финчан да бизимдир!

Сән һәр гапыда мин кәрә јаһу да дејәрсән,
Бир көһнә либас олмаса, чечим дә кејәрсән.
Бир паслы² чөрәк дүшсә јавансыз да јејәрсән;
Кәр дүшмәсә, ач галмағы да мәшг еләjәрсән;
Биз мөһтәрәмик, не'мәти-әлван да бизимдир!
Гајмаг да бизим, гәһвә дә, гәлжан да бизимдир!

Асуудә бурах бизләри өз һалымыз илә,
Зәһмәт чәкиб иш көрмүшүк әгвалимыз илә,

Рузи дешији ачмышыг иғфалымыз илә,
Зидд исә дә әгвалимыз ә'малымыз илә,
 Әлжөвм јенә сәрвәту саман да бизимдир!
 Тачир дә бизим, бәj дә бизим, хан да бизимдир!

Ә'jan да бизимдир!
Фәрман да бизимдир!
Чүнки рәмәзандыр,
Мејдан да бизимдир!..

БУ БОЈДА!..

Нәдир олур бу чочуглар әјан бу бојда, бу бојда?
Һара кедир бу јазыглар, аман, бу бојда, бу бојда?

Әйниләриндә «булұз», башларында бағталы шапга,
Алынларында урус тәк нишан бу бојда, бу бојда!

Мәкәр булар дејил өвлади-паки-диндаран?
Дутурлар ушгулаларда мәкан бу бојда, бу бојда!

Әчәб бу ким, буларын да әчәб һәјаләри вардыр,
Бејүк адам тәк охурлар һәмән бу бојда, бу бојда!

Будар қәрәк һәлә «әбчәд»дә һыттара «гәрәшәт»дә,
Китаби-елми охурлар рәван бу бојда, бу бојда!

Ана дилин белә билмир ијирми јашлы чәвандар,
Билирләр инди булар беш лисан бу бојда, бу бојда!

Лисани-мұхтәлифә билмәси һәлә белә дурсун,
Ганырлар әрз нәдир, асиман, бу бојда, бу бојда!

Мәсаһәти-куреји-әрзи гит'ә-гит'ә танырлар,
Дејирлә, сејр еләјир хакдан, бу бојда, бу бојда!

Бүтүн кәвакиби бир-бир өз адларилә сајырлар
Ки, сејр едир һәрәси һәр зәман, бу бојда, бу бојда!

Һәнүз бир-икини билмәjән зәманлары икән
Едирләр елми-несабы бәjan бу бојда, бу бојда!

Јәгин ки, бунлара тәлгин едир бу билмәji шејтан...
Вә кәр нә бунча биләрми олан бу бојда, бу бојда?!

Аманды, гојмајын өвладыныз азыб чыха ѡлдан!
Ола бу јахшы вәләдләр јаман бу бојда, бу бојда!..

[ГАБЛА ДӘХИ МАРФАШЫНЫ, МИР ҢАШЫМ!]

Габла дәхи марфашины, Мир Ңашым!¹
Дурма, көтүр гач башыны, Мир Ңашым!

Гәсб едәли мәснәди-пейғәмбәри,
Диккеји-баггал еләдин мәнбәри,
Лобја, нохуд сатмаға олдун чәри,
Инди дәхи хошламајыр мүштәри

Құнчұдуңу, хашхашины, Мир Ңашым!
Дурма, көтүр гач башыны, Мир Ңашым!

Һәг сәни мәһкүм еләди таэтә,
Сәчдә үчүн адәми-һүрриjjәтә²,
Етдин иба әмри-рүбубиijәтә,
Еjlәмәдин сәчдә, ди кәл лә'нәтә!

Сүзмә дәхи көз-гашыны, Мир Ңашым!
Дурма, көтүр гач башыны, Мир Ңашым!

Әбрәһә тәк әэм еләдин фил илә,
Кә'бә евин јыхмаға тә'чилил илә,
Дәсти-худа тејри-әбабил илә³
Башынызы дешдими сиччил илә⁴?

Гырдымы јар-јолдашины, Мир Ңашым?
Дурма, көтүр гач башыны, Мир Ңашым!

Сән о дејилдинми, едәндә гијам
Сәчдә едәрди сәнә јексәр әвам?
Инди олар да ајылыб биттәмам,
Гылмады неч јердә сәнә ентирам,

Атды чәмаэт дашины, Мир Ңашым!
Дурма, көтүр гач башыны, Мир Ңашым!

Неjlәjесән, хәлгә сөзүн батмады,
Һиjlәlәrin бир кәси алдатмады,
Чәрхәчиләр дә усаныб јатмады,
Инди ки, эһрарә күчүн чатмады—
Топла гоһум-гардашыны, Мир Һашым!
Дурма, көтүр гач башыны, Мир Һашым!

Сәндә күнаh галмады⁵, гурбан сәнә,
Сә'j еләдин, чатмады мејдан сәнә,
Галды фәгәт hәсрәту нирман сәнә,
Чүнки hәрам олду фисинчан сәнә,
Инди је өз бозбашыны, Мир Һашым!
Дурма, көтүр гач башыны, Мир Һашым!
Јардымы Сәттар⁶ башыны, Мир Һашым?!

МӘНИМ ТӘК

Сәд шүкүр ки, жох инди бу саэтдә мәним тәк
Бир мө'мини-пакизә бизим кәтдә мәним тәк!

Сабигдә ки, айжами-түфулијәтим иди,
Әһли-нәзәри валең едән сурәтим иди,
Әрбаби-һәвәс мәсти-меји-вүсләтим иди,
Вәгтә көрә бир парә әмәл адәтим иди,
Бир тифл ола билмәзди ләјагәтдә мәним тәк,
Һачы әмуләрлә ола сөһбәтдә мәним тәк!

Вәгта ки, чәван олдум, ийирми бешә чатдым,
Әvvәлки ишин вәгти өтүшдү, ону атдым,
Әмма демә тәнбәл кими бир күшәдә јатдым,
Ачма ишин үстүн ки, нә алдым вә нә сатдым...

Анчаг көрүйорсан ки, бу саэтдә мәним тәк
Жох бир киши дәвләтдә бизим кәтдә мәним
тәк!

Һәр шүғл үчүн әрбаби илә дурдум, отурдум,
Һәр сејди шикар етмәк үчүн дамымы гурдум,
Һәр вәгтә мұнасиб олараг фәнними вурдум,
Тапдым јени бир һијлә, олардан кери дурдум,
Инди баҳасан чүмлә чәмаәтдә мәним тәк,
Һаша, көрәсән бир киши таэтдә мәним тәк!

Көрдүм бу чәһан әһлини мән чүнки мәчази,
Әvvәлчә олуб мәшһәди, вонкаһ һичази,
Һаңдан гајыдыб алдым әлә шүғли-нәмази,
Салдым араја мәс'әлеји-тулұ дирази,
Көрдүм ки, дәхи жохду һәгигәтдә мәним тәк
Бир мө'мини-пакизә бизим кәтдә мәним тәк!

Гаре, сөзүмү дәрк елә, кәр варса шүүрун,
Фәнниң вар исә өртүләчәк чүмлә гүсүрун,
Кәр садә исән мин дә әкәр олса һүзүрун,
Зүлмәт көрүнүб дидеји-мүфсидләрә нурун

Тәкfir едәчәкдир сәни, әлбәттә, мәним тәк
Мин мә'мини-нөвсахтә һәр кәтдә мәним тәк!
Һасил, нә сәјаг исә, бу саэтдә мәним тәк
Jox бир киши һөрмәтдә бизим кәтдә мәним тәк!..

КИШИ

Дурма, јыхыл јат һәлә, Фаһрат киши!
Әсри көрүб галма белә мат, киши!
Инди олуб јорғанын үчгат, киши!
Саггалыны бир-ики јырғат, киши!
Чәк башына јорғаныны јат, киши!

Әввәли-шәbdәn узаныbsan белә,
Раһәти јатмагда ганыbsan белә,
Јахшы да, әлһәг, инаныbsan белә,
Лакин инанмам, усаныbsan белә,
Чәк башына јорғаныны јат, киши!

Өмр өтүшүб, баш ағарыб ун кими,
Диш төкүлүб, саггал олуб јун кими,
Синә чөкүб, белә бүкүлүб нун кими,
Кәрчи олубсан гоча мејмун кими,
Лејк јенә рубәни-мәл'ун кими,

Тез көтүрүб тирјакыны ат, киши!
Галжаныны чағла, хорулдат, киши!
Бир гәдәр өз синәни тохдат, киши!
Чәк башына јорғаныны јат, киши!..

[ЗАҢИДА, КӘЛ СОЈУНАГ БИР КӘРӘ ПАЛТАРЫМЫЗЫ]

Зәнида, кәл сојунаг бир кәрә палтарымызы,
Чыхараг заниярә батиндәки әфкарымызы,
Пишқани-нәзәри-хәлгә дутаг варымызы,
Көрүб онлар дәхи тәһиггі еләсін карымызы,

Һәр кимин ағы гара исә утансын, а балам!
Бәлкә илләрчә јатанлар бир ојансын, а балам!

Нәләлик кәл унудаг, фильмесәл, өз лафымызы,
Иддиамызча ачаг айнеji-сафымызы,
Алаг айнәjә гаршы бүтүн әснафымызы,
Көстәрәк онлара, инсаf үчүн, инсафымызы,

Һәр кимин ағы гара исә дајансын¹, а балам!
Бәлкә илләрчә јатанлар бир ојансын, а балам!

Нола бир ләһәлик олсун атаг әлгабымызы,
Чыхараг һөрмәти чалиб олан эсвабымызы,
Топлајаг бир јерә ә'дамызы, әһбабымызы,
Мәһзәри-насә гојаг сиретү адабымызы,

Һәр кимин налы фәна исә усансын², а балам!
Бәлкә илләрчә јатанлар бир ојансын, а балам!

Кәл јазаг шәрт үчүн өз тәрчүмеji-һалымызы,
Нәм дә дөгрү олараг шәрh едәк әһвалымызы,
Хәлг тәтбиг еләсін һалымыза галымызы³,
Анласынлар да, нолур, гајеji-амалымызы,

Һәр кимин гәлби гара исә утансын, а балам!
Бәлкә илләрчә јатанлар бир ојансын, а балам!

ШАЙНАМӘ

Шәһим, тачидарым, гәви шөвкәтим!
Мәләк—еңтишамым, фәләк—рүф'әтим!

Әкәр лүтфлә сорсан әһвалымы,
Бу намәм сәнә билди्रәр һалымы.

О күн ки, һүзурундан әтфи-инан
Едіб, сузи-Тәбризә олдум рәван,

Бу әэм илә ким, шир тәк чәнк едәм,
Мұчанидләрә әрсәни тәнк едәм,

Фәдаиләри өлдүрәм Хан илә¹,
Бијабанлары долдурам ган илә.

Рикабымда бир төвсәни-бадпа,
Ачылмыш башым үстә зәррин лива;

Јәминү јесарымда сәрһәнкләр,
Нә сәрһәнкләр?—Рұстәми-чәнкләр!

Гошун сејл тәк рубәрудә рәван,
Һәшәм хејл тәк һәр тәрәфдә дәван;

Бојунларда јексәр гәтари-фишәнк,
Револверләр әлдә, һәмајил түфәнк.

Чалынмагда шејпурләр, наjlәр,
Учалмагда ләшкәрдән урраjlәр.

Көләриб өспемә, утән, гоншулары ыгма дама,
Сәне сөйкүлдерин жетсін башы балтыныш атама.

А! башы дашии киши, дине, ушагдыр ушагым!
Но зекеб вактыны, го] сөйсүн, уфагдыр ушагыны!

Ах!... Неха же менем жалам наин!

Ладе, якъпене же жакын ет.
Хабед-хүпбайта кынасан ет.

Чәкилмәкдә әррадәдә тупләр,
Тәбилләрдә фәрјад күп-купләр...

Бәли, мән бу фәрхәндә игбал илә,
Бу шөвкәтлә, сәтвәтлә, ичлал илә

Өтүб гатдадым юлларын аз-чохун,
Кәлиб та ки, Тәбризә олдум јохун².

Бујурдум: чалынын нејү кусләр,
Вә кетсин хәфи шәһрә часусләр.

Бу иш, фикр едиредим ки, бир долмады,
Нә мән сөјләдим, бир кедән олмады;

Кәлиб геҗэ һәкм еjlәдим ләшкәрә,
Ачын шәһрә үч јандан од бир кәрә.

Ачылдыгда атәш едәрдин қуман
Ки, көjdән јерә од јағыр накәһан.

Фәдаиләрин тәнкә дүшдү иши,
Өлүб ордача галды дөггүз киши.

Көрүб чүн бу өвзай Сәттар хан³:
Уруб шир тәк нә'рә, чәкди фәған:

— Мучанидләр, еј геjrәтин канлары,
Гәнимәт билин бојлә мејданлары!

Һәјатын галыр биздә сон саәти,
Ағырдыр бу сон саәтин гијмәти!

Нә бир хидмәт етмишсәнiz миллиятә—
Бүтүн бәстәdir ишбу бир саәтә!

Бу сөз бојлә тә'сир едиб ләшкәрә,—
Намы чану дилдән деди бир кәрә:

— Нә өлмәк? Биз өлдүрмәjә һазирик!
Кәр өлсәк дә бу әмрдә шакирик!

Дејиб бу сөзү шәһрдән чыхдылар,
Елә гыздылар, тәһрдән чыхдылар.

Мұчаниләрин чүнбүшүндән һәман
Дејәрдин ки, бир мәһшәр олду әjan.

Дүшүб сәчдәjә чүмлә ихлас илә,
Нијаз етдиләр нијәти-хас илә;

Дуруб бир саfa, бир сола кетдиләр,
Гәфилдән бизә бир hүчум етдиләр.

Jәмини jәsarә гатыб вурдулар,
Бизи әздиләр, дөjdүләр, гырдылар.

Дәдәм ваj, мәкәр боjlә дә чәнк оlур?
Иәлә лап узагдан нәфәс тәнк оlур!

Хүсусән мәкәр боjlә дә Хан оlур?
Бу сәтвәтлә дә мәрди-мејдан оlур?

Бу һалы көryүб хирәләнди көзүм,
Чәhәnnәm гошун, өлмүш идим өзүм!..

Дедим, јахшыдыр бир даfa дырмашым.
Әlimdә сәlamәt гала та башым;

Гачыб мәрdu мәрданә чыхдым даfa,
Бахырдым о јердәn сола, һәm саfa;

Нә көrdүм, гачыр түлкү нисбәт гошун,
Өзүн дә көrәjдин кәләрди хошун!

Нараj басдым, ах, ваj, аман, гачмаjы!
Давам ejlәjin бир заман, гачмаjы!

Сөзүм батмады ләшkәrin беjниә,
Ох, ох!.. Батды ох дәвләtin ejниә!⁴

Гошун гачды, бошланды мејдани-чәнк,
Бүтүн кетdi јеfmajә тупu түfәnk.

Чү көрдүм олур вәз'и-һалым тәбән—
Кәтирдим ијирми газағә пәнаһ;

Јанан гәлбимә санки су сачдылар,
О јердән алыб да мәни гачдылар.

Будур сурәти-әрзи-һалым мәним.
Мұчанидләр илә чидалым мәним!

Гәви шөвкәтим, инди фәрман нәдир?
Бујур, назырам⁵, баш нәдир, чан нәдир?!

Әкәрчи гачаркән аты јормушам,
Јенә һәр нә һөкмун ола, дурмушам.

АРЗУ

Нә дәрс олајды, нә мәктәб, нә елму сән'эт олајды!
Нә дәрсә, мәктәбә¹, елмә, филанә һаџет олајды!

Нә сәндәли, нә гарандаш, нә лөвһү миз, нә тәбашир,
Нә дәфтәрә, гәләмә, кағәзә бу рәғбәт олајды!

Нә мәдрәсә, нә мүәллим, нә бу үсули-чәдиә
Вә нә ушагларымызда бу габилийјәт олајды!

Нә әһлимиздә аյыглыг әlamәти көрүнәјди,
Нә бир пара охумушларда бу зәкавәт олајды!

Нә hiss² олајды чәванларда әмри-милләтә гаршы,
Нә бу чәванлар олајды вә нә бу милләт олајды!

Дүшәјди даш о күнә ким, газет-мазет сөзү чыхды,
Газет ишин төрәдән набәкарә лә'нәт олајды!

Нә күндә, һәфтәдә, ајда чыхан газет вә нә журнал,
Нә мәтбәә, нә мүһәррир вә нә тәбаәт олајды!

Нә Шәрг олајды, нә Әгсаји-шәрг, һәм нә Жапонја³,
Нә онларын һүнәри хәлгә дәрси-ибрәт олајды!

Нә иәфхи «Сур»и⁴-Чәһанкир⁵ вә нә Мәлик-Мұтәкәллим⁶,
Нә бә'зи кишвәри-Иранда бу ләчачәт олајды!

Нә Түркиjәдә бу гануни-әсаси нәшр олунајды,
Нә биәдәб юни түркләрдә⁷ бунча чүр'эт олајды!

Нә хортлајајды бу шәкл илә «Молла Нәсрәддин»⁸,
Нә калба Сәбзалыларда бу ховфү вәһшәт олајды! ej kash!

О көһнәләрдән әчәб ким, утаммайыб да дејирләр:
Кәрәк бу әсрә көрә бојлә, бојлә адәт олајды!

Бу бишүурларын әглинә, кәмалына баҳ бир!
Гадам кәмалыныза! Бары сиздә гејрәт олајды!..

...ТАПМАЧАНЫН ТЭ'БИРИ

Нэ лап кичик, нэ чох да чох иридир,
Гарны јоғун, бојну да дам тиридир,
Руhy өлүб, нэфси һәлә диридир,
Инсанијәт палтарынын киридир,
Мәмдәлидир¹, эскикләрин биридир!
Молла эми, көр тапдым, ја тапмадым?!

[БИР БӘҢАНӘ ӘЛДӘ ҮНВАН ЕТМӘЛИ БУНДАН СОРА!]

Бир бәңанә әлдә үнван етмәли бундан сора!
Бүсбүтүн мәхлугә е'лан етмәли бундан сора!

Нов үсулун шәр'ә бәр'әкс олдуғун изаһ едиб,
Көһнәни тәтбиги-гур'ан етмәли бундан сора!

Хасә бу журнал, газет әмриндә бир фитва тапыб,
Сәдди-раһи-нәшри-ирфан етмәли бундан сора!

Бојлә иш, бунча газет, бунча мазет олмаз, чаным!
Бунлары мәһкүми-бүтлан етмәли бундан сора!

Дин кедир, мәзһәб кедир, гәдри итир моллаларын,
Чареji-әмри-мұсәлман етмәли бундан сора!

Һәр жетән кәндін мұһәррир әдд едиб, мин сөз јазыр,
Бунлары мәтруди-өвтән етмәли бундан сора!

Қәсмәли һәр нөв илә олса нұфузун, һөрмәтин,
Сәрбәсәр авареji-нан етмәли бундан сора!

Чырмалы дәфтәрләrin, сындырмалы чернил габын,
Фикри тәрвичи-гәләмдан етмәли бундан сора!

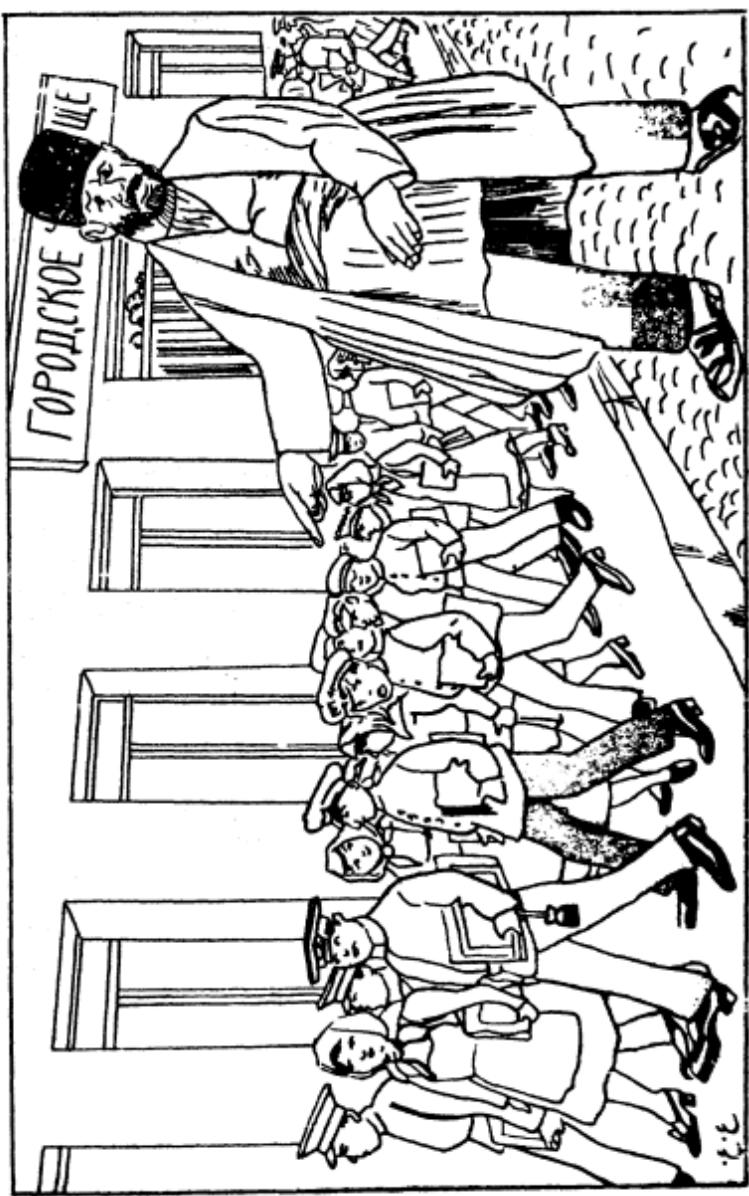
Мүмкүн олса лап көкүндән галдырыб бир зәнн илә
Чүмлә мәтбуаты виран етмәли бундан сора!

Сиjjима, шаирләри һөкмән вә һөтмән зур илә
Харич-әз-исламу иман етмәли бундан сора!

Мұхтәсәр, һәр ким ки, көрдүн фәһми вар, бир сөз
ганыр,--
Күфр илә мәшһүри-дөвран етмәли бундан сора!

Аргадашлар, әл'әман, қәл тез вериб дә әл-әлә,
Іәм бу јолда әһдү пејман етмәли бундан сора!

Анд олмур инди бунлардан бизә бир мәнфәэт,
Пул верәрләрсә, мұсәлман етмәли бундан сора!

Нәдир олур бу чөчүглар әжан бу бојда, бу бојда;
Нәра келир бу языглар, аман, бу бојда, бу бојда;
Эйниндеңде «бүкүл», башшапташа мұс тәк иштеп бу бојда, бу бојда;

Макиади замер, охмелев, увлек мистик.

Макиади сидел на краю балкона и смотрел на улицу.

[ГЭМҮ МӨННЭТ ФҮЗҮН ОЛДУ]

Гэмү мөннэт фүзүн олду,
Сэбэб бојну јофун олду!
Элифлэр дөндү нун олду,
Сэбэб бојну јофун олду!

Нэ учун кишвэри-Иран
Олур шэхсијэтэ гурбан?
Мэктэр бајгуш севир виран.
Вэ ja тале' зэбүн олду?
Сэбэб бојну јофун олду!

Нэдэн олду ики дилли,
Үрэклэр галды нискилли,
Дағылды мэчлиси-милли,
Элэмлэр¹ сэрникун олду.
Сэбэб бојну јофун олду!

Нечүн мэшрутэ бағланды,
Мүзэввирлэр гочагланды,
Гарынлар дојду, јағланды,
Вэтэн дарүлчүнүн олду?
Сэбэб бојну јофун олду!

Гэсэм етди, инандырды,
Нечүн рэ'жин доландырды,
Өзүн дүнjaјэ андырды,
Мүтии-нэфси-дун олду.
Сэбэб бојну јофун олду!

Нәдән ләғв олду пејманлар,
Верилди одлу фәрманлар,
Бүтүн одланды гур'янлар,
Чинајәт рәһнүмун олду,
Сәбәб бојну јофун олду!

Нәдән галхышды хулганлар,
Сатылды пула иманлар,
Тәкүлду бикүнәһ ганлар,
Үрәкләр лаләкүн олду,
Сәбәб бојну јофун олду!

Нә үчүн сусду натигләр,
Алынды һәбсә садигләр,
Фәгәт бә'зән мұнафигләр
Варыб нурүл'үйүн олду,
Сәбәб бојну јофун олду!

Нәдир тәкфири «Әхбар»ын²,
Нәдир тәһгири «Әбрар»ын³,
Нәдир тәгсири «Әһрар»ын⁴
Ки, боjlә гәрги-хүн олду?
Сәбәб бојну јофун олду!

Гүрури-интиңасындан,
Һәја гылмаз әдасындан.
О «кејфи-мајәша»сындан
Нечүн «лајәс'әлүн» олду,
Бүтүн ишләр ојун олду⁵,
Сәбәб бојну јофун олду!

ИСТИГБАЛ БИЗИМДИР

Jetər, chanym, chäkil ket, etmä chox täbxiiri-hürrrijät!
Bizim gazzanda härkiz ojnamasz käfkiiri-hürrrijät!

İhanы, derşen: «Kirizandır vätendän lejli-istiibdad»?
Mäkär kermäzmisэн ətrafy tutmuş xejli-istiibdad?!
Bu kün İranы jeksär gaplamышыр sejli-istiibdad,
Jazyg өлчмәкдәdir хуни-чәhanы kejli-istiibdad,
Hälä Täbrisz dä¹ var iştähaasi-mejli-istiibdad!²

Jetər, chanym, chäkil ket, etmä chox täbxiiri-hürrrijät!
Bizim gazzanda härkiz ojnamasz käfkiiri-hürrrijät!

Demä: «Tifi-räshadäti xijräsazi-cheshmi-imkandır!»
De kim, tækfir үчүн tifi-zäban här jerdä bürrandyr!
Dejən kafir müsälmän sanyr kändi müsälmändyr;
Bu kün häg sœjläjən här käs olursa kûfrə shaaeda;
Közəl bir əsrdir: gähti-shüuru əglü vichdanndyr!³

Jetər, chanym, chäkil ket, etmä chox täbxiiri-hürrrijät!
Bizim gazzanda härkiz ojnamasz käfkiiri-hürrrijät!

Muchañid galhızıyb, derşen, shukuhin mulki-Iranyn,—.
Buна tämkin eđärimi chakəranы shahi-zishanyn?⁴
Buна razы olarmy gejrəti, namusu ə'janyn?
Bu ѡол бир şanly gurbankañdýr insafiyin, imanyn!
Hä iman wägtidir?! Ançag kœzət hejrin chibişdanyn!

Jetər, chanym, chäkil ket, etmä chox täbxiiri-hürrrijät!
Bizim gazzanda härkiz ojnamasz käfkiiri-hürrrijät!

Əvət, «səhraji-Iran doğrudan bir odlu mejdandır»,
Fägət ol odlu mejdanda duran bir shiri-fürrandyr⁵,
Väli, min huijläkär, tülkisifət här jan nümajandyr,
Jatyb iranlılar, nakəh körərlər əlkə virandyr,
Hälä goj sœjläsinlər dä—muchañid namüsälmändyr;

Hälä goj ejläsinlər büsbutun tækfiiri-hürrrijät!
Desinlər dä—bizə lazımy dejil təmiri-hürrrijät!

[НЕЈЛИЈИМ, ЕЈ ВАЈ! БУ УРУС БАШДЫЛАР]

Нејлијим, еј вај!¹ бу урус башдылар,
Билмәјирәм һардан ашыб-дашдылар?!
Өлкәдә қүндән-күнә чохлашдылар,
Һәр әмәлә, һәр ишә чулғашдылар!
Гојмајын, ај көһнәләр, ај јашдылар!
Нејвәрәләр һәр јерә дырмашдылар!

Һәр бири мин күнә иш ичад едир,
Мәчлис ачыб нитгләр ирад едир,
Шиә икән сүнниләри шад едир,
Сүнни икән шиәјә имдад едир.
Санки булар бир-бирә гардашдылар,
Јохду тәэссүбләри, чашбашдылар!

Һеч бири өз мәзһәбинин һәрмәтин
Көзләмәјир, көзләјир ел² гејрәтин;
Чүмләси бир јолда гојуб нијјәтин,
Хошламајырлар аталар адәтиң³;
Чүнки нә сүнни, нә гызылбашдылар,
Бир јава шејдир бу башы дашдылар!

Әмр тәэссүб ола бүтлан нечин?
Сүнни дејә шиәләрә ҹан нечин?
Шиә билә сүннини инсан нечин?
Бирләшә јә'ни бу мүсәлман нечин?
Һиммәт един, дин кедир, ај башдылар!
Гојмајын, алдатды бизи сашдылар!

Иди ки, дујдуз⁴ буларын нијјәтин—
Чәһд еләјин позмаға чәм'ијјәтин!

Бунлары позмаг бизэ олмаз чәтин,
Һарда ки, көрдүз, охујун лә'нәтин;
Һөкм еләјин, күфрлә улғашдылар.
Дини-худадән гырылыб гашдылар,
Чүмләси кафирләрә јолдашдылар.
Чүнки тәэссүбләри јох, чашдылар!

[ЧАТЛАЙР, ХАНБАЧЫ, ГЭМДЭН ҮРЭЛİM]

Чатлајыр, Ханбачы, гэмдэн үрэјим,
Гавушуб лап ачығымдан күрәјим!

Нола бир евдә гојајдыз гарабаш,
Вермәјәдиз мәни бу әбләһә, каш!

Мән ки, дамдан, бачадан баҳмаз идим,
Су кими һәр тәрәфә әхмаз идим;

Һәрзә-һәрзә данышыб құлмәз идим,
Әр нә шеј олдуғуну билмәз идим;

Отуруб ач комасында атамын,
Биш-дүшүн назыр едиридим анамын;

Битләјирдим нәнәмин баш-јахасын,
Јамајырдым бабамын чул-чухасын;

Тез дуруб сүбің сағардым инәji,
Хансәнәмдән диләмәздим көмәji;

Нејлијирдим бәзәji, ja дүзәji?
Дама, диварә јапардым тәзәji!

Атам әллаф, бабам дүлкәр иди,
Гардашым чулфа, әмим каркәр иди;

Ханбибим фалчы, нәнәм бағ тохујан,
Биздә, һаша, јох иди бир охујан!

Евимиздә вар иди һәр нә десән:
Гатыг, ајран илә гајмаг, нә јесән!

Нә билирдик нә зәһирмарды китаб?
Биз олан евдә һачан варды китаб?

Бүсбүтүн күл кими инсанларыдыг,
Нә мүэллим вә нә дәре анларыдыг;

Дәфтәрин андыра галмыш сөзүнү
Ешидіб, көрмәмиш идик үзүнү.

Бојлә бир тәрбиәли евдә мұдам
Бәсләдиз мән кими бир сәрви-хұрам!

Вај о күндән ки, мәни ад еләдиз,
Елә билдиз дә ки, дилшад еләдиз;

Мән дә сандым ки, дөнүб бәхтәвәрә,—
Кедирәм бир нәфәр инсанә әрә!

Нә билим бојлә дә инсан вармыш,
Шәкли-инсанда да нејван вармыш?!

Әр охурмуш да, јазармыш да, атам!
Әр дејил, мәһлилк азармыш да, атам!¹

Әр дејил, шаир имиш ханәхәраб!
Фикри јазмаг, охумаг, шүғли китаб...

Салдыз ахырда јаман һалә мәни,
Әрә вердиз дә бу гәффалә мәни.

Қаһ јазыр, қаһ охујур, қаһ данышыр,
Күндә бир һәрзә китабнан танышыр;

Қаһ кедир фикрә, бәрәлдир қезүнү,
Мәһв олур оjlә ки, билмир өзүнү;

Сүбһ олунча кечәләр дарға кими
Јатмајыр, гыр-гыр едир гарға кими;

Қаһ да бир јатса да вәгтиндә әкәр,
Чәкмәјир јухладығы бир о гәдәр.

Гәфләтән бир дә көрүсән ки, дуур,
Жандырыб лампаны чыплаг отуур;

Башлајыр жатдығы јердә тәзәдән
Охујуб јазмаға бир дә тәзәдән.

Белә од олмаз, атам, боjlә ало!
Од дејил, јанғы дејил, ловдур, ло!..

Каһ көрүсән ки, миз үстә јыхылыр,
Бахырам һалына гәлбим сыхылыр;

Бир гарандаш, бир-ики парә кағыз,
О гәдәр чәкмир—олур гарә кағыз.

Хејрини, шәррини ганмыр бу киши!
Јорулуб бирчә усанмыр бу киши!

Бизим евдә баҳасан һәр тәрәфә—
Тахчаја, бохчаја, ja ким, ирәфә—

Көрәчәксән бүтүн ишгабда кағыз,
Касада, нимчәдә, бошгабда кағыз;

Јығылыб дағ кими һәр јанда китаб,
Евдә, дәһлиздә, һәр јанда² китаб...

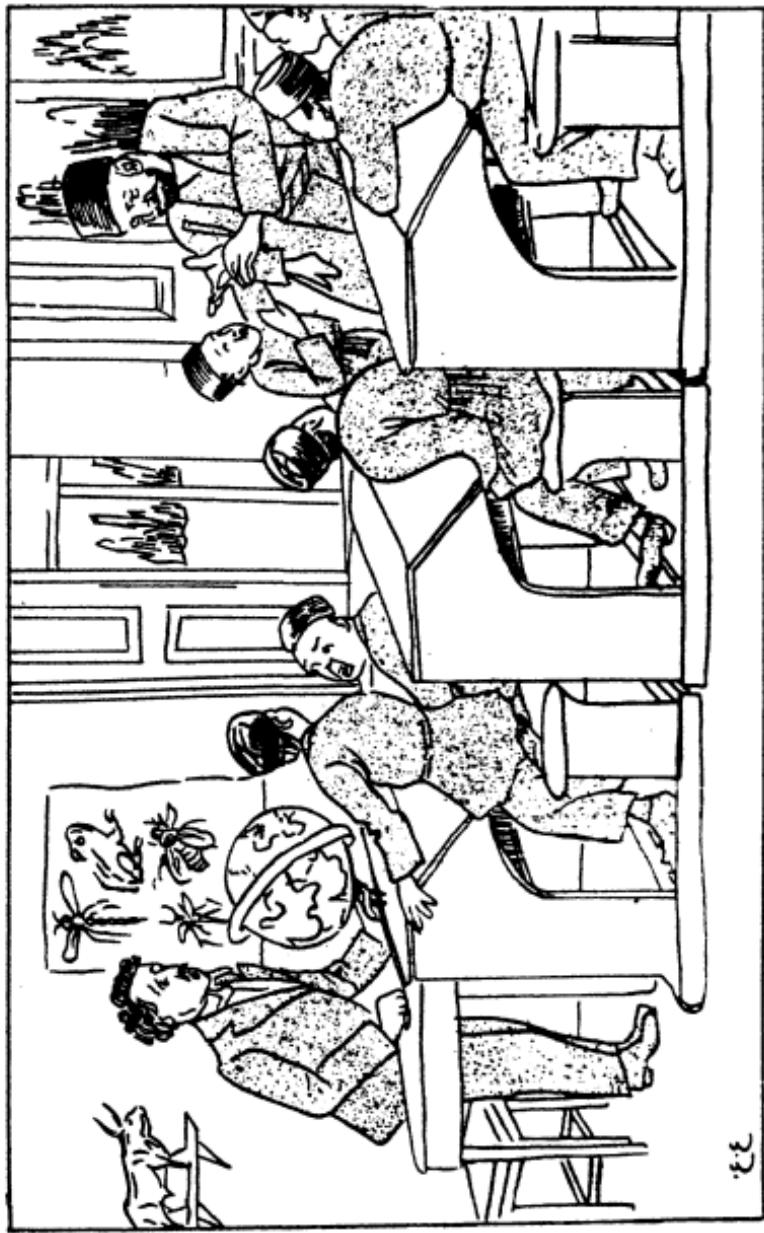
Дејирәм, ај киши, кәл бир өзүнә,
Бу нә ишдир, а күл олсун көзүнә!

Бу әмәл етди сәни ханәхәраб,
Пулларын дөндү бүтүн олду китаб.

Охудугча көзүнүн гарәсини
Апарыр, тап башынын чарәсини!

Пул кедир, табу тәванын да кедир,
Үстәлик бир гурү чанын да кедир.

Қәсбү карыпдан³ әлин чыхды, усан!
Әр олан јердә көрүм јох оласан!⁴

Бал!.. бы мини дарсан-чынан! якъын! якъын! якъын!

Молла деңгиз ойнады, баш-яңа жаранды!

Мал мәним, масләһәти-кар мәним,
Сатырам, девләти-Гачар мәним;

Кимә нә дәхли ки, мән шеј сатырам?
Ай алан!.. мәмләкәти-Реј сатырам!

МӘНИМКИ БЕЛӘ ДҮШДҮ!

Гәм раһнүмун олду, мәнимки белә дүшдү!
Дил вәртеји-хун олду, мәнимки белә дүшдү!
Ел дөңдү чүнүн олду, мәнимки белә дүшдү!
Тале мәнә дүн олду, мәнимки белә дүшдү!
«Игбал зәбүн олду, мәнимки белә дүшдү!»

Сән, Мәмдәли¹, горхма!
Гәм чәкмә, дарыхма!
Дөвран өзүнүндүр!..

Гафилмишәм әһвалимә сөвдаји-сәримдән,
Сөвдаји-сәрим етди мәни тачи-зәримдән,
Ришәм кәсилирмиш демә кәскин тәбәримдән,
Мәшрутәји салмагда икән мән нәзәримдән²—
Ол нүрүл'үйүн олду, мәнимки белә дүшдү!
«Игбал зәбүн олду, мәнимки белә дүшдү!»

Сән, Мәмдәли, гачма!
Наәhlә әл ачма!
Мејдан өзүнүндүр!..

Неч файдәбәхш олмады тәдбирләrim, hejф!
Кәшф олду бүтүн аләмә тәгсиrlәrim, hejф!
Бәр'әкс әеәр ejләdi тә'birләrim, hejф!
Алдатмады бу милләти тәзвирләrim, hejф!
Жылдыздакы... Жылдыздакы тә'mirләrim³, hejф!
Нәп күн-фәjәкун олду, мәнимки белә дүшдү!
«Игбал зәбүн олду, мәнимки белә дүшдү!»

Сән, Мәмдәли, бәрк дур!
Торбалары долдур!
Хырман өзүнүндүр!.

Шејпур дејил, тәбл дејил, сур чалынды,
Әкс еjlәди сурун сәси hәр гәлбә салынды,
Бир шәбдә отуз иллик үмуратым алынды,
Османлыларын шаһы вәтәндән.govуланды,
Иш дөндү ојун олду, мәнимки белә дүшдү!
«Игбал зәбүн олду, мәнимки белә дүшдү!»

Сән, Мәмдәли, горхма!
Гәм чәкмә, дарыхма!
Теһран өзүнүндүр!..

Сән вур ишини, дурма кери мәкру һијәлдән!
Мән топладығым шејләри hәп гапдылар әлдән,
Бунлар кечәр, амма hәлә вар горхум әчәлдән,
Сән гарны јофун бир шеј идин рузи-әзәлдән,
Бојнун да јофун олду; мәнимки белә дүшдү!
«Игбал зәбүн олду, мәнимки белә дүшдү!»

Сән неһрәни чалха!
Неч бахма бу халха!
Ајран өзүнүндүр!..

Етдим гәсәм, амма өзүмү сәһвдә қандым,
Қамил пашалар⁴ чидә едән фикрә инандым,
Баҳым сәнә өз әңдими, пејманымы дандым,
Илләрчә, зәманларча, бу күн дандығым
андым,
Тарихи-гүрун олду, мәнимки белә дүшдү!
«Игбал зәбүн олду, мәнимки белә дүшдү!»

Сән, Мәмдәли, горхма!
Гәм чәкмә, дарыхма!
Мејдан өзүнүндүр!..

Мәзлүмләрин тутду мәни аһы ахырда,
Инчиди хәјанәтләrim аллаһы ахырда,
Олдум Саланик гәл'әсинә раһи ахырда⁵,
Мәнфалар ара түркләрин шаһы ахырда,
Мәчбури-сүкүн олду, мәнимки белә дүшдү!
«Игбал зәбүн олду, мәнимки белә дүшдү!»

Гач, Мәмдәли, дурма!
Чох синәнә вурма!

Мэндэн көтүр ибрээт,
Сүлнө ejlə, гудурма!
Валлаh вэ билланh,
Инсансан, инан, ah,
Фэрман кедэр әлдэн,
Саман кедэр әлдэн,
Жалныз нэ ки, Техран,
Иран кедэр әлдэн!..

[ВАЫ.. БУ ИМИШ ДЭРСИ-ҮСУЛИ-ЧЭДИД?!]

Вах!.. бу имиш дэрси-үсули-чэдид?!
Jox...x! Jo...x! оғул, мэктэби-үсјанды бу!
Молла дејил бундакы тэ'лим едэн!
Элхэзэр ет, бир јени шејтанды бу!
Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!..

Көр нечэ алт-үст еләјиб шејлэри,
Дөндэриб «а-ба»ж «әлиф-беј»лэри,
Бид'этэ бах, «ја» охудур «јеј»лэри.
Санки hүруфат илэ дүшманды бу!
Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!..

Диггэт едиб бахсан әкэр дэрсинэ—
Һэр сөзү тэ'лим еләјир тэрсинэ;
Дәјмәз о бир паслы дәмир әрсинэ—
Мин дә десә дурчи-зәрәфшанды бу!
Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!..

Вердији дэрси ушаға јаздырыр,
Һүччэ демир, һэр эмэлин аздырыр,
Kaһ охудур, kaһ чыхарыб кәздирир,
Бир демир өвлади-мүсәлманды бу!
Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!..

Бир дә көрүрсэн ки, олуб һејвэрэ—
Элли ушаг баллады бирдән-бирэ,
Дәрс демә, құлмәли бир мәсхәрә!
Молла демә, мәсхәрәчүнбанды бу!
Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!..

Дүз јери бир јупјумуру шеј ганыр,
Һәм дә дејир суткада бир фырланыр.
Ај доланыр, көј дајаныр, күн јаныр,

Кафирә бах, көр нә бәдиманды бу!
Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!..

Бундан әзәл бојлә дејилди сәјаг,
Дәрс охудан моллада варды ләјаг,
Молла гојарды башына шиш папаг;

Оjlә ки, бир фазили-дөвранды бу!
Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!..

Инди бүтүн иш доланыб лағлаға,
Дәрс охудур һәр башы фәсли чаға,
Етдији тәдриси илан, гурбаға,

Дәрс дејил, һәрзәвү һәдҗанды бу!
Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!..

Мән дәјишиб шивеји-әңдадымы,
Бојлә ода салмарам өвладымы!
Еjlәмәрәм динсиз өз әһфадымы!

Ат чөлә кетсин, нә дәбистанды бу?!

Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!
Елм адына бир гуру бөһтанды бу!..

Нифрәтә шајанды бу!
Һәрзәвү һәдҗанды бу!
Мұслими кафир гылан
Ханеji-куфранды бу!..

САТЫРАМ

Молдајы, салмады ел дил боғаза...

Еўби јох, кәрчи гојулдуг логаза,

Јаз бу е'ланымы да бир кағаза,

Ачмышам Реjdә кениш бир мағаза:

Чох ущуз гијмәтә hәр шеј сатырам,

Аj алан!.. мәмләкәти-Rej сатырам!

Мағазамда тапылсыр hәр чүрә зад:

Чами-Чәм¹, рә'јәти-Кеј², тәхти-Губад³:

Кәрчи базарымы етмәкдә кәсад

Сө'ј едир бир пара Ирани нәжад,

Лејк мән бахмајырам, hej сатырам!

Аj алан!.. мәмләкәти-Rej сатырам!

Нә кәрәкдир мәнә бир мунча үмур

Ки, едә гәлбими биһиссу hүзур?

Бабама вермәди әл «абәки-шур»⁴,

Дејиләм нахәләфү набәшүүр;

Гәсри-Шириң⁵, эсәри-Кеј сатырам!

Аj алан!.. мәмләкәти-Rej сатырам!

Истәмәм нури, гаранлыг севирәм,

Мүлки-Ираны думанлыг севирәм,

Бошлајыб шәһри, јабанлыг севирәм,

Бәсди шаһлыг, дәхи ханлыг севирәм,

Сәбзәвар илә мәјамеј сатырам!

Аj алан!.. мәмләкәти-Rej сатырам!

Сөз мәним, ев мәним, эсрар мәним,

Ирзу намус мәним, ар мәним,

Мал мәним, мәсләһәти-кар мәним,
Сатырам, дәвләти-Гачар мәним;
Кимә нә дәхли ки, мән шеј сатырам?!

Aj алан!.. мәмләкәти-Реј сатырам!

Шаһ мәшрутә-пәнаһ олмаг исә,
Ел гојан вәз'лә шаһ олмаг исә,
Күш бәр әмри-сипаһ олмаг исә,
Шаһ олуб һәмдәми-аһ олмаг исә,
Хан олуб, нуш еләјиб, меј сатырам!
Aj алан!.. мәмләкәти-Реј сатырам!

НЕЧИН ВЕРМӘЈИР?

Бирчә бу мәшрутәни шаһ нечин вермәјир?
Каһ верир фильмәсәл, каһ нечин вермәјир?

Кәрчи букин шаһ бизим башымыза сајәдир,
Нами-хұмајуну һәр мәтләбә пирајәдир,
Лејк бу анчаг һәман көрдүйүмүз гајәдир*.—
Һәр сәсә бир сәс верир, кәндиси бимајәдир,
Joxsusza олмаз демәк—вар... нечин вермәјир?
Бирчә бу мәшрутәни шаһ нечин вермәјир?

Һәрзә данышма, киши, көзлә әдәб зинһар,
Шаһымызы билмә чох боjlә сәфаһәтшиар,
Әгли-сәлим әһлидир бүсбүтүн али-Гачар!,
Вермәјир, әлбәттә, бир һикмәти вар, сирри вар,
Joxsa бу кејфијәтә раһ нечин вермәјир?
Каһ верир фильмәсәл, каһ нечин вермәјир?

Jox бу ишин башга бир һикмәти ја микмәти,
Әжри отур, дүз даныш, вазеһ едәк сөһбәти,
Бир кәра ал бојнуна, вар јазығын никбәти,
Шаһ чәванбәхт исә бәс нә сәбәб милләти
Һәфтәдә бир алладыр, каһ нечин вермәјир?
Бирчә бу мәшрутәни шаһ нечин вермәјир!
Каһ верир фильмәсәл, каһ нечин вермәјир?

* Гажа.

[ДОГРУДАН ДА, МӘМДӘЛИ, ГЕЈРӘТ ҺӘЛАЛ ОЛСУН СӘНӘ!]

Доғрудан да, Мәмдәли¹, гејрәт һәлал олсун сәнә!
Бағи-шәһдә² етдијин ишрәт һәлал олсун сәнә!
Әһлиң шаһ олдуғун дәвләт һәлал олсун сәнә!
Вердијин мәшрутеји-милләт һәлал олсун сәнә!

Олдун ол құндән ки, малик рүтбеји-әчдадына,
Дүшмәди ел гајғысындан башга бир шеј јадына,
Әдлү дадә дад вердин, јетсин аллаһ дадына,
Жахшы бир шөһрәт газандын адына, өвладына!?

Кетдијин јол, тутдуғун нијјәт һәлал олсун сәнә!
Вердијин мәшрутеји-милләт һәлал олсун сәнә!

Афәринләр додру жоллу вердијин пејманлара,
Әһдини ифа үчүн садир олан фәрманлара,
Һәфтәдә бир, ајда бир анд ичдијин гур'анлара,
Агибәт һәр сәмтдән³ өзәлб етдијин меһманлара;
Чәкдијин бу хани-биминнәт⁴ һәлал олсун сәнә!
Вердијин мәшрутеји-милләт һәлал олсун сәнә!

Мұстәгиллән һөкмұраны олдуғун Иранына
Һанкы хидмәтдән сагындын та тохунсун ганына?
Инди бир Иран дејил, аләм күвәнсін шанына,
Намына, намусуна, инсағына, вичданына;
Әһли-вичдан вердији гијмәт һәлал олсун сәнә!
Доғрудан да, Мәмдәли, гејрәт һәлал олсун сәнә!

Алты мин илдән бәри мәвчуд олан бир мәмләкәт
Көрмәмишди сән кими бир шаһи-вала-мәртәбәт:
Нијјәтин саф, е'тигадын пак, гәсдин мәс'әдәт,
Милләтин шад, өлкән абад, үмдә фикрин мәрһәмәт;
Гојдуғун тач, өртдујүн хәл'әт һәлал олсун сәнә!
Вердијин мәшрутеји-милләт һәлал олсун сәнә!

**Арсланлар бојнуна салдырдығын зәнчирләр,
Намвәрләр гәтлиңә чәкдирдијин шәмширләр,
Атәши-гәһрү гәзәблә јаҳдығын тә'мирләр;
Вәсфә шајандыр, һәгигәт, етдијин тәдбиirlәр;**
**Үмми-Хаган оғлу, бу гејрәт һәлал олсун сәнә!
Вердијин мәшрутеји-милләт һәлал олсун сәнә!**

[НӘДИР, АЈА, ЈЕҢӘ ҰСЈАНЛАРЫ ИРАНЛЫЛАРЫН?]

Нәдир, аја, јенә ұсјанлары иранлыларын?
Башлады чүнбұшә түғјанлары иранлыларын,
Нәгзи-әһд еjlәди ә'јанлары иранлыларын,
Дәрhәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Јаңсын иранлыларын архасы, јанды чијәрим!
О жетим Мәмдәлидән вар јенә бир пис хәбәрим;
Белә дерләр ки, гојуб тәхти гачыб тачи-сәрим,
Сығыныб консула хаганлары иранлыларын¹,
Дәрhәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Әhли-Иран бу гәдәр бишәрәф олсун, нә үчүн?
Дүшмәни-тәрзи-үмури-сәләф олсун, нә үчүн?
Јени Османлы² кими нахәләф олсун, нә үчүн?
Бата, ja рәб, көрүм Иранлары иранлыларын!
Дәрhәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Үччә ил гојмадылар тәхтдә раhәт јашасын,
Бир дојунча чыхарыб кеф, едиб ишрәт јашасын,
Та онун сајеji-әдлиндә бу милләт јашасын,
Олсун асудә мусәлманлары иранлыларын!
Дәрhәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Неjlәмишди сизә, jahy, бу башыдашды јетим?
Ja нә виҹданә дәjәр бир ишә чулғашды јетим!?
Һәрә бир hogga чыхартдыз, кырыхыб чашды јетим,
Деди, чыхсын дәхи гој чанлары иранлыларын!
Дәрhәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Сизә өз шә'нинә шаjәстә кәрәм етмәдими?
Һекм мәшрутеji-Ираны рәгәм етмәдими?
Хәтти-гур'аны өпүб, јади-гәсәм етмәдими?

▪ Нијә бәс олмады иманлары иранлыларын?
Дәрһәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Билмирәм андыра галмыш бу нә һүррийәт иди?
Нарадан чыхды бу сөз, ja бу нечә сөһбәт иди?
Өлкәмиз алты мин илдән бәри бир чәннәт иди,
Инди ган-ган дејир инсанлары иранлыларын!
Дәрһәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Һәлә иранлыларын бир о Сипәһдарына³ бах!?
Бәхтијары елинин рүтбәли Сәрдарына⁴ бах!?
Бир, сән аллаһ, буларын шаһ илә рәфтарына бах!
Бу да ә'յанлары, әрканлары иранлыларын!
Дәрһәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Башына чәм еләјиб һәр бири бир хејли сипаһ
Ки, нә вар? Мәмдәли, дүш тәхтдән, олма бизә шаһ!
Етдиләр үч күнүн әрзиндә бүтүн әмри тәбаһ,
Гачды, «ах-вај!» дејә, султанлары иранлыларын!
Дәрһәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Бундан әvvәл бу көзәл өлкәдә чанлар вар иди,
Jaхshы-jaхshы гочалар, адлы чәванлар вар иди,
Шаһы һәг зилли билән севкили ханлар вар иди,
Инди Јефремләр⁵ олуб ханлары иранлыларын!
Дәрһәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Бир дә, jaһу, нә кәрәк ел гарыша шаһ ишинә?
Көз ачыб диггәт едә каһ өзүнә, каһ ишинә?
Шаһ олан кәс олур анчаг өзү акаһ ишинә!
Joxса һәр силсиләчүнбанлары иранлыларын?!
Дәрһәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Шаһ биләр өлкәдә һәр нә кәтүрәр, һәр нә гојар,
Каһ чибин, каһ дәрисин һәр кимин истәрсә сојар,
Баш кәсәр, ев дағыдар, чан чыхарап, көз дә ојар—
Мин дә чыхса көјә әффанлары иранлыларын!
Бечәһәннәм ки, jaңыр чанлары иранлыларын!
Шаһын өз әбдидир инсанлары иранлыларын!
Дәрһәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

[ЕЈ АННЫН АЈ, ҮЗҮН КҮНӘШ, ЕЈ ГАШЛАРЫН ҚӘМАНІ]

Еј аннын ај, үзүн күнәш, еј гашларын қәман!
Чејран көзүн, гарышга хәтин, какилин илан!

Алма чәнән, чәнәндә зәнәхдан дәрин гују,
Киприкләрин гамыш, додағын бал, тәнниң кәтан!

Бојнун сұрағи, бој-бухунун бир уча чинар,
Әндамын ағ күмүш, јанағын гырмызы әнар!

Халын үзүндә буғда, башында сачын гүраб,
Гаһ, гаһ!.. Гәрибә құлмәлісөн ханиман хәраб!..

«ҚҰЛУСТАН»И-СӘДИДӘН БИР ҢЕҚАЈЕЛИ-МӘНЗҮМӘЛӘ БӘНЗӘТМӘ

Жеки порсид әз он шәһ кештә фәрзәнд
Ки, ej Әбдүлнәмид¹ әз то хирәдмәнд!

Сәфарәтханәра мәнзил күзиди,
Чәра тән дадә бәр милләт нәзиidi?

Бе севдаји-Крым әз Рей күзәшти,
Чәра дәр бағи-шәһ раһәт нәкәшти?

Бекофт әһвали-ма бәрфи-чәһанәст,
Кәһи чүн jәх, кәһи аби-рәванәст;

Кәһи бәр тәхти-чәббари нишиним,
Кәһи дәр гүрбәт әндәр ча күзиним.

Мәнү Әбдүлнәмид әр зиндә маним,
Бе чани-милләт атәш бәрфешаним.

Тәрчүмәси:

Бири сорду о оғлу шаһ оландан
Ки, ej Әбдүлнәмиддән надан инсан!
Сәфарәтханәни сән мәнзил етдин,
Нә олду милләтә бәс әкс кетдин?
Крым ештилә кечдин әз Рейиндән,
Нә олду Бағи-шаһда галмадын сән?
Деди: әһвалимыз гар тәк чаһанда,
Донар гышда, әрир о јаз оланда.
Отуррург қаһ сарајда әзрајыл тәк,
Доланиыг қаһ да гүрбәтдә сәфирил тәк.
Әкәр Әбдүлнәмидлә сағ галарсаг,
Јери бу милләтин одлардыр анчаг...

БУРА САЙ!

Ч ә м а ә т

Зилли-Султан¹, бура сај дөјдүрүб алдыгларыны!
Сөјүб алдыгларыны, сөјдүрүб² алдыгларыны!

З и л л и - С у л т а н

Төвбә, эттөвбә, хәта раһинә кетдикләримә!
Билиб етдикләримә, билмәјиб етдикләримә!

Ч ә м а ә т

Сән ки, Авропада идин, нијә јорта-јүкүрә
Чүмдүн Иранә, бу виранәдә дүшдүн дә кирә?
Салдын ахыр өз әлинлә өзүнү ағзыбиrä,
Веч битирмәз сәнә, дөнмә дәхи дашә, дәмира,
Бош данышма, бура сај гапдырыб алдыгларыны!
Чапыб алдыгларыны, чапдырыб алдыгларыны!

З и л л и - С у л т а н

Төвбә, эттөвбә, хәта раһинә кетдикләримә!
Билиб етдикләримә, билмәјиб етдикләримә!

Ч ә м а ә т

Бирбәбир јадына сал чүмлә унутдугларыны,
Милләтин ганын алыб шишәјә дүтдугларыны,
Гыш үчүн ахталаябып яјда гурутдугларыны,
Көзләрин кәлләнә дә чыхса, гус уддугларыны!
Бош данышма, бура сај өлдүрүб алдыгларыны!
Бөлүб алдыгларыны, бөлдүрүб³ алдыгларыны!

З и л ли - С ул т а н

Төвбә, эттөвбә, хәта раһинә кетдикләримә!
Билиб етдикләримә, билмәјиб етдикләримә!

Ч ә м а ә т

Элли ил өлкәдә вурмушдун, а залым, ишини,
Сән ки, назыр еләмишдин чијини, бишмишини,
Тәмән инди нәдир ја гычыдырсан дишини?
Ач белиндән дәхи шәмшири-мүзәффәркешини!
Бош данышма, бура сај сатдырыб алдыгларыны!
Атыб алдыгларыны, атдырыб алдыгларыны!

З и л ли - С ул т а н .

Төвбә, эттөвбә, хәта раһинә кетдикләримә!
Билиб етдикләримә, билмәјиб етдикләримә!

Ч ә м а ә т

Әһли-Ираны ушагдыр дејә салдыз бешиjә
Ки, мәбада аýлыб ағлыja, дурдуз кешиjә,
Та ки, ачды көзүн иранлы, сохулдуz дешиjә,
Иш чәтиnlәшди, дадуш, јығдырыны чәк eшиjә!
Бош данышма, бура сај асдырыб алдыгларыны!
Басыб алдыгларыны, басдырыб алдыгларыны!

З и л ли - С ул т а н

Төвбә, эттөвбә, хәта раһинә кетдикләримә!
Билиб етдикләримә, билмәјиб етдикләримә!

Чынчылай - Узун күнеш, ең гаяништын көмөн

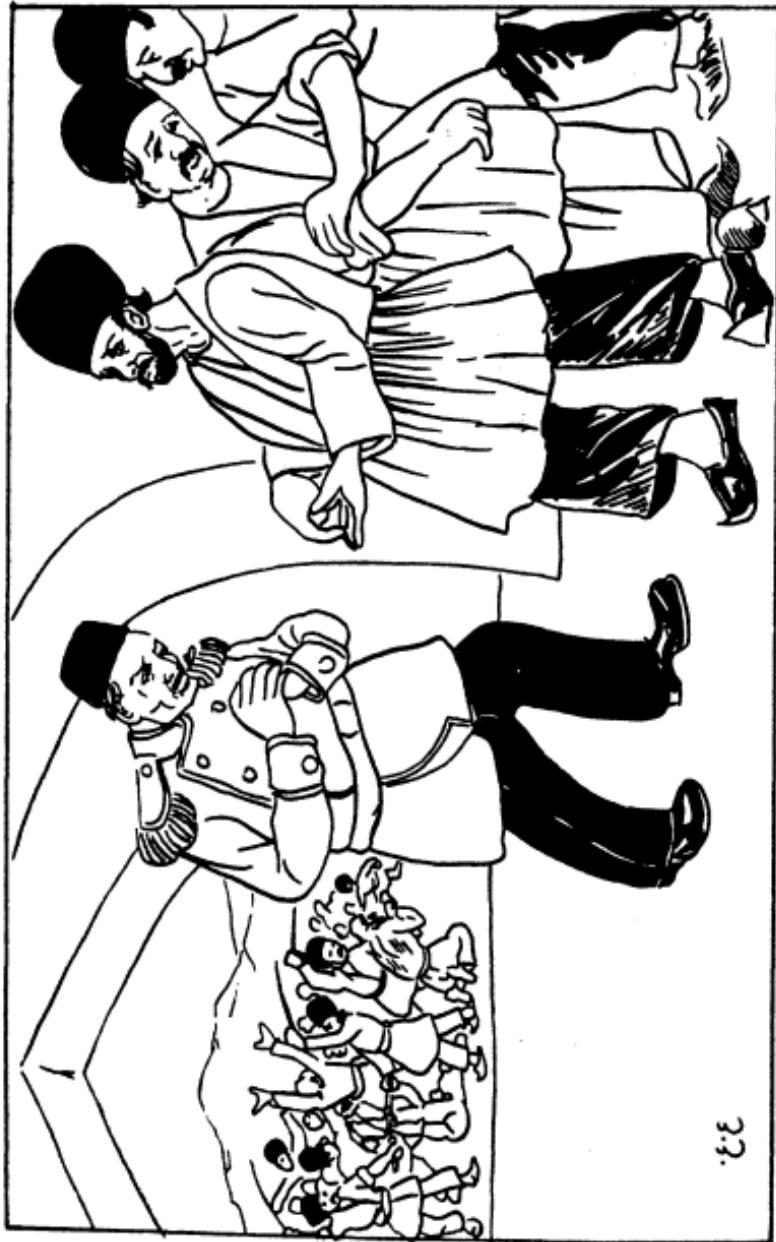
Халын үзүнде бүгүн - да шынын салынды
Ган, ган!... Герен орнуктаманда

Sinan-Cyatren, Gyapa Cal, Mejayphe amarapann!

Yemaa

Tedde, stebba, xeta pahne kettukkappew!

Sniau - C y a t a H

ФҰЗУЛИЈӘ БӘНЗӘТМӘ

Мәндә ар олсајды өлмәк ихтијар етмәэмидим?
Абрунун нолдуғун билсәјдим ар етмәэмидим?

Кәр шүүрүм олса иди дустү дүшмән билмәјә,—
Шапшалы¹, Фәзлүллаһы² ишдән кәнар етмәэмидим?

Анласајдым Әс'әдин фикрин, Сипәһдарын³ ишин,—
Онлары мәгтули-тиги-чаншикар етмәэмидим?

Хаки-Иранын мәнә бир күшесин версәјдиләр,—
Қәндими Әбдүлхәмид⁴ тәк бәхтијар етмәэмидим?

Билсә идим ел мәни ахир белә мүфлис говар,—
Вар-жоху дәрчиб едиб әvvәл фәрар етмәэмидим?

Мүлки-Иранын дүшүнсәјдим әлимдән кетмәјин,—
Вар икән фұрсәт о мүлкү тарұмар етмәэмидим?

Ah, ол дәм ки, Тәгизадә⁵ мәнә әл вермәди.—
Мүмкүн олсајды башын тәндән кәнар етмәэмидим?

Гој десинләр, Мә'дәли дүшдү Адес сөвдасына.
Мәңчили версәјдиләр орда ғәрар етмәэмидим?..

[ВАИЗ, ГЭЛЭМ ЭХЛИН НИЈЭ ТӘҮГИР ЕЛӘЈИРСӘН?]

Ваиз, гэлэм эхлин нијэ тәһгир еләјирсән?¹
Еј әбри-сијәһ, нури нә тәстир еләјирсән!

Ел чүмлэ дөнүб олса да кафир ишин олмаз,
Тәзвирини ким ки, дуја тәкфир² еләјирсән!

Лә'н еjlәjәrәk гасибә мәхлугу сојурсан,
Фани деjәrәk аләми тә'mир еләјирсән!

Көрдүм јухуда бағи-беңишт ичрә қәзирсән,
Инсаф!.. Буну сән нечә тә'бир еләјирсән?

Тәрк еjlә riјani ки, riјa ширки-хәфидир³,
Ишбу сөzү кәndin белә тәgrir еләјирсән!

Мәn мәkrини hiss etmәjә mejl etmәdim әsla,
Kәndin дили-hәssасимә tә'sir еләјирсән!

Биздәn kәzүnү jыf ки, сәnә алданан олмаз,
Kет онлары хам товла ки, тәзвир еләјирсән!⁴

[ЈАШАМАГ ИСТЭР ИСЭК СЫРФ ЭВАМ ОЛМАЛЫЫЗ!]

Јашамаг истэр исэк сырф эвам олмалыыз!
Атыб инсанлығы, билчүмлә һәвам олмалыыз!

Јашамаг истэр исэк дәһрдә өмниjjэт илә,
Елмә, фәннә, үдәбајә бахалым нифрәт илә,
Үјалым фитнәләрә әлдәки вәһшиjjэт илә,
Јаталым бәстәри-гәфләтдә узун мүддәт илә;
Пүхтәлилкән нә јетәр, биз һәлә хам олмалыыз!
Јашамаг истэр исэк сырф эвам олмалыыз!

Балыша баш гојалым, јорғаны бәрдүш едәлим¹,
Пәнбеји-гәфләти јох, зејбәги дәркуш едәлим,
Хаби-өөһам көрүб, сејл кими чуш едәлим.
Гејрәту һиммәти-исламы фәрамуш едәлим;
Дуста мајеји-гәм, дүшмәнә кам олмалыыз!
Јашамаг истэр исэк сырф эвам олмалыыз!

Фикр тәдрис едән эшхасы кәнар етмәлијиз,
Һәр насыл олса бу бидинләри зар етмәлијиз,
Өлкәдән бунлары мәчбури-фәрар етмәлијиз,
Тез заманда вәтәни, милләти хар етмәлијиз²;
Бојләчә наили-мәгсүду мәрам олмалыыз!
Јашамаг истэр исэк сырф эвам олмалыыз!

Башгалар чох да балонларла едир сејри-һәва.
Биз бу сејри едирик хабдә һәр сүбһү мәса,
Гөвли-ахунду унутдунму ки, вә'з етди сәна:
Дәһр фанидир, әзијим, она ујма әбәда!
Тәрки-дүнја илә фирмовс хұрам олмалыыз!
Јашамаг истэр исэк сырф эвам олмалыыз!

Нә билирсән һәлә сән сәһнеји-рө'јадә нә вар?
Әһли-зәһир нә ганыр аләми-мә'надә нә вар?!

Һәр нә вар—кабдә вар, јохса бу дүнјадә нә вар?!
Жахшы јат, гол-ганад ач, уч, көр о мә'вадә нә вар?!
Һәззи-ре'я илә мәшғули-мәнам олмалыјыз!
Жашамаг истәр исәк сырф әвам олмалыјыз!

Жат, долаш чәннәти-ә'ладәки ризванлар илә,
Гол-бојун ол, мәзәләш һуријү гылманлар илә,
Je, ич!.. артыг кефә баҳ чүмлә мұсәлманлар илә,
Гој бу дүнjanы бу кафирләрә шејтанлар илә,
Биз мәләкләрлә учуб али мәгам олмалыјыз!
Жашамаг истәр исәк сырф әвам олмалыјыз!

Гој олар кәшфи-бәдаје' еләсин сән'эт илә,
Параход, ја вагон ичад еләсин зәһмәт илә,
Биз вериб пул минәрик, јол кедәрик раһәт илә,
Нә мұнасиб ки, рәгабәт едәк һәр милләт илә?!
Бизә ағалыг едән әһлә гулам олмалыјыз!
Жашамаг истәр исәк сырф әвам олмалыјыз!

[АДӘМИ АДӘМ ЕЈЛӘЈӘН ПАРАДЫР]

Адәми адәм еjlәjәn парадыр,
Парасыз адәмин үзү гарадыр!

Гој нә әслин, нәчабәтин олсун,
Нә нәчибанә һаләтин олсун,
Баш-аяг ejб ичиндә олсан да—
Тәк бу аләмдә дөвләтин олсун;
Адәми адәм ejlәjәn парадыр,
Парасыз адәмин үзү гарадыр!

Олмасын фәһмин, әглин, идракын,
Вар нә гәм, та ки, вардыр әмлакын;
Атәши-ханәсузи-милләт икән—
Һәр кәсин сәчдәкаһидир хакын;
Адәми адәм ejlәjәn парадыр,
Парасыз адәмин үзү гарадыр!

Олмајыр, олмасын да инсафын,
Дут ганын шишә ичә әснафын,
Та ки, вар әлдә беш бучуг гурушун—
Мәтәберсән көзүндә әшрафын;
Адәми адәм ejlәjәn парадыр,
Парасыз адәмин үзү гарадыр!

СИЛАМ ВЕРМИРЭМ АЛДААНЫН

Мән өлүм, Молла¹, бизим Ханкишинин ганына бах,
Эвинә, мәңзилинә, мұлкүнә, ејванына бах,
Пулуна, алверинә, сәрвәтү саманына бах,
Нәфсинә, һирсина, инсафына, вичданына бах,

Көр бу ган илә бунун шә'нинә еңсан јарашир?

Ja һәлә јығмаға пул, етмәјә милjan јарашир?

Бојлә бир шәхсә рәвадырмы, гыл еңсан, дејәләр?

Ач, јаныг кимсә дејилдир, јемәјә вар чөрәji,
Жемәjә вар чөрәk, әмма буна дәэмүр үrәji,
Һәвәси јығмағадыр, јығмағадыр hәр кәрәji,
Аризусу будур: алтундан олауды дирәji!

Көр бу ниijэтлә бунун шә'нинә еңсан јарашир?

Ja һәлә јығмаға пул, етмәјә милjan јарашир?

Бојлә бир шәхсә рәвадырмы, гыл еңсан, дејәләр?

Вар сүрилә гојуну, илхы илә ат, өкүзү,
Олса да мин бу гәдәр мал-гарасы ачды көзү,
Еләjир сәчдә пула, бу сөзә гайлайды өзу,
Санма бөйтән атырам, кәndи дејир ишбу сөзу,

Көр бу һирс илә бунун шә'нинә еңсан јарашир?

Ja һәлә јығмаға пул, етмәјә милjan јарашир?

Бојлә бир шәхсә рәвадырмы, гыл еңсан, дејәләр?

Гочалыб өтмәдәdir јетмиши, һәштады јашы,
Жохдур оғлу-ушағы, бир гарыдыр, бир дә башы,
Қүнбәкүндәn чохалыбы² артмададыр мұлку, машы,
Дүз дејил аршыны, өлчүсү, тәразусу, дашы;

Көр бу нәфс илә бунун шә'нинә еңсан јарашир?

Ja һәлә јығмаға пул, етмәјә милjan јарашир?

Бојлә бир шәхсә рәвадырмы, гыл еңсан, дејәләр?

Күндө он шаңы илә чүмлә үмури доланыр,
Бавұчуд ин ки, дәмадәм әмәли зорбаланыр,
Башгасы пул саныјанда бунун ағзы суланыр,
Башлајыр һүрмәјә нәфси, тәмәи гурчаланыр,

Көр бу нәфс илә бунун шә'нинә еһсан јарашир?
Ja һәлә жығмаға пул, етмәјә милjan јарашир?
Bojlә bir шәхсә рәвадырмы, гыл еһсан, дејәләр?

Дејирәм өлмәјини, ај киши, бир ал нәзәрә,
Өврәтиң, малын илә чатмалыдыр башга әрә,
Әл булашдырма, дејир, кари-гәзаву гәдәрә,
Бәлкә мәндән габаг өврәт чумачагдыр сәгәрә?!³

Көр бу нијјәтлә бунун шә'нинә еһсан јарашир?
Ja һәлә жығмаға пул, етмәјә милjan јарашир?
Bojlә bir шәхсә рәвадырмы, гыл еһсан, дејәләр?

Дејирәм, бары бир аз пул аյыр еһсанын үчүн.
Мәктәбә вәгф елә хејрат олараг шанын үчүн;
Сөјләјир, кет бу дуаны оху өз чанын үчүн,
Вермәрәм бир гара пул да белә һәдҗанын үчүн!

Көр бу гејрәтлә бунун шә'нинә еһсан јарашир?
Ja һәлә жығмаға пул, етмәјә милjan јарашир?
Bojlә bir шәхсә рәвадырмы, гыл еһсан, дејәләр?

Молла, бу барадә зәһмәт дә әкәр олса сана,
Jaz бизим әһли-мәариғләрә е'лан елә та:
Бир дә, мәктәб пулу вер сөјләмәсинләр буна ha!..
Дүн ешиздим ки, дәхи етмәјәчәк шәрмү һәја,
Апачыг сөјләјәчәк:—Вермирәм a!.. Вермирәм a!..

Көр бу шәрм илә бунун шә'нинә еһсан јарашир?
Ja һәлә жығмаға пул, етмәјә милjan јарашир?
Bojlә bir шәхсә рәвадырмы, гыл еһсан, дејәләр?

ЧАНЫН ЧЫХСЫН!

Чанын чыхсын көзүндән ганмајајдын!
Ганыб да һәр иши одланмајајдын!

Чәһаләт рисманын гырмајајдын!
Эвамүннасдән ајрылмајајдын!

Сәнаны, һәнзәли бал тәк јејәјдин!
Һәрифин мәшрәбинчә¹ сөз дејәјдин!

Бүтүн мөвھумуңу тәсдиг едәјдин!
Башында нохта, ардынча кедәјдин!

Нә тәдбир, инди иш ишдән кечибdir,
Сөзүн дилдән, әтин дишдән кечибdir!

Дәхи² етмә шикајет биздән әсла!
Кет өз бәхтиндән еjlә инди шәкva!

Нә үчүн һүснү гүбһи анладын да?
Бүтүн ел жатмыш икән бапладын да?

Өпәјдин әл-ајағын чұстү чалак,
Олајдын сән дәхи бир мө'мини-пак!

Чәк инди дутдуғун карын чәзасын!
Ешил һәр сәмтдән лә'нәт сәдасын!..

JOX, JAZMARAM!

Молла дајы, чох бәрк дашир газаны!..
Башчысысан һәр јолундан азаны!
Баһарындан көрүнмәјир хәзанын,
Чүнки һәр јердән вар нечә јазаны;
Бурдан да мән хәбәр јазым, јазмајым?
Jox, јазмарам! Амма һәлә гој јазым...
Гисмет олса, бундан белә јазмарам.
Тохунмаса сөзүм елә, јазмарам!

Јаздығыма јалан-палан гатмарам,
«Ишан» кими рүшвәт пула јатмарам,
Иманымы Һач Қазыма сатмарам,
Бошсан дејиб, Фәхрини алдатмарам,
Мәсләһәтсә әкәр јазым, јазмајым?
Jox, јазмарам! Амма һәлә гој јазым...
Фүрсәт олса, бундан белә јазмарам,
Кирә билсәм дашгын селә, јазмарам!

Кәбин кәссәм дошаб кими ахмарам,
Кәз алтындан Фәхри тәрәф бахмарам,
«Әнкәһтүңү» «тәлләгтүյә» чахмарам,
Һач Бәдәли јандырыбан јахмарам,
Далда кедиб сөјәр; јазым, јазмајым?
Jox, јазмарам! Амма һәлә гој јазым...
Мөһләт олса, бундан белә јазмарам,
Елә јазсам, билә-билә јазмарам!!

Дөвләтлијә јалтагланмаг билмәрәм,
Гәмли икән јалан јерә құлмәрәм,
Приставын чәкмәсинни силмәрәм,
Нәрмәтими көзләрәм, әксилмәрәм;

Моллалыға дәjөр, жазым, жазмаýм?
Jox, жазмарам! Амма hәлә гоj жазым...
Гисмәт олса, бундан белә жазмарам.
Әкәр почта жасам, телә жазмарам!

Гумарбазын hәдиijjәsin алмарам.
Бир шүбһәли пул кисәмә салмарам,
Үзә салыб күчнән гонаг галмарам,
Гонаг галсам чибин-задын чалмарам,
Үзмим әлдән кедәр, жазым, жазмаýм?
Jox, жазмарам! Амма hәлә гоj жазым...
Нөвбәт олса, бундан белә жазмарам.
Давам етсә думан, јелә жазмарам!

Еjlәdiјim вә'зә инаннам өзүм,
Елдәn габаг, ejbimi ганнам өзүм,
Гевлүмә фе'лимлә дајаннам өзүм²,
Пис hәрәкәт етсәм утанинам өзүм,
Һалым олар бәтәр, жазым, жазмаýм?
Jox, жазмарам! Амма hәлә гоj жазым...
Һачәт олса, бундан белә жазмарам!

Далда геjбәт, үздә сәна etmәrәm,
Кизли сөjүш, заһир дуа etmәrәm,
Хәлги кәрчәк рија-мија etmәrәm,
Рија етмиш олсам, hәja etmәrәm
Аллаһымдан мәkәр! Жазым, жазмаýм?
Jox, жазмарам! Амма hәлә гоj жазым...
Һаләт олса, бундан белә жазмарам!
Уjsam мәkrә, дүшсәм фе'lә,
жазмарам!
Говлансам да евдән чөлә, жазмарам!
Уjуб сәнә өз ѡолумдан азмарам!..

И З А Ы
В Э
Ш Э Р Х Л Э Р

«Хонхопнамә»нин илк үч нәшриндә әсәрләrin јазылмасы, нәшри тарихи, нұсхә фәргләри вә с. нағтында heч бир изаһ верилмәмиш, дәрдүнчү нәшрдә исә бир нечә јығчам гејдлә кифајәтләнилмишdir. М. Э. Сабир күллийјатынын јалныз бешинчи нәшриндә (1948-чи ил) мүажjән гејдләр вардыр. Бу гејдләр сон ики нәшрдә дә ejнилә тәkrar олунмушдур.

Дени нәшрин изаһларында «Хонхопнамә»нин 1912-чи ил чапы «бириңчи нәшр», 1914-чү ил чапы «икинчи нәшр», 1922-чи ил чапы «үчүнчү нәшр», 1934-чү илдә бурахылан «Бүтүн әсәрләр» «дәрдүнчү нәшр», «Хонхопнамә»нин 1948-чи ил чапы «бешинчи нәшр», 1954-чү ил чапы исә «алтынчы нәшр» адланыр.

БИР МӘЧЛИСДӘ ОН ИКИ ҚИШИНИН СӨҢБӘТИ

(«Вәкил: Һәгсизә һәгли дејиб, бир чох күнана батмышам»)

(Сәh. 33)

Илк дәфә «Ііәјат» гәзетиндә (10 феврал 1906, № 33) «М. Мөһ-тәмил» имzasы илә чап олунмушдур. Бириңи нәшрдән башга, бүтүн галан нәшрләрә дахил едилмишидир.

¹ Алтынчы нәшрдә сөз сатмышам ифадәси әвәзиңе: сөз атмышам.

[МИЛЛӘТ НЕЧӘ ТАРАЧ ОЛУР ОЛСУН, НӘ ИШИМ ВАР?!]

(Сәh. 35)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (28 апрел 1906, № 4) имзасыз чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишидир. Учунчү вә дөрдүнчү нәшрдә «Нә ишим вар!» ады илә верилмишидир.

Узун мүддәт мәтбуатда бу шे'рин Сабир тәрәфиндән јазылыбы-жазылмамасы мәсөләсі отрағында мұбанисә кетмишидир. Мұбанисанни доғуран башлыча сәбәп һәмин әсәрин мүәллифи баရәснида «Hon-hopnamә»нин илк тәртибчиси А. Сәhhәт илә Ч. Мәммәдгулузадәнин бир-биринә зидд фикир јазмаларыдыр. А. Сәhhәт бу ше'ри 1912-чи илдә «Honhopnamә»јә дахил етмиш вә китабын мүгәддимәсіндә (сәh. 8) јазмышдыр: «...Чох кечмәдән «Молла Нәсрәддин» журналы интишарә башлајыр. Бу севкли мәзһәк гәзетәнин нәшрә башламасы илә һүнәр вә исте'дадыны көстәрмәjә бир мұсаид јер ачылыр. Һәмин мәчмуәнин... 4-чу нөмрәсіндән башлајараг: «Миллат неча тараҷ олур олсун, на ишим вар?!» мәтлә'ли ше'рила...» әвәл һәвчи-мәлиh јазыб, «Hon-hop» имза тојур. Јерли гәзеталар тәғдир едир вә һәр јердән тәһсин вә тә'рифләр алыр. Бундан соңра Сабирин һәвәсилә шөһрәти кетдикчә артыр...».

Ч. Мәммәдгулузадә исә 1929-чу илдә «Сабир китабханасының он иллиji» адлы мәчмуәдә дәрч етдириди хатиратында (сәh. 16—

19) жазыр: «...Жері дүшүбкән лазым билирәм Сабирлә марагланаптара игран едәм ки, мәчмуәмизин дөрдүңчү нөмрәсіндә дәрч олунан вә «Нонопнама» жаңыл болғанда дахил олан «Миллат нечә тараң олур олсун, на шишим вар?!» адлы мәнзүмәни ки, бу саат чамаатымыз ону Сабирә иенад верир, Сабирин олдуғуну мән инкар едирәм: әввәла о сәбәбе ки, һәмнин мәнзүмәнин ал жаңысы Сабирин хәтти илә жаңылмамыштыр; иккінчи дәлділім будур ки, ше'р өзү,—нечә ки, ше'р устадлары мұлаһизә едә биләр,—бир гәдәр зәифдир вә бәһәр сурэт Сабирә жарашибыр. Бурада Сабир шивәси вә Сабир руһы көрүнмүр. Мәним һаман нәзәрийәмнин эксини бирчә шаирин дәсти-хәтти тәсдиг едә биләр,—әкәр бир кәсдә варса, зұнура чыхмағы арзу олунур...».

Ч. Мәммәдгулузгадәнин бу мұлаһизәсіндән соңра да Сабирин әсәрләrinни нәшр едән, жаҳуд онун нағында тәдгигат апаран әдәбијатчыларын өткөн һәмнин әсәрин Сабир тәрәфиндән жаңылдығыны иддия етмишdir. Соң тәдгигат бу сатиранын мәһз Сабир тәрәфиндән жаңылдығыны тәсдиг едир. Һәмнин әсәрин нәшриндән беш аж соңра Сабирин өзү «Иршад» гәзетиндә (26 сентябр 1906, № 226) ачыг имза илә чап етдириji вә индијә гәдәр мәлум олмајан мәгала-ләләрindән бириндә гәзет вә журналын нәшри, давамы үчүн үч фирмәнин («Руһани», «Үрәфа» вә «Сәрмәјәдаран») һәлледичи ролундан данышыр, варлылары кәсқин тәнгид едиб көстәрір ки, онлар «Кисадуст олдуғларындан, «Миллат нечә тараң олур олсун, на шишим вар?!» дејіп дә, анчаг кәнди хеирләри нерәдә олур исә үмдә нәзәрләри орададыр...».

Сабир башга шаирләrin әсәрләrinни тәхмис едәндә, онлардан мисра, бејт көтүрәндә, бу вә ја башга әсәрә нәзи्रә жаңанда һәмиша мүәյжән геjd верәр, онларын мүәллифини һөрмәтлә јад едәрди. Жу-харыдақы мисранын мүәллифинә даир исә һеч бир геjd верилмәшишdir.

«Нонопнама»нин нәшриндән, А. Сәхнәтин сиатат кәтиридијимиз мәгаләсіндән әввәл дә, соңра да Сабирин жаңылан бир чох мүәллифләр нағында данышылан сатиранын Сабир тәрәфиндән жаңылдығыны көстәрмишләр. Мәсалән, о заманы мәтбуатда Шамахы мөвзусунда мунтәзәм мәгаләләр жаңан, Сабирин жаңындан таныбын онун һәјаты, жарадычылығы нағында бир сыра мараглы мәлumat верән Эли Фәхми бөյүк шаирин вәфаты мұнасибәти илә «Мәлumat» гәзетиндә (21 июл 1911, № 18) чап етдириji «Вагә-жидилсуз» адлы мәгаләсіндә дејир: «...«Молла Нәсрәддин»ин би-ринчи сәнәсінин дөрдүңчү нөмрәсіндә әдәбијати-чәдидә үзә үлк ше'ри будур:

Миллат нечә тараң олур олсун, на шишим вар?!
Залимләре мәһтаң олур олсун, на шишим вар?!...

Жаҳуд, «Молла Нәсрәддин» журналынын ән фәал әмәкдашларындан бири олан, Сабирин шохсән таныјыб, онун әсәрләrinни дөнәнә охујан Әбдүрәһимбәj Һагвердиев шаирин вәфатынын ики иллиji мұнасибәти илә жаңдығы мәгаләсіндә («Молла Нәсрәддин» журналы. 23 июл 1913, № 20) ашагыдақы мүгајисәни тәсадуфен

апармамышдыр: «...Гәм чәкәнләримиз аз, истираһәт едиб плөз...» жәнләримиз чох; ода јаныб вәрәм кәтирәнләримиз аз, биһәја, биңүюғун, «Милләт нең тараф олур олсун...» дејәнләримиз чох... Амма Сабиримиз бир, о да гара торпаг алтында...».

Айры-айры мәнбәләрдән кәтирилән бу фикирләр, факты, «Милләт нең тараф олур олсун...» сатирасының Сабир гәләмий мәхсүс олдуғуну тәсдиг етмәкдәй. Эсәрин үслубу, суратләри да тамамилә Сабир шे'ринә уйғундур.

«Молла Нәсрәддин» журналиның һәмин сатирадан әввәл Чалыл Мәммәдгулузадә тәрәфиндән жазылмыш «Нија мәни дәјүрсүнүз?» адлы бир фелjeton чап олунмушшудур. Сабир сатирасының идея мәзмуну илә յаҳындан бағлы олан һәмин фелjeton ашагыда ежилә верилир:

«А моллалар, нија мәни дәјүрсүнүз? Олмуја мәндән горхұрсунүз? Олмуја горхұрсунуз ки, әјилиб чамаатын гулагына бир соңсөз пычылдыјам, бир нечә мәтләбләрдән ақаһ едәм?

Олмуја горхұрсунуз ки, мәчмүәнин вәрәгләрини нәкарләр са-мавар алышығы едә-едә вә шәкилләрини ушаглар ојнада-ојнада ахырда чамаат көзүнү ачыб бә'зи ишләрдән хәбәрдар ола?

Олмуја сиз баша дүшүрсүнүз ки, бир мәмләкәтдә ики падшәһ вә бир әсрә ики молла ола билмәз: ja Молла Нәсрәддин, ja Молла Нәсрәддин?

Неч ејби «жохтур, дәјүрсүнүз дәјүнүз, амма буну да билиз, ej моллалар ки, күнләр доланар, сулар ахар, зәманә тәэслечәр за ахырда жетим-јесир вә кечәл-күчәл гардашларым досту илә дүшмәнини таныыйбы һаман юғун дәјәнәкләри сизин алиниздән алар вә башлар... дәхіл далысыны демирәм.

Вә бу да о ваҳт ола биләр ки, кечәл-күчәл, туманчаг вә бандылы, бит вә сиркәли гардашларым сиз илә мәним тәфавүттүмү баша дүшәләр. Нәрчәнд ки, сиз дә молласыз вә мән дә моллајам вә лакин бизим арамызда бир балача фәрг вар. Баш аграсы да олур, амма бу барадә бир нечә сез демәји лазым көрүрәм.

Бизим тәфавүттүмүз бир нечә гисмидир:

Әввәла, мән молла ола-ола мұсәлман гардашларымын вә'з едем ваҳт дејирәм: бир аллаһа ситайиш един, бир да пејгәмбәрә вә имамларға итаэт един. Амма сиз дејирсиз: аллаһа да ситайиш един, пејгәмбәрә дә, имамлар да, моллалара да, дәрвишләрә дә, илес ојнаданлара да, фалабахан, тасгуран, дуа жазан, ҹадукүн, һәмзә-әчиннә, қәлилә-димнә, шејтан, див, муррих, суррих, түррих, амат, сашан, күффәл гурду, мығ-мығ, мозалан—бүнларын чүмләсина ситетиши един.

Икимчи, мән дә моллајам, сиз дә молла; амма мән мұсәлман гардашлар дејирәм: ej мұсәлманлар, көзүнүз ачын, мәнә бахыныз. Амма сиз моллалар дејирсиз: ej мұсәлманлар, көзүнүз ўйнунуз, мәнә бахыныз.

Үчүмчү, мән бир мұсәлман ушағы күчәдә көрәндә дејирәм: бала, бурнунун фыртылығыны сил. Вә һаман ушаг архалығынын сол голу илә башлајыр бурнуну силмәј. Амма сиз моллалар һамал ушағы көрәндә дејирсиз: кәдә, гырышмал, гач атана де ки, вә'з еләдијини бу күн көндәрмәс, бир елә бәд дуа охурам ки, јершилдік жердә даша дәнәр.

Дөрдүмчү, мән дә моллајам, сиз дә молласыз, амма бир балаша тәфавүттүмүз дә будур ки, мән неч олмаса бир парче галим жа-

тың үстә бир нечә нағыл-нүгүл жазыб, илан-гурбага шәкли чәкірәм вә пајлыјырам мұсәлманлара ки, огул-ушаг шәкилләре баҳыб җүлсүнләр вә нәкәрләр қарғызыны алышыг едиб асанлыг илә очашы жандырысынлар. Амма сиз моллалар дејирсиз: ушагларын да чаны өтәннәмә, нәкәрләрин дә.

Сиз моллалар дејирсиз:

Милләт нең тарағ олур олсун, на шиши вар?

Ахырынчы бейт илк дәрд нәшрдә верилмәмишdir.

[О.Л КҮН КИ, СӘНӘ ХАЛИГ ЕДӘР ЛҮТФ БИР ӨВЛАД]

(Сәh. 36)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (26 мај 1906, № 8) «Hon-hon» имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләре дахил едилмишdir. Үчүнчү вә дәрдүнчү нәшрдә «Ай башы бәлалы!» ады илә верилмишdir.

Журналын һәмин ил 19 мајда чыхан 7-чи нөмрәсindә «Hon-hon» имзасы илә «Низә мән дәрсдән гачым?» сәрлөвһәли бир фелжетонун әзвәли, 26 мај тарихли 8-чи нөмрәсindә исә мабәди дәрч едилмишdir. Фелжетону Ч. Мәммәдгулузадә жазмышдыр. Сабирин сатирысы фелжетонун мәммәнүна уйғун калдијиндән, әдиб бу сатирыны фелжетонун ахырында нәшр етишмишdir. Фелжетон будур:

«Дүнжада чох адам дәрсдән гачыбы. Өзкә милләтләри билди-рәм, амма буну билирам ки, јер үзүндә бир мұсәлман јохдур ки, дәрсдән гачмамыш ола. Әввәлимчى нүсхәмиздә демишидик ки, дәрс-дән гачан алым олар вә һаман сөзү инди тәкрапар едирик: мұсәлман-ларын чүмләсисинин алым олмағына әввәлимчى вә ахырымчы сәбәп дәрсдән гачмагларыдыр.

Мұхтәсәр, дәрсдән гачмыјан мұсәлман дејил.

Мә'лумдур ки, дәрсдән гачмаға нечә-нечә сәбәбләр олур. Қе-рүрсән он үч яшында бир ушаг нә гәдәр ки, гәмишдән ат гаји-рыб миниб күчәләри о тәрәф-бу тәрәфә, кишинәј-кишинәј чапыр, сағ вә саламатдыр, амма дәрсә кедән кими бичарәнин Шәки ал-масы кими гырмызы жанаглары башлыјыр солмаға. Ушағын атасы кедиб Һачы Қарим һәкимә әһвальаты дејир вә һәким ушағын үзү-на бахан кими она бир дуа жазыр вә ушағын атасына дејир ки, оғлувун һеч өзкә нахощлуғу јохдур, мәһз фәләггәдән горхуб вә ушаг бу сөзләри ешидәндән соңра дәхи дәрсдән гачыры. Я бу чүр олур: ушаг кедир мәктәбә вә һәмишә мұзалимийдән артыг һөрмәт, илтифат вә меһрибанчылыг көрүр; мәсәлән, мүәллим һәмишә ону өз жанында отурдур, базардан кишиши-нохуд алыб долдурур чи-ләринә, дәрснин билмәјендә аягларыны фәләггәје гојмур, чатын дәрс вермир вә һәр ваҳт ки, ушаг дәрснин билмәди, мүәллим жапы-шыр онун чәнәсендән вә дејир: «Мән өлүм, бачыоғлу, мәним үр-жими сыйхма, дәрснин жаҳшы әзбәрлә, јохса сәндән күсәрәм».

Амма соңра һаман ушаг чичәк чыхардыр; дәхи билмәк олмур ки, бу нә сиррди: мүәллим дәхи бинәваны билмәрре көздән са-лыб үзүнә дә баҳмаг истәмир вә бунун әвәзинә бир өзкә кезәл ушагы жанында отурдуб дәхи кишиши-нохуду тәзә рәфигинин чи-ләринә долдурур. Жазыг һәсрәт илә рәгибинин үзүнә бир гәдәр ба-хыб, көтүрүр китабыны вә үз гојур мәктәбдән кетмәје вә баһмагларыны қејән ваҳт сағ әлиниң шаһадат бармағыны буриунун үстә

дөјә-дөјә молласына деир: «Ни, сән инди кишиши-нохуду верир! Ә
Җәфәрә, мән дә сәнни ачығына та бундан соңра нә мәктәб қалып
рәм вә нә дә сәнә һаңва кәтирәрәм».

Чох ваҳт белә дә олур: ушаг дәрсә кедән кими һаман үзгәрә
евинде бир бәдбәхтилик үз верир; әләлхүсүс ки, о мәктебдә рус
дәрсі дә охуна. Бир неча ил бундан әгдәм Данабаш кәндидә¹ ушаг мәктәбә кедән күнүнүн сабағыны ушағын атасынын жана
гојуну бир кечәнин ичиндә чәрләјиб өлүр. Ушағын атасы герик
әһвалаты Данабаш кәндидин молласы ахунд Һачы Молла Намазалијә
деир. Ахунд чаваб верир ки, онлар һамысы бир бәладыр үз
шәхс етди күнән әмәлии әвөзиндә аллаһ-тәала она көңдерир.
Киши анд ичир ки, ушағыны урус дәрсина гојмагдан савајы² бир
өзкә күнән ишә мүртәкиб олмујуб. Ахунд бармағыны димәләйи
деир:

— Ди белә де, рәһмәтлијин оғлу, та мәни нијә дага-даша си-
лырсан.

Киши евә гајыдыб кетүрүр дәјәнәji вә арвадына бир-гии чо-
киб башлајыр сөјмәје:

— Aj көләјин гызы, сән на сәбәбә бу ушагы дөгдүн ки, кедән
ди рус дәрси охумага вә гојунларымызын өлмәјинә банс олајдым!

Дәхү ишләри би һалатда көрәндән соңра ушаг дәрсдән гачыр

Амма мәним дәрсдән гачмағым сөјләдијүн әһвалатларын һөт:
бириңе ошшамыр. Бу дәфә та чох гәмишлијә кетдик. Иишалтаһ, ко-
лән һәфтә бу хүсусда сизә баш ағрысы вериб әһвалаты тәғсилен
нағыл еләрәм.

Он үч јаша чатана кими мән күчеләрдә хоруз дөјүлдүрәрдим.
Ах, кечән күнләр!..

Бир күн кәлдим рәһмәтлик дадашым да дедим:

— Дадаш, мәни гој дәрсә.

Рәһмәтлик мәни чох истәрди; чүнки мәндән савајы бир өзкә-
евлады јох иди. Мәһз мәни истәмәк сабәбинә ки, сөзүм јерә дүни-
мәсин вә үрәјим сыйылмасын, рәһмәтлик дадашым разы олду. Ам-
ма бу шәрт илә ки, әввәл кедиб гоншумуз Молла Исмајыла исти-
харә етдирсүн. Молла Исмајыл да вәфат едиб, аллаһ она шаштарын
чә рәһмәт еләсүн. Рәһмәтлик һәми молла иди, һәми дә шашир иди.
Нәр нә гәдәр ки, шәр демишиди, языбыр бир дәфтәрчә гајырмышын
вә истихарә едән ваҳт көтүрәрди һаман дәфтәрчесини, көзләрини
јумарда, ағзыны ачарды көјә сәмт вә додагларыны тәрпәдә-төрпә-
дә дәфтәрчәни бир јериндей ачыб охурду.

Рәһмәтлик дадашым мәним дәрсә кетмәјимә истихарә етди-
рән ваҳт рәһмәтлик Молла Исмајыл китабчаны сөјләдијүн гайды
илә ачыб, дадашым һаман бу шәрләрини охујуб:

Ол күн ки, сәнә һалиг едәр лутф бир өвлиә!
Олсун үрәјин шаф!

¹ Бу мисра илк дәрд нәшрдә: *Нар бакытлик илә олар өзкәр өзкә
жәашын шәклинидә верилмишdir.*

² Журналда ше'рий сонунда: «(Мабәди вар)».

[БИЛМЭМ НЭ КӨРҮБДҮР БИЗИМ ОГЛАН ОХУМАГДАН?]

(Сәх. 38)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (16 июн 1906, № 11) «Hon-hon» имzasы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләре дахил едишлишdir. Учунчү вә дөрдүнчү нәшрдә «Мыртылдап дәмадәм» ады илә верилмишdir.

Сабирин «Молла Нәсрәддин»ин 8-чи нөмрәсindә (26 мај 1906) дәрч едишлиш «Ол күн ки, сәнә халиг едәр лутф бир өвлад» адлы сатирасының башында Ч. Мәммәдгулузәдә тәрәфиндән язылмыш «Нијә мән дәрсдән гачдым?» сәрлөвһәли фелjetонун мабәди бу ше'рин әзвәлиндә чап олунмушдур. Фелjetонун мабәди беләдир:

«...Гәрәз бир нечә ваҳт башладым мәктәбә кетмәјә. Инсафәч, артыг сә'жим вар иди охумага. Белә ки, һәр күн мәктәблән евә га-
յыдыбы тәкәрдим китаблары габагыма вә башлардым сабанкы дәр-
сими һазырламағы. Ахыр, дадашым мәним охумагымдан тәнкә
кәлиб мәнә бир-икى дәфә деди: «Ай балам, өзүнү беркә салма, иә
олачаг сәнә бу охумагдан?» Мән дадашымын сезүнә гулаг вермә-
јиб өз ишимә мәшгүл идим. Бир күн евдә һәмишәки кими дәрсимә
бахмагда идим, көрдүм ки, дадашым кедиб анама бу сөзләри дејир:

Билмәм нә көрүбдүр бизим оглан охумагдан!?
Дәнк олду гулагым!

1 Илк дәрд нәшрдә тәрәнибдир әвәзиңә: *көрүнүбдүр*.

2 Сон уч нәшрдә дүңјадә әвәзиңә: *азадә*.

3 Сон уч нәшрдә *азадә* әвәзиңә: *дүңјадә*.

4 Бүтүн нәшрләрдә чәтиң әвәзиңә: *јаман*.

[МАҢИ-ҚӘН'АНЫН БАТЫБ, ЕЈ ПИРИ-ҚӘН'АН, ГӘМ ЙЕМӘ!]

(Сәх. 40)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (2 июн 1906, № 9) имзасыз чап олунмушдур. Жалның сон икى нәшрә дахил едишлишдир.

Бу ше'р Сабирин илк мәлум нәзиәләриндәндир. Мәһәммәд Һадинин Һафиздән тәрчүмә етдиши бир гәзәлә нәзиәре олараг язылмышдыр.

Гәзәлини фаречасында илк бејт беләдир:

«*Jусифи күм кештә баз ајәд бә Қән'ан гәм мәхур,*
Күлбәји әңзан шәвәд рузи қүлустан гәм мәхур».

Һади бу бејти белә тәрчүмә етмишdir:

«*Маңи-Қән'аның қәләр, еј пири-Қән'ан, гәм јемә!*
Бејтүләңзаның олур бир күн қүлустан, гәм јемә!»

ГОЧАЛЫГДАН ШИКАЛӘТ

(«Әфсүс ғочалым, ағачым дүшдү әлимдән»)

(Сәх. 41)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (23 июн 1906, № 12) «Hon-hon» имzasы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрэ

дахил едилмишdir. Учунчү вә дөрдүнчү нәшрдә «*Әфсүс гөчалдык*» ады илә верилмийниди.

БАКЫ ФӘ'ЛӘЛӘРИНӘ

(«*Бу чархи-фағыл тарсина дөвран едир имдиң*»)

(Сәh. 42)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (7 июл 1906, № 14) имзасыз чап олунмушdur. Бүтүн нәшрләрә дахил едилчишdir.

[ЧЭНД ЕЈЛӘ, СӘН АНЧАГ НӘЗӘРИ-ХӘЛГДӘ ПАК ОЛ!]

(Сәh. 44)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (21 июл 1906, № 16) «*hop-hop*» имзасы илә чап олунмушdur. Бүтүн нәшрләрә дахил едилчишdir. Учунчү вә дөрдүнчү нәшрдә «*Вермә пүлү әлбән*» ады илә верилчишdir.

Журналда сатирадан эзвәл редаксија тәрафиндән «*Тәрәгъяләмәтләри*» адлы бир фелjetон дәрч едилчишdir. Сатиранын мәзмуну илә бағлы олан һәмин фелjetон будур:

«Кечән рәбиул'әзвәл аյынын 18-дә saat хош олмага сәбәп Гафгаз мусәлманларынын ичиндә ики хеир иш әмәлә қалиб: бири Күрдәмирдә, бири Тифлисдә. Күрдәмир мусәлманлары бу мәэмундә бир разылыг кағызы языбы һөкүмәтә пишнәһад едилбләр: «Биз Күрдәмирдә сакин олан мусәлманлар, Күрдәмирдә бешинчи духовнын ачылмағына разылыг, чунки бурада олан дөрд дәнә духов бизләр кифајет вермир вә бу барәдә гол гојурut.

Тарих филан вә гырх дөрд мусәлманын имзасы».

Тифлис мусәлманларынын да јаздыглары разылыг кағызы бу мәэмундадыр: «Ах кечән күнләр!.. Догру дејибләр ки, кечән күн күн чатмаз. Ынан о күнләр ки, бизим қөзәл мәһәлләдә—Сүмбатов күчәсиндә фәнишәханәләр башдан-баша дүзүлүб мәһәлләмизин зиннәтләндирди; кәлән, кедән, фајтон, алыш-вериш—худаса. бир шәнлик иди ки, шәһәримиз һәгигәтдә Лондон шәһәринә бир тапкы дә вурмушду. Амма аллаһ байсиин евинни јыхсын. о қөзәл, наゼони вә сәнәм вә сәрвәгәдд вә лаләүзар гоншуларымыз чәһәлләмиздән көчәндән бери мәһәлләмиздән хеир-бәрәкәт дә билмәррә көчүб. Бу сәбәбдән биз мусәлманлар чан-дилдән разылыг изһар едиргү ки, фәнишәханәләр дубара бизим мәһәлләjә тәширифләрини кәтирсиләр.

Тарих филан вә алтынш мусәлманын имзасы».

Нәдердән:

Aх!.. ах!.. вај!.. вај!..

Еj бу кағызлара гол гојан мусәлманлар!

Чәнд ејлә, сән анчаг нәзәри-хәлгдә пак о!

¹ Илк дөрд нәшрдә битишдин әвәзиңе: *јетишдин*.

[ЕТДИ БУ ФӘЛӘК ҺӘР ҚӘСӘ БИР ТӨВР ІАМАНЛЫГ]

(Сәh. 46)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (4 август 1906, № 18) «Молла Нәсрәддин» имzasы илә чап олунмушшур. Іалның соң икى нәшрә дахил едилмишшур.

Журналда сатирадам әvvәл Ч. Мәммәдгулузадәниң «Голошаповун кери ҹагырылмасы» адлы фелjetону дәрч едилмишшур.

Нәмин фелjetон будур:

«Шишәдән чәкилән телеграммадан охучуларымыз көрәчекләр ки, кенерал Голошапов Шишәдән кери ҹагырылыб.

Голошаповун ээл олунмағының әһвatalыны нағыл еләмәк ис-тәјирәм. Кишинин чөрәjинә баис мүftи вә шејхүлислам чәнаблары бир тәрәffәdәn, бир тәrәffәdәn дә Дағыстан мусәлманларының нұма-јандәләри олдулар.

Мүftи вә шејхүлислам чәнаблары фајtona миниб сәрдар жаңына Голошаповдан шикаjет етмәjә кедәндә мән дә орада идим. Нәгәдәр дедим кетмәjин, кәlin бу даши әтәjиниздәn тәкүн,—мәнә тулаг верән олмады.

Ахыры мүftи әфәнді мәнә чаваб верди:

— Нијә кетмәjәk, аj Молла, бизим мусәлман гардашлары Ши-шәдә гырынлар, биз дураг баҳаг? Сәнин геjрәtinә нә кәлиб?

Мән көрдүм ки, мүftи әфәнді доғру фәрмәjish еdir, дедим:

— Еjbi јохду, кедирсиз кедин, амма бары бириниз кедин, икинiz дә бирдәn кетмәjин.

Дедиләр:

— Нијә?

Дедим:

— Ондан өтру ки, чәнаб чанишин сизи көрүб горхар.

Шејхүлислам әфәнді бујурду ки:

— Горхар, јазарам Бакыдан филаn молла вә Данабаш кәndин-дәn дә филаn молла дуа јазыб көндәрәрләр. (Моллаларын адыны шејх чәнаблары сөjlәdi, амма мәнним јадымдан чыхды).

Бәли, фајtonу сүрдүләр. Мән фајtonун далыjча сәрдар има-рәtinин жаңына кими гачдым ки, ишди, чанишин горхса, мәn бир чарә едим, чүnki мәn өзүм дә моллајам, һәр бир дәрдә әлач едә билирәм.

Чанишин чәнаблары акошкадан фајtonу көрчәк гапыцилара бујурду ки, гапылары ачсынлар.

Хұласә, чанишин һәzrәtләri әли титрәj-титрәjә гәlәmi көтү-рүб Голошапова һәкм еләdi ки, дурмуjуб кәlsin, һәтта телеграмы верди мүftи әфәнді өзү дә охуду. Мә'lумдур ки, мүftи әфәнді русча камил охујуб даныша билир. Һәтта чох ваҳт гази вә мол-лалар илә русча данышыр.

Гәrәz, һаман saat телеграф көндәрилди. Мүftи вә шејх чә-наблары гәhвә ичмәjә мәшгүл олдулар вә арадан сәkkiz дәgигә кеччишиди ки, Шишәdәn, Голошаповдан белә чаваб кәldi: «Aj сәр-дар, башына доланым, ахыр мәнә мүhевvәl олунан һәkmләrin дәрдәn бирини әмәлә кәtiрмәmishәm, белә иш олар ки, мәни ин-дики ваҳтда ҹагырыrsan?»

Чанишин чәнаблары кенә гәlәmi көтүрdu жазды: «Чох даныш-маг истәmәz, аға бујурур сүр дәrәjә,—сүр дәrәjә».

Кенә сәккиз дәғигә көчмәмишди. Ағдамдан чаваб кәлди: «Сизин һөкмунуз бинаэн мән Шишәдән чыхыб, инди Ағдамдајам вә көзләјірәм ки, атлары гошсунлар, миниб Іевлана тәрәф ѡла дүшүм».

Мұфти вә шејхұлислам һөзрәтләри чанишина «спасибо» деңгә, истәдиләр ѡла дүшәләр. Мән бу һеңдә сәрдарын имарәтиң икошқасына дырмашыб бу ишләре тамаша едирдим. Чәнаб шејт мәни көрүб деди:

— Ай Молла, сән аллаһ дүш ашаға, сәрдар сәни көрәр, биз хәчаләт чәкәрик.

Дедим:

— Чәнаб шејх, бир јавуга зәһмәт чәк, гуллугунуза бир тәңә сез әрз едим.

Деди:

— Нә демәк истәјирсөн?

Мән јавашча башладым:

Етди бу фалак һәр кәсә бир төөр јаманлығ

¹ *Баис, балан өлсүн!* ифадәси әвәзинә һәр икى нәшрдә: *Баис жалан олсун.*

[ТӘРПӘНМӘ, АМАНДЫР, БАЛА, ГӘФЛӘТДӘН АЙЛМА¹]

(Сәh. 48)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (11 август 1906, № 19) изласыз чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләре дахил едилмишdir. Учунчү вә дәрдүнчү нәшрдә «*Jat, gal dala...*» ады илә верилмишdir.

¹ Соң уч нәшрдә *аңсан* әвәзинә: *аңдын.*

² *Мејл елә гәлjanыны* ифадәси бүтүн нәшрләрдә *чәк, баба, гәлjanыны* ифадәси илә әвәз едилмишdir.

³ Бүтүн нәшрләрдә *бир ан* әвәзинә: *бир ләhәз.*

ТӘҢСИЛИ-ЕЛМ

(«Тәңсили-улум етма ки, елм афәти-жандыр»)

(Сәh. 49)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журнальында (18 август 1906, № 20) «(M. M.)» имzasы илә чаң олунмушдур. Бүтүн нәшрләре дахил едилмишdir. Учунчү нәшрдә «*Фұзулија нәзиәрә*, дәрдүнчү нәшрдә исә «*Елм тәңсили*» ады илә верилмишdir.

Бу шे'р Фұзулинин «*Лејли вә Мәмнүн*» поемасындакы гәзатләрindән бириңә нәзиредір. Һәмин гәзәл белә башланыр:

*«Чан верма ғәми-ешға ки, ешғ афәти-жандыр,
Ешғ афәти-чан олдуғу мәшнүри-жанандыр!
Суд истәмә севдаји-ғәмі-ешғөә һәркис
Ким, насили-севдаји-ғәми-ешға зијандыр!..».*

¹ *Лаглагы*—«Молла Нәсрәддин» журнальында жаңысынан Ч. Мәмәдгулузадә тәрәфиндән ишләдилән кизли имзалардан бириңdir.

2 Гыздырмалы—«Молла Нәсрәддин» журналында чап олунмуш ше'рләрдә М. ҆. ҆. Зејналовун ишләтдији кизли имзадыр.

3 Сыртыг—«Молла Нәсрәддин» журналында ишләнмиш кизли имзалардандыр.

4 Мозалан—«Молла Нәсрәддин» журналында эн чох Э. ҆. Нагвердиевин истифадә етдији кизли имзадыр.

5 Hon-hon—М. ҆. Сабирин эн мәшһүр кизли имзаларындан биридир. Бу имзадан публицистикада ба'зән Ч. ҆. Мәммәдгулузадә вә башгалары да истифадә етмишләр.

АТА НӘСИНӘТИ

(«Бәсдиң, еј оғул, бош јера бу елмә чалышма»)

(Сәh. 51)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (25 август 1906, № 21) «Jaramaz» имzasы илә чап олунмушдур. Ялныз сон ики нәшрә дахил едилмишdir.

¹ Һәр ики нәшрдә өлмәјиб әвәзиң: олмајыб.

[Аһ ЕЈЛӘДИЈИМ НӘШ'ЕЛИ-ГӘЛДАНЫН ҮЧҮНДҮР]

(Сәh. 53)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (1 сентябр 1906, № 22) «Hon-hon» имzasы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишdir. Үчүнчү нәшрдә «Фүзүлијә нәзиրә» ады илә верилмиш, дөрдүнчү нәшрдә исә «Молланын дәрди» вә «Фүзүлијә нәзири» сәрлөвһәсі алтында сәһв олараг ики дәфә дәрч едилмишdir.

Журналда ше'рин сәрлөвһәсіндән эввәл «(Шәкилләрин биринчи сәнифесинә баҳ)» сөзләри јазылмышдыр. Һәмин сәнифәдә ше'рин мәзмунуна уйғун олараг рәссам О. И. Шмерлинг тәрәфиидән бир шәкил чакылмишdir. Шәкилдә бөйүк бир ағач көлкәсіндә халча үстүндә отурууб гәлjan чәкән бир молла вә молланын жаңында аягјалын, әли дөшүндә, габага әйләниш бир кәндли тәсвир едилмишdir. Шәклин алтында Сабирин һәмин ше'ринин ики бәнді жазымыш, жаңларында вә јухарысында исә молла илә кәндлинин бу диалогу верилмишdir:

«Чәнаб ахунд, бу күн дивар дибиндә бир саһибсиз о тајла вәфат едib, бир молла тапсылмыр ки, бичарәни дәфи едәк. Кәрәк, аллаh ризасы учүн, бу зәһмети гәбул едәсиниз.

Чаваб: Бала, кет бир өзкә молла тап, мән приход молласы дејиләм...».

Ше'р Фүзүлиниң бу мәтлә'ли гәзәлине нәзирадыр:

«Аһ еjlәдијим сәрви-хурманын үчүндүр,
Ган агладыгым ғөнчеји-хәнданын үчүндүр.
Сәркәштәлијим какили-мишканин үчүндан,
Ашүфтәлијим зулфи-паришанын үчүндүр...».

¹ Биринчи вә икinci нәшрдә әләминдән әвәзиң: әлимдән.

² Бу бејт дөрдүнчү нәшрдә верилмәмишdir (сәh. 145).

4 Нә тапмады ифадәси үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрләрдә: *на тапды ки.*

[МӘН БИЛМӘЗ ИДИМ БӘХТДӘ БУ НИКБӘТ ОЛУРМУШ]

(Сәh. 68)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (10 нојабр 1906 № 34) «Hon-hon» имzasы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишdir. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә «Еj va!» ады илә верилмишdir.

Илк дөрд нәшрдә ше'рдән әввәл белә бир гејд вардыр: «(Машрутәчиләrin мәчбүрән һачы Mirzə Həsən imamchum'əni ixrazi-bələd etdiklərinə imamchum'ənin zəbani-ḥalı)».

Һачы Mirzə Həsən—Тәбризин нүffузlu моллаларындан иди. Эввәлчә мәшрутәj тәрәфдар олмуш, сонра Иранда иртича гүввәтләnmәj башладыры vахт әнчумәnin шәriятә зидд олmasы naggында тәблигat апармышды. Буна көрә дә халгын та僚би илә Тәбризd и говулмушду. Ше'р бу мұнасibәtlә jазылмышды.

1 Мән нә билim ифадәси дөрдүнчү нәшрдә: *мән нә idim.*

2 Евим гәмләrә батды ифадәси бүтүн нәшрләрдә: *həkumət jasa batdy.*

3 Mirzə Çavad—Тәбриздә әнчумән үзвү иди. Ингилаби нитт vә chыхышлары илә танынышды.

4 Mirzə Hüseyn—О заман Тәбриздә әнчумәnin фәал үзвәrin-дәn олмушдур.

[HƏR NƏ VERCƏN, VƏR, MƏBADА VƏRMƏ BIR DİRƏM ZƏKAT]

(Сәh. 70)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (8 декабр 1906 № 36) «Молла Нәсрәддин» имzasы илә чап олунмушдур. «hər nə vercən, vər» ады илә бүтүн нәшрләrә дахил едилмишdir.

Журналда ше'рдән әввәл Ч. Мәммәдгулузадәnin «Garñyot-guñlar» адлы фелjetonu верилмишdir. Шe'rin идея мәзмүну илә сый бағлы олан həmin фелjeton будур:

«Дедик бәлкә тәзә мүштәrilәrimizә тәгвим vә kitabçalar пајlamag vasitəsilə oxuchularymyzын гәdәrinи bir az artırag, amma allah шejtana lə'nət eləsin, kündə kəlib bашымызын үstunu kəsir vә bашlaýyr ki, məsəla, kətūrūn məchmənizdə jazyñ ki. Təbrizdə vəliəhd şahsevən guldurlaryny bашыna chəm eləriib, kəndərir İran kəndlərinin vә shəhərlərinin talan etdirir vә bu chyr garət olunan mallarыn bir hıssəsinin guldurlara пајlaýyr, bir hıssəsinin eey kətūrūr.

Мəchməmizdə bu əhvalatы valiəhd Məhəmmədəli Mirza oxujan kimi həkm ejləjir məchməmizdə İran cərhəddində jandırsınlardır.

By bir.

Јазырыг мədrəseji-ruhaniyyənin pullary kəzdi, kəzdi, ahyrda tappylty ilə dүшdu инчинерин чибинэ. Бунун чавабында həkumət dən məvaciib alan ruhani rəislerimiz bu fəgərəni oxujan kimi fitva ejləjirler ki, «Молла Нәсрədдин»a pul verib oxumag—чakyra pul verib icmək kiminidir.

Бу ики.

Османлы консулу идарәмизә сифариш көндәрир ки, «бир дә Султан һәмидин пислијини јассаныз, јә'ни бир дә јассаныз ки. Османлынын харичијә вәзири кәлиб султана әрз едәндә ки, султан сағ олсун. Јевропа һәкуматләри Крити назырлашырлар версияләр јунан падшаһына, Султан Эбдулһәмид јунанлы һәрәмини јанына ҹагырыб дејир: «Бәхали-һиндү-јәт бәхшәм Криту Шаму Боснара», Истамбула јазарам, «Молла Нәсрәддин»и Османлы торпағына гој-масынлар.

Бу үч.

Мәчмуәмизин чоху Гарабағ вә Ирәван тәрәфләринә кедир. Бу күн дә лә'нәтә кәлмиш шејтан кәлиб јапышыб јахамыздан ки, «нијә јазмысыныз?».

Дејирик:

— Нә јазаг?

Дејир:

— Мәкәр Ирәван вә Гарабағ вилајәтләринин ачларынын дад-фәрјады сизин тулагларыныза чатмыр?

Иәрчәнд биз билирик ки, шејтанын гәсди будур ки, Ирәван, Нахчыван вә Гарабағ гарныјогуларыны өзүмүздән инчидәк ки, ахырда мәчмуәмизи Ирәван вә Гарабағ мәһалларында да һарам билсингиләр; амма шејтанын бу «гарныјогун» ләфи бир нечә мәтләб-ләр мәним јадыма салды.

Инди һәр нә олачаг олсун, бизим дә үмидимиз буниадыр ки, бәлкә мұсәлман гардашларымызын бә'иси күнләрин бир куну мәч-муәмизи әввәлинчи нөмрәдән 36-чы нөмрәјәдәк вәрәгләјәндә инса-фы орталыға гоја вә өз-өзүнә деје: «Jox, «Молла Нәсрәддин» ја-ланчы вә бөйтәнчы дејил».

Бәли, кечәк мәтләбә.

Гарныјогун... чох мәзәли сөзду.

Нәдән адамын гарны вә бојну јогунлујур?

Бүннан ишим јохду. Нәдән јогуннујур,— јогуннасын. Амма мән елә билирдим ки, адамын бир аз фикри, бир аз дәрди олса гар-нынын пији бир аз әријәр вә гарны бир аз назикләшәр.

Һәр бир мәмләкәтдә, һәр бир вилајәтдә гарныјогун адам чо-куду. Гарабағда, Ирәван губернијасында да гарныјогун аз дејил.

Бу чүр адамларын чоху вә бәлкә һамысы мүлкәдарды.

Гәрәз, бүннан да ишим јохду.

Бир нечә күн бундан ирәли мән кедиб, Гарабағ вә Ирәван губернијасыны кәзіб доламышам. Бу дәфә мән јегин еләмишдим ки, бир дәнә дә гарныјогун адам көрмәјәчәйм. Ондан өтру ки, Ирәван вә Гарабағ ачларынын вајылтысы Тифлисдә күрчүләри ағладыр. Мәсәлән, Гарабағда јүз алтымыш бир гарныјогун мүлкә-дары габагча мән таныјырдым, амма бу дәфә мән башыдашлы пә көрдүм: heч биригин гарны тәфавут еләмәјиб. Ирәван губернија-сында ики јүз отуз дөрд гарныјогун хан, бәj, аға вар, heч бир тә-фавут көрмәдим.

Бурада лазымдыр лә'нәт шејтана дејиб, дајанмаг!

Еj мәним һәрмәтли охучуларым, ej мәним мунисләрим, мән бу сөзләри ондан өтру јазмырам ки, сиз охујандан соңра мәчмуәни го-јасыныз кәнара вә бу сөзләри јаддан чыхарасыныз!

Мән бу сөзләри јазырам ки, сиз охујуб фикра кедәсиниз. Мән бу сөзләри јазырам ки, фикир едәсиниз, јазырам ки, фикир едә-синиз.

...*Жава чәзириесинин ермәниләри гафгазлы гардашларына иң јығыб көндәрибләр.*

Жухарыда сөјләдијим гарныјогуларын һамысыны мән танијырам. Бунларын бә'зисинин о гәдәр дөвләти вар ки, *Жава чәзириеси* сатын ала биләр. Бәс ачлар кимдиләр? Бунларын өз рәнијәти. Ирәвандада Бәхшәли ханын отуз ики пара кәнди вар. Нахчывандада елә мүлкәдар вар ки, илдә отуз мин, гырх мин манат мәдахили калир. Экәр яланлыры, гој нахчыванлылар јасынлар ки, Молла Нәсрәddин ялан данышыр.

Аллаһ шејтана лә'нәт еләсин! Бунлар һамысы өтушәр.

Гәрәз, мәтләbdән узаг дүшдүк.

Амма, һәмд олсун аллаһа, үләмамызын мәзачи-мүбарәкләри сәламәтдир. О ки, галды касыбы вә фүгәралар,—бунларын дадына аллаһ-тәала өзу ятишәр, бунларын бәндәјә дәхли јохдур. Худа-вәнди-аләм өз јаратдығы мәхлугунун фикрини өзу кәрәк чәксин!

Данабаш кәндидә Молла Садыг һәмишә дејәрди: Милләт дејәнди—јер үзүндә бирчә мұсылман милләтидир, өзкә милләтләр hej-ван кими бир шејдиләр. Мән сорушарды:

— Һарадан буны билирсән?

Дејәрди ки:

— «Үмдәтүл-әфкар» китабында јазылый.

Молла Садыг дүз дејирмиш. Амма бизим «*Hop-hop*» бир өзкә чүр дејир.

«*Hop-hop*» дејир:

Hər nə verşən, ver, məbadə vermə bırdırhəm zəkat

1 Оглум сөзу өвәзинә илк дөрд нәшрдә: амма.

2 Амандыр сөзу өвәзинә илк дөрд нәшрдә: әзизим.

[ЭЛ'ӘМАН, СӘРКӘШ ОЛУБ...]

(Сәh. 71)

Илк дәфа «Молла Нәсрәddин» журналында (29 декабр 1906 № 39) «*Hop-hop*» имzasы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә да-хил едилмишdir. Бу бәхри-тәвил биринчи, иккинчи вә бешинчи нәшрләрдә «*Üzün dərja*» ады алтында, үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрләрдә исә «*Haj-haj!*» ады алтында верилмишdir.

¹ Мүштәријә рубби-бијан *вермәјән* ифадәси өвәзинә иккинчч. үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрләрдә: *мүштәријә* *рубб* *верән*.

[ИЕЛЭ БИЛИРДИМ КИ, ДЭХИ СУБЬ ОЛУБ]

(Сэх. 73)

Илк дэфэ «Молла Нэрэддин» журналында (6 январ 1907, № 1) «*hop-hop*» имзасы илэ чап олунмушдур. Бүтүн нэшрлэрэ дахил едилмишдир. Учунчү вэ дөрдүнчү нэшрдэ «Банламарам...» адь илэ верилмишдир.

[ЕЖ ФЭЛЭК, ЗҮЛМҮН ЭЈАНДЫР...]

(Сэх. 74)

Илк дэфэ «Молла Нэрэддин» журналында (19 январ 1907, № 3) «*hop-hop*» имзасы илэ чап олунмушдур. Бүтүн нэшрлэрэ дахил едилмишдир. Бу бэхри-тэвил учунчү вэ дөрдүнчү нэшрдэ «Утанмырсан, утанма!» адь ила верилмишдир.

¹ Елмдэ маңир олалар, фазлдэ баңир олалар сөзлэри илк дөрд нэшрдэ верилмэмшишдир.

² Кејәләр, дон ифадэси икинчи, учунчү вэ дөрдүнчү нэшрлэрдэ кетмэмшишдир.

³ Исмат сөзу эвэзинэ алтынчы нэшрдэ: не'мат.

[НОЛУР ШИРИНМЭЗАГ ЕТСЭ МЭНИ ҺЭЛВАИ-НҮРРИЙЈЭТ]

(Сэх. 76)

Илк дэфэ «Молла Нэрэддин» журналында (19 январ 1907, № 3) «Молла Нэрэддин» имзасы илэ чап олунмушдур. Жалныз сон ики нэшрэ дахил едилмишдир.

Журнаалда шे'рдэн эввэл Ч. Мэммэдгулузадэний «*Нэмшэри*» адлы фелјетону верилмишдир. Ше'рин идея истигамэти илэ сых бағлы олан һәмин фелјетон будур:

«Бакыдан отуз нәфәр һәмшәри мәнә шикајэт едир ки, онлары шаһи-мәгфурун тә'зијәсиндә мәсчидә гојмадылар.

Кағызын мәэмуну будур:

«Биз, отуз нәфәр һәмшәри дурдуг мәсчидин гапысында. Эввэл истәдик кирәк ичәри, бир дөвләтли начы кәлди, «бујур» дејиб, апaryb отуртдулар мәнбәрин јанында. Бир тәшәххүслү чиновник кәл-

JOX, JAZMARAM!

(«Молла дајы, чох бәрк дашыр газанын!..»)

(Сәh. 233)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (20 декабрь 1904¹ № 51) «Jары көнул» имzasы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләре дахил едилмишdir.

¹ Бу бејтин сонунда тәкrap олунан *jazmaram* сөзү дөрдүнч; нәшрдә: *jazaram*.

² Гөвлүмә фе'лимә дајаннам өзүм мисрасы сон дөрд нәшрдә: Гөвлүмә, фе'лимә дајаннам өзүм.

A

А б д а р—парлаг, парлајан.
А б ә к и - ш у р—балача шор су. Хэзэр дэнизи нэээрдэ тутулур.
А в а з э—сэда, уча сэс, аваз.
А в а н—анлар, дэгигэлэр.
А г и б ә т—ахыр, сон.
А г и л—агыллы.
А г у ш—гучаг.
А д а б—эдэблэр, тэрийэ, эхлаг.
А д а т—адэтлэр.
А д и—адэт едэн, алышмыш.
А и д—гајыдан, кэлэн, верилэн; хеир, кэлир.
А ж а т—ајэлэр.
А ј э—Гур'ан ајәси, Гур'анын һөр сурәсини тәшкүл едэн чүмлэлэрин бири.
А ј и н—дини нумайиш, дини адэт, ибадэт.
А к а h—хэбэрдар, иши билэн.
А л ә м и - м ә ' н а—мә'нэви дүнја, руһани алэм.
А ли м ә г а м—јүксэк јердэ олан, јүксэк мөвгели.
А л у д ә—булашмыш, кирифтар.
А м а д ә—назыр.
А м а л—эмэллэр, арзулар.
А м а ч—һәдәф, нишан.
А м и л—тачирин инандығы вә ишини апарат адам.
А м и р—рәис, әмр едэн.
А р а м—раһатлыг, сакитлик.
А р и ј э—мүвәггәти, гајтармаг шәрти илэ алынан.
А с а ј и ш—раһатлыг, динчлик, архајыныг.
А с а р—эсәрлэр; һадисәлэр.
А с у д ә х ә ј а л (олмаг)—архајын олмаг.
А т ә ш и н д ә м—однәфәсли, јандырычы.
А ф а г—үүғлэр; алэм, дүңя.
А ф ә т—бәла, мүсібәт, мәч. көзәл.
А х т а х а н а—Шамахы дағларында даналарын јејиб бөјүдүү бир битки.
А ш ү ф т ә—вурғун, мәфтүн, ашиг,

Б

Б а б а т—чур, чүрэ, нөв, дурлу.

Чәрхин, әмәба, сејри дә мин бабәт олурмуш.

Б а б у и ә—чобанјасдығы, моллабашы жаҳуд ағкирлик күлү—бундан синәни јумшалтмаг үчүн ичмә дәрман гајрылыры.

Б а в ә р (етмәк)—инанмаг, е'тибар етмәк, күман етмәк.

Б а - в ү ч у д и н к и—буна көрәдир ки, белә олдуғу үчүндүр ки.

Б а д—күләк, јел, рузкар.

Б а д п а—күләк сүр'ети илә кедән.

Б а з и ч ә—ојунчаг, әjlәнчә васитәси.

Б а к—горху, ховф, тәһлиүкә.

Б а л—ганаң, гол.

Б а л у п ә р—гол-ганаң.

Б а л а—јухары; бир шејин јухарысы, үстү, јүксәклиji.

Б а н у һ ә р ә м—ханым арвад, аға арвад.

Б а р а н—јағыш, күчлү жағмур.

Б а р и, б а р—аллаh, худа; бари худаја, б а р х у д а ј а—еј бөјүк аллаh.

Б а т и л—јалаң, пуч.

Б а ф а и д ә—фајдалы, хејирли.

Б а һ ә м—бир јердә, бирликдә, бәрабәр.

Б а һ и р—парлаг, көзәл; һәр кәсә мә'лүм.

Б е ј т—ев.

Б е ј т у л м а л—дөвләт хәзинәси; вәрәсәсиз өләнләрин мал-мүлкү вә бү чура үмүми мал-дөвләттө сахлајан идарә.

Б ә б р б и ј а н, жаҳуд б ә б р—гапландан бејүк јыртычы һејван-дышы, һиндистанда вә Африкада олур. Рүстәм Зал бунун дәрисин-дән бир архалыг тикдириб, вурушма заманында кејәрмиш. Саби-рин нәшрләрindә бу сөздән янлыш олараг икى сөз јаратмыш вә тәркиб шәклиндә јазмышлар.

Б ә д а ј е—бәдиәләр, көзәл шејләр, көзәллукләр.

Б ә д е' т и г а д—инамсыз; имансыз, динә инанмајан.

Б ә з л—варындан бағышлама, эсиркәмәдән өзкәjә сәрф етмә.

Б ә з м—мәчлис, зијафәт вә ja сәhбәт-мәhәббәт мәчлиси.

Б ә ж а н—дејилмә, сөјләнмә, демә, анлатма.

Б ә ж ә—мәкәр.

Б ә л д ә—шәhәр, гәсәбә.

Б ә ли j ј а т—бәлалар, мүсибәтләр.

Б ә л и л ә—гарны гәбиз едән дәрман.

Б ә л л ә ' т ү—үддүм.

Б ә л '—үдма, сүр'этлә јемә.

Б ә н д—бағлама, азадлығыны алма.

Б ә н и н ө в '—өз нөвүндән олан, һәмчинис.

Б ә р 1—чох заман азәрбајҹанча јөnlүк вә јерлик һаl шәкилчиләрнин ма'насыны верир.

Б ә r²—бар, мејва, јемиш.

Б ә r³—көкс, синә; дөврү б ә р—этраф, јан-јөрә.

Б ә р г ә р а р—гәрарлы, давамлы.

Б ә р д у ш—чијинә, чијин үстә, чијина чәкмә.

Б ә р ә н к и х т ә—төрәдилмиш, гызышдырылмыш.

Бәрмәлә—ашкар, көз габағында.
Бәрр—гурү, јер, јерин гурү ниссәси.
Бәрһәм—гарышыг, пәришан, позулмуш.
Бәр'әкс—әксина, тәрсина, зидд.
Бәс—choх, чохлуу, бол.
Бәсәр—көз; нури - бәсәр—көзүн ишыры.
Бәстә—бағлы; асылы.
Бәстәр—јорған-дөшәк.
Бәтәр, бәдтәр—пис, даһа пис.
Бәтипәрвәр—гарынгулуу, гарнына гуллуг едән.
Бәхажим—хејванлар, дөрдаяглышлар.
Бәһәм—бир-бирина.

Гарышыб дәрд бәһәмләр.
(Бурада «ләр» шәкилчиси «дәрд» сөзүнә айддир: «дәрдләр бәһәм» олмалыдыр).

Бәһмәнбих—гышда, бәһмән (январ) аյында чичәкләнән бәһмән-кулунун көкүндән һазырланан дәрман.
Бәһр—дәниз, дәрja,
Бәһрә—гијмәт; ниссә, пај.
Бәһчәт—шадлыг.
Бәһчәтавәр—севинч кәтирән, кеф ачан, зөвг верән.
Бибак—горхмаз, чәкинмәз.
Бивә—дул.
Бидад—зүлм, амансызлыг, рәһимсизлик.
Бидар—օјаг, хәбәрдар, мә'лumatлы.
Бид'эт—јенилик; дин элејинә һәрәкәт, иш.
Биәбиәнтәвәумми—атам вә анам сәнә турбан олсун.
Бијан—дәрман биткиси.
Биканә—јабанчы, јад.
Билчүмлә—һамысы (ны), чүмләси (ни), бүтүн.
Бим—горху.
Бимајә—фәрасәтсиз, фәрсиз, ағылдан касыб.
Бимар—хәстә, азарлы.
Бипавүсәр—башсыз-ајагсыз; авара.
Бирлә—иля гошмасының гәдим шәклидир.
Бисәрүпа—башсыз-ајагсыз; авара.
Биттәмам—һамысы, бүтүн, тамамилә.
Бифайдә—фајдасыз, хејирсиз, әһәмијјәтсиз.
Бихар—тикәнсиз.
Бихуд—өзүнү итириши, өзүндән кетмиш, һушуну итириши.
Биһудә—бош, әбәс; фајдасыз.
Биниммат—гејрәтсиз, сә'јисиз, гајғысыз.
Бича—наһар, әбәс, јерсиз, биһудә.
Бу(j)—иј, гоху.
Бухарәндаз—буғланан, буғ верән.
Бучур—јарым.
Бүрз—кин, әдавәт, дүшмәнилик.
Бүләһа—әбләһләр, ахмаглар.
Бүрраин—кәсқин, кәсичи, ити (гылыш).
Бүтлан—нагсызлыг, батил вә бош, биһудәлил.
Бүхл—пахыллыг, һәсәд.

B

В а з е h—ајдын, ачыг, ашкар; шүбhесиз.
В а и з—вэ'з едэн.
В а л а м ə р т ə б ə т—јүксæk рүтбэли.
В а ли д—ата.
В а ли д ə—ана.
В ари с—вэрэсэ, мирас алан.
В а ч и б ул'из'а н—итаэт едилмэси вачиб олан.
В а ч и б у т т а э—итаэт едилмэси вачиб олан.
В е j—вэ ej.
В ə б а л—күнаh, мæс'улиjjэт; вичдан лækэси.
В ə г ф (елэмæk)—гурбан етмæk, бағышламаг.
В ə г '(гоjan)—чииди əхəмиjjэт верэн, јүксæk гијматлэндиран.
В ə з а р ə т—вэзирлик; в ə з а р ə т и - м и л л и j j ə —милли назирли.
В ə з '—нал, вэзиjjэт.
В ə з '—м ə д а р—hæјат тэрзи; hæрækэт јолу.
В ə к а л ə т—вækиллик, башгасынын ишини көрмэ вэзифэси.
В ə л ə д—оғул.
В ə л и—амма, лакин.
В ə р т ə—учурум; бурулған, кирдаб, хәтәрли јер.
В ə с л—бағлама, бағланма, битишдирмæ, битишмæ, бир-биринэ чат-
дырма, чатма.
В ə с ф—тæ'риф, мæдh.
В ə ф а j и—вæфалы, вæфа əхли.
В ə һ м и - х ə ж а л ə т—эсассыз, јанлыш хәјаллар.
В ə һ ш ə т—горху, ховф, дæһшет.
В ə һ ш и j ə т—вæһшилик.
В ə ҹ а h ə т—көзэллик.
В ə ҹ а h ə т л и—көзэл үзлү.
В ə ҹ h—мæблæг, пул, əвэз, сæбэб.
В и г а j ə—мудафиә, мүһафиизэ.
В из р—күнаh.
В и р а н—харабалыг.
В и р д—даим' дејилэн, тækрар едилэн сөзлэр, ифадэлэр.
В он к а h—сонра, башга вахтда.
В ү з ə р а—вазирлэр.
В ү к ə л а—вækиллэр, мұдафиәчилэр.
В ү с л ə т—ашигин мæ'шугэ чатмасы.

Г

Г а б и ли - ə р з—эрз олунмаға, сөјләнмæжә лајнг.
Г а б и ли - и м к а н—мүмкүн олан.
Г а и б (етмæk)—итирмæk.
Г а и л—дејэн, разылығыны билдиран, ётираф едэн.
Г а л—сөз, данышыг.
Г а р а—јазы; китаб.
Г а р е—охучу.
Г а с и б—гæсб едэн.
Г а ф и л—хәбәрсиз.

Г а ф и л а н э—хәбәрсизчәсинә, билмәдән.
Г е ј д—бағ, бағлама, бағланма.
Г ә б а—архалыг.
Г ә б а h ә т—гәбиһ, пис һәрәкәт, чиркин, ејибли иш.
Г ә б ү ә—пәнчә, овуч; хәнчәр, гылыңч кими силаһларын дәстәси.
Г ә в и ш ө в қ ә т—гүввәтли вә шөвкәтли.
Г ә д, г ә д д—бој, гамәт, әндам.
Г ә д ә р—тале, бәхт, гәза-гәдәр; дөври - гә д ә р—бәхтин, талеин кедиши.
Г ә л ә м д а н—гәләмгабы, көһнә мәктәбдә моллаларын вә моллахана шакирләринин гамыш гәләм гојдуглары узунсов гуту.
Г ә м з ә—көз гыјма, наз вә ишвә илә сүзкүн бахыш.
Г ә н д а б—шәрбәт.
Г ә р а р—сүкүн, истираһәт, раһатлыг, арам.
Г ә р г и - х ү н—гана батмыш, ганда боғулан, мәһв едилән.
Г ә р ш ә т—бах: сә'фәс.
Г ә с б—гапма, зорла алмаг, зәбт етмә.
Г ә с д—ниjjәт, истәк, арзу, мәгсәд.
Г ә с ә м—анд.
Г ә с р—сараж, имарәт.
Г ә т а р и - ф и ш ә н қ—патрондаш.
Г ә т—кәсмә, гырма; гәт' и-эла и г—әлагәләри кәсмәк.
Г ә т' ә н—бүсбүтүн, тамамилә.
Г ә ф а—гафа, баш, кәллә.
Г ә ф л ә т—гафиллик, хәбәрсизлик; чәһаләт.
Г ә ф ф а л—чилинкәр; кәләкбаз, адамалдадан.
Г ә h т—гытлыг.
Г и блә—намаз гыланын үзүнү дөндәрдији тәрәф, чәнуб, Мәһәммәд пејғәмбәрин гәбри олан чәһәт.
Г и ј а м—галхышма, тәшәббүс.
Г и с с ә—әһвәлат, некајә.
Г и т' ә—парча.
Г ө в л—сөз, данышыг.
Г у ли - б и ј а ба н—гулjabаны.
Г у р б а н к а h—турбан кәсилән јер,
Г у ф р а в а т—көкү франсызыча (caufrer) дән алынышдыр, русча гоффрировать—сачлары далға-далға гыврымламаг.
Г ү б а р—тоз; дәрд; тутгунлуг, гаранилыг.
Г ү б h—пис иш, чиркин һәрәкәт, бәд әмәл.
Г ү j у д а т—гејдләр; бағлар, бәндләр, зәнчирләр.
Г ү р у н—әсрләр, заманлар, гәринәләр.

F

Ф а ѡ ә—сон, ахыр, нәһајәт; сон мәгсәд; ф а ѡ е ј и - а м а л—әмәлләрин нәһајәти, сонунчусу, эн мүһүмү.
Ф ә з а—јемәк.
Ф и на—гәнилик, зәнкинлик; ф и на ә h ли—дөвләтлиләр, сәрвәтлиләр.
Ф ү р а б—гарға.
Ф ү р р а н—бағыран, һајғыран, нә'рә вуран.

Д

Да д—әдл, әдаләт.
Да да на г—даданан, әл чәкмәјән.
Да д р ә с—көмәкчи, дада чатан.
Да д х а h—бирииниң һүгүгүнү мұдафиә едән, әдаләт тәләб едән.
Да м—тор, тәлә.
Да м а д—күрәкән.
Да р—ев, бина, имарәт; дүнja.
Да р и - ш ә ф а—хәстәхана, мұаличәхана.
Да р ү з з ә ф ә р—зәфәр еви, галибијәт еви.
Да р ү л ч ү н у н—дәлихана, дәлиләр еви.
Де һ га н—кәндли; әкинчи.
Дә би с т а н—мәктәб.
Дә в а н—јүйүрмәкдә, гачмагда, јүйүрән, гачан.
Дә г ә л—бичлик, нијлә, кәләкбазлыг, фырылдаг.
Дә л а л ә т—апарма, јол көстәрмә, бәләдчилик етмә.
Дә м—вахт, заман.
Дә м а д ә м—hәр дәгигә, hәр saat.
Дә р—гапы.
Дә р д и с ә р—баш ағрысы; гајғы.
Дә р ә к—учурумун диби; чәһәннәмин ән дәрин јери.
Дә р к а р—ишдә, hәрәкәтдә, фәалијәтдә.
Дә р к у ш—гулаға; дәркүш етмәк—гулаға салмаг.
Дәр hә г и г ә т—hәгигәтән, дөгрудан да.
Дәр ч и б етмәк—чибә гојмаг, чибдә кизләтмәк.
Дә с т—әл.
Дә х а л ә т—бир ишә гарышма, мұдахилә етмә.
Дә х л—кирмә, киришмә, гарышма; мұдахилә етмә.
Дә х ли - к ә л а м—сөзә, сөһбәтә гарышмаг.
Дә h а н—baх: дәһән.
Дә h а т—кәндләр.
Дә h ә н—ағыз; гөнчә дә h а н—гөнчә ағызлы, көзәл.
Дә h ј е к—онда бир.
Дә h р—дүнja, аләм; дөвр, эср.
Дә ' в а—hүгүг мұдафиәси үчүн мәһкәмә иши; мұһарибә, вурушма, дава.
Ди в а н—hөкүмәт вә мәһкәмә мәчлиси.
Ди в а н - д ә р ә—hөкүмәт идарәләри, инзивати идарәләр.
Ди в а н ә с ә р—дәли; вурғун, мәфтүн.
Ди да р—үз.
Ди д ә —көз.
Ди д ә н ә м—көзүјашлы.
Ди к к ә—сәки, скамja.
Ди л—үрәк, гәлб; ара ми - д и л -үрәк раһатлығы.
Ди л а з а р—гәлб инчидән, үрәк сыйндыран.
Ди л а р а м—гәлби раһатландыран, севкили.
Ди л б ә р а н ә—дилбәр кими, көзәл, қазибәли.
Ди л д а д ә—ашиг, вурғун, мұbtәла; үрәжини, галбини hәср етмис олан.
Ди л д а р—jар, севкили, чаван.

Д и л х у н—үрәји гана дөймүш, чох кәдәрли, чох дәрдли.
Д и л ш а д—севинән, үрәји шад олан, фәрәһли.
Д и н а р—эски гызыл пул ваһиди.
Д и н д а р а н—диндарлар, мә'минләр.
Д и р а з—узун.
Д и р ә м—*бах*: дирһәм.
Д и р ә м—һәм вазн (ағырлыг), һәм пул өлчүсүдүр: тәхминән бир грам; хырда күмүш пул; мәң. аз.
Д и ш р ә—бајыра, чөлә, харичә.
Д е в р и—дөнмә, доланма, һәрәкәт етмә.
Д е в р и—нимчә, бөјүк дөврә.
Д у м, д у м а—чар Рузијасында ганунверичи, яхуд инзibati вәзи-фә дашијан нұмајәндәләр мәчлиси.
Д у н—алчаг.
Д у р—узаг: д у р े т м ә к—узаглашдырмаг, рәдд етмәк.
Д у н—дүнән.
Д ү н и м ә—ики јарым, икијә парчаланмыш.
Д ү р р ә—инчи.
Д ү р р и - Э д ә н—Эдән инчиси. (Эдән—Jәмәндә бир шәһәрин ады-дүр, дүррләри илә мәшһүрдүр).
Д ү р ч—чаваһир сахланан кичик гуту, мүччу.
Д ү ч а р а н—дүчар оланлар, кирифтар оланлар.
Д ү ч е ш м—ики көз; н у р и - д ү ч е ш м и м—ики көзүмүн ишығы.

Е

Е ж б ч у—ејбаҳтаран, писләјән.
Е ж м ә н—архајын.
Е ж н—көз.
Е ж т а м—јетимләр.
Е х р а з—газанма, әлдә етмә, наил олма.
Е х р а м—Кә'бәјә кирәркән зијарәтчиләrin бүрүндүкләри тикишсиз халат; бу сөз Кә'бәнин епитетләриндән бири олмушшур: Кә'беји-еһрам.
Е һ т и к а р—тахыл вә ja башга мәһсулу сахлајыб сонра баһа гиј-мәтә сатма.
Е һ т и р а м ә н—һөрмәтлә.
Е 'з а з—әзизләмә.
Е 'т и м а д—архајыныг, инам, күвәнмә.

Ә

Ә б а—аба, руһаниләрин кејдикләри узун палтар; һијлә вә икиүзлү-лүк пәрдәси.
Ә б а - г ә б а—руһаниләрин кејдикләри узун палтарлар.
Ә б а б и л—дағ гарангушу.
Ә б д—гул.
Ә б ә в е ј н—аталар, ата-баба.
Ә б ә д а, ә б ә д ә н—һеч вахт, әсла.
Ә б н а—огуллар.
Ә б р—булуд.
Ә б р и - с и ј ә h—гара булуд.
Ә б ч ә д—*бах*: сә'фәс.

Ә в а м у н н а с—авам чамаат.
Ә г в а л—гөвүлләр, сөзләр.
Ә г д ә с—ән мүгәддәс, ән гијмәтли.
Ә г ли - с ә л и м—сағлам ағыл, дуруст, дөгрү дүшүнән баш.
Ә г с а (j)—узагда олан, ән узаг; әг с а й и - Ш ә р г—Узаг Шәрг.
Ә ф ж а р—өзкә; рәгиб.
Ә ф л ә б—чохлуг, әксәрийјәт.
Ә ф н и ж а—ғәниләр, дөвләтлиләр.
Ә д а—шива, наз; форс, гүруп.
Ә д д—сајма.
Ә д ә б и с т а н—әдәб јери, елм, билик јери.
Ә д л—әдаләт, һәигигәт тәрәфдары олма; бәрабәрлик.
Ә д н а—чох дәни, ән алчаг, рәзил.
Ә з—...дән; әз и сл а м—исламдан.
Ә з а—әзијјәт, чәфа, чөвр.
Ә з в а ј—сабур биткисиндән гајрылан ачы дәрман, алое.
Ә з к а р—зикрләр, сөjlәнән сөзләр.
Ә з а м и ж а т—бөյүклük.
Ә з м—гәти нијјәт, бир мәгсәдлә јола дүшмә.
Ә ж а л ә т—вилајет, бир валинин һөкм сүрдүjү јер.
Ә ж а н—бәлли, аждын.
Ә ж ж а м и с ә л ә ф—кечмиш заманлар, ата-бабалар дөврү.
Ә ж ж а р—кәләкбаз, алдадычы.
Ә ж ж а р ә л и к—әjjарлыг, алдадычылыг, һијләкәрлик; огурулуг, чиб-кирлик.
Ә к в а н—көвнләр, варлыглар; дүнja.
Ә к л—јемәк.
Ә л а и г—әлагәләр, рабитәләр.
Ә л а м а т—әламәтләр, нишанлар.
Ә л в а н—левинләр, рәнкләр, рәнкбәрәнк.
Ә л г а б—ләгәбләр, мұхтәлиф титул адлары.
Ә л г и с с ә—хұласә, гысасы.
Ә л ә м—бајраг.
Ә л и ф—әрәб әлифбасының биринчи һәрфи (f); «нүн»ун (ڻ) акси-
нә олараг бу, дүз вә дик јазылыр.
Ә л ј е в м—бу күн, инди.
Ә л м и н и ә т ү լ и л л а h—шүкүр аллаhа.
Ә л ф и р а г—ајрылыг, иттиһадын әкси.
Ә л h ә г—hәигигәтдә, дөгрүсу.
Ә л h ә з ә р—hәзәр олсун, узаг олсун.
Ә л ' а м а н—амандыр, көмәк един.
Ә м в а л—маллар, сәрвәт.
Ә м в а ҹ—мөвчләр, далғалар, ләпәләр.
Ә м д ә н—гәсдән, билә-билә, гәрәзлә.
Ә м и г—дәрин.
Ә м н—эминлик, архаянылыг, раһатлыг, горхусузлуг. Чох вахт әмнәт-
сөзу илә бирликдә ишләнир.
Ә м н и ж а т—архаянылыг, раһатлыг, асајиш.
Ә м р—иш.
Ә м р ә д—hәлә бығы-саггалы чыхмамыш кәңч.
Ә м р и - м ә а ш—мәишәт иши, долапчаг васитәси.
Ә м с а л—мислләр, бәнзәрләр.

Ә н а р—нар.
Ән в а '—нөвләр, нөвбәнөв.
Ән д а м--бәдән, вүчуд.
Ән з а р—нәзәрләр.
Ән к ә h т у—никәһлајырам.
Ән h а р—нәһрләр, чајлар.
Ән ч а м—сон, ахыр, агибәт.
Ән ч ү м ә н—мәчлис, шура; конгрес; чәмијјәт.
Әр б а б—әhl, саһиб, бир ишин вә ja бир шејин әһли, саһиби, пешә-
кары.
Әр б а б и - h ә в ә с—hәвәслиләр.
Әр в а h—руhлар.
Әр а з—тәбин олмајан, мүвәггәти, кечичи һал.
Әр к а н—hекумәтин баш адамлары, назирләр, әjan.
Әр р а д ә—араба, топ арабасы.
Әр с—паслы дәмир дөjүләркәn төкүлән чүрүк гырынты.
Әр с ә—меjдан; вуруш меjданы; дүнja; бош кениш саhә.
Әр ш и - м ү ә л л а—дини е'тигада көрә көjүн дөггүзүнчү тәбәгәси.
Әр ' ә р—ардыч ағачы, даf сәрви (көзәлләрин боj-бухунуна тәшибиh
едилир).

Бир бала гыз ал боjу ор'ар кими.

Әс в а б—палтарлар, кеjимләр.
Әс ә ф—ачыма, тәэссүф етмә.
Әс к и н а с—кағыз пул.
Әс .i а ф—сәләфләр, ата-бабалар.
Әс и а ф—сәнәткарлар, пешәчиләр.
Әс р а р—сиррләр.
Әт в а р—hал. әда, hәrәkәt тәрзи; тәhәр-tөhүр.
Әт ф—дөндәрмә, башга тәrәфә дөнмә, чевирмә.
Әт ф а л—ушаглар.
Әф з у н и—choхлуг, артыглыг; чохалма, артма.
Әф к а р—фикирләр, ниijätләр.
Әф р а д—fәрдләр.
Әф с у н—бах: фүсун.
Әф с у р д ә—хараб олмуш, солмуш.
Әф ' а л—ишләр, сөздән ибәрәт олмајыб, ишдә һәjата кечән әмәл-
ләр.
Әф ' и—илан чинси, бөjүк зәhәрли илан.
Әх б а р—хәбәрләр.
Әх в а н—гардашлар.
Әх з (етмәк)—алмаг, әлдә етмәк, мәнимсәмәк.
Әh а д i с—hәдисләр, јени әhвалат; Мәhәммәd pejgәmбәриi Гур'аи-
да олмајан сөзләри.
Әh б а б—достлар.
Әh з а н—hүзинләр, гәмләр, кәдәрләр.
Әh к а м—hекмләр, әмрләр; гүввәт, нүфуз.
Әh л—халг.
Әh ли - д i ј а р—бир өлкәдә јашајналар, бир вәтән әhли.
Әh ли - з a h i р—дүнија адами, анчаг көрдүjүпә инанан вә бунунла
да јашајан.

Ә һ л и - н ә з ә р—бахан, көрән, көз јетирән.
Ә һ л и - һ ә с ә д—пахыл, пахыллар.
Ә һ м ә з—ән гүввәтли, ән мәһкәм.
Ә һ м ә з и - т а ә т—choх итаәт, choх ибадәт.
Ә һ р а р—һүрријәтчиләр, һүрријәтпәрвәрләр.
Ә һ ф а д—нәвәләр, өвләд, нәсил.
Ә ҹ ә б—тәәччүб; јахшы.
Ә ҹ ә м—фарс.
Ә ҹ ә з а—дәрман.
Ә ҹ и б—тәәччүблү, гәрибә.
Ә ҹ и н н ә—чинләр.
Ә ҹ ր ә м—чиrmләр, чисимләр, кайнатда олан күрәләр, улдузлар.
Ә ҹ ս ә м—чисимләр.
Ә ҹ ј а х—шејхләр.
Ә ҹ к, ә ш к и - т ә р—көз јашы.
Ә ҹ ր ә ф—шәрафәтли, һөрмәтли адамлар.
Ә ҹ ҳ а с—шәхсләр; абырлы, һөрмәтли адамлар.
Ә ҹ ә д а—дүшмәнләр.
Ә ҹ ә з а—үзвләр.
Ә ҹ ј а н—буржуа вә феодал һөкумәтләриндә мәмләкәттн мә'тәбәр.
варлы адамлары.
Ә ҹ မ а л—әмәлләр, ишләр.

Ж

Ж а л ә ч ә к а н—шең чәкмиш; јаш, көз јашы, ағлар.
Нәркиси-шәһнәләрин жаләчәкан олдуму?

З

З а и д—choх, артыг, зијадә.
З а и л—позулмуш, јох олмуш.
З а ј е—зая, тәләф, мәһв.
З а л и м а н—залымлар, рәһмсизләр.
З а р—инләјән, аглајан.
З е ј—харичи көрүнүш, гијафә, мүхтәлиф ичтиман тәбәгәләрин өзү-
нә мәхсус кејими.
З е ј б ә г—чиво.
З е ј ф—гонаг.
З е ј ф ҹ ә к м ә к—гонаг етмәк.
З ә ба н—дил.
З ә б у н—зәиф, күчсүз, гүввәдән дүшмуш.
З ә в а л—јох олма, мәһв олма.
З ә в ә ч а т—арвадлар.
З ә в и ш а н—шан вә шәрәф саһиби, адлы-санлы.
З ә к а в ә т—зәкилик, габилијәт, исте'дад.
З ә к а т—шәриәтә көрә бир адамын мал-дөвләттнин һәр ил јохсул-
лара верилмәли олан гырхда бир һиссәси.
З ә н—арвад, гадын.
З ә н ә х д а н—чәнә; чәнәдә олан чухурчуг.
З ә р д—сары, солгун.
З ә р ә ф ш а н—гызыл сачан.

Зэр никар—гызыл су илә нахышлачмыш, зэр нахышлы.
Зэррин—гызыл, гызылдан.
Зэ'ф—зәйнфлик, күчсүзлүк.
Зибәс—хејли, о гәдәр, чох.
Зинэт—бәзәк, јарашиг.
Зинети-тән—бәдәнин, вүчудун бәзәжи, јарашиғы.
Зикр—аллаһ вә пейғәмбәрләрин адларны тәкрап-тәкрап сөjlәмә.
Зиллә—көлкә.
Зинһар—аман, еһтијатлы ол, чәкин.
Зишаң—шанлы.
Зишәрәф—шәрәф саһиби.
Зөврәг—гајыг, балача кәми.
Зөврәгишиң—гајыгда отурان.
Зөвч—әр.
Зөнд—зәһидлик, һәјатыны ибадәтлә кечирмә.
Зүмрә—чамаат; груп, синиф.

И

Ианә—көмәк, јардым.
Иба—гәбул етмәмә, наразылыг.
Ибарат—1. ибарәли сөзләр. 2. кәлам, атадар сөзү.
Ибга—әбәдиләштирмә, дайми етмә.
Ибзәл—әсиркәмәмә, истәнилән гәдәр сәрф етмә.
Игбал—талејин күлмәси, бәхтиң ачылмасы; јахши бәхт.
Игдам (етмәк)—мәгсадә чатмага чалышмаг, истәдијини элдә етмәје сәј' етмәк.
Игтидар—гүввәт, күч, гүдрәт.
Игтиза—лазым олма, зәрури олма, тәләб олунма.
Ифва—аздырма, ѡлдан чыхартма.
Иффа—алдатма, аздырма, ѡлдан чыхартма.
Идвар—бәдбәхтлик, талејин дөнүклүjү.
Идрақ—дәрк етмә, алама.
Издияд—артырма, чохалтма.
Изз—шәрәф, иззәт.
Иззәт—әзизлик.
Изтира—еһтијаč, зәрурәт, чарәсизлик.
Из'ян—итаэт етмә, бојун әјмә, үрекдән табе олма; фәрасәт.
Икраим—һөрмәт, әзизләнмә, еһтирам.
Икраһ—ијрәнмә, нифрәт.
Икраһрасаһ—ијрәнч, мәнфур, нифрәт ојадан.
Иләт—хәстәлик, азар.
Имад—көмәк, јардым.
Имраи—абаданлыг, тәрәгги, рифаһ.
Им'ани—диггәтлә бахма, әһәмијјәт вериб диггәт етмә.
Инан—чилов, јүjән.
Ингижад—итаэт, бојун әјмә, табе олма.
Инкисар—гәлби сыныглыг, руһ дүшкүнлүjү.
Интиһа—сон, сон дәрәчә, сонадәк; гүрури-интиһасында—артыг дәрәчәдә гүрурундан, гудурғанлыгындан.
Интишар—јаяма, һәр кәсә билдирмә, ағызлара салма.
Инфаг—хәрч, хәрчләмә, сәрф етмә.

И и ф и а л—ачылыг, изтираб.
И р а д—кәтирмә, нәгл етмә, сөјләмә.
И р а н и н и ж а д—әсли-нәсәби иранлы олан.
И р з—hәја, намус, гејрат.
И р с а л ә—«рисалә» сөзүнүн халг дилиндә тәләффүзү; елмә, фәннә вә дини мәсәләләрә аид китабча.
И р т и к а б—пис иш көрмә, күнаһ ишләмә.
И р т и һ а л—өлмә, дүнјадан көчмә.
И р ф а н—билик, мә'рифәт.
И р ш а д—доғру јолу көстәрмә, доғру ѡюла апарма, јөнәлтмә.
И с а л—иришдирмә, чатдырма, вәсл етмә.
И с а р—турбан етмә, фәда етмә.
И с м ә т—намус, hәјалылыг, гадынылыг пәрдәси.
И с т а д ә—дајанмыш, јериндә мөһкәм дурмуш.
И т т и һ а д—бирлик, иттифаг.
И ф и а—жох етмә, мәһв етмә.
И ф ф ә т—бах: исмәт.
И х л а с—сәмимијәт.
И х т и ј а р—сечмә, бирини үстүн тутма.
И ч а б ә т—бир јерә дә'вәти гәбул едиб қәлмә.
И ч л а л—чәлал, бөյүклük, әзәмәт.
И ч т и н а б—чәкинмә, пәһриз етмә.
И ч т и һ а д—сә'j вә гејрат.
И ш а н—руhани.
И ш р ә т—ички әjlәнчәси, кеф мәчлиси.
И ш т и б а h—шубhә, умидсизлик.
И ' л а—јүксәлтмә, учалтма.

J

Ј а р а н—достлар, ашналар.
Ј а h у—ај аллан!
Ј е к ба р—бирбаш, бирдәфәлик.
Ј ек сан—бәрабәр, тај.
Ј ек сәр—башдан-баша, бүсбүтүн, тамамилә.
Ј ә f м а—гарәт, талан.
Ј әм и н—сағ тәрәф.
Ј әс а р—сол тәрәф.
Ј ы л д ы з—Истанбулда османлы сүлтандарының сарајы.
 Жылдыздакы... жылдыздакы тә'мирләрим, hејf!
Ј ө в м ә н - ф ә j ө в м ә н—күндән-күнә, күнбәкүн.

K

К а к ү л—сач, зүлф.
К а н—мә'дән, мә'дән јери.
К а р—иш, hәрәкат, әмәл.
К ар к ә р—фәhlә, ишчи.
К а h и л—ағыртәрпәнән, гајғысыз, фәрсиз.
К а ш а н ә—ев, мүлк, имарәт.

Кеј—ки ej.
Кеј л—өлчү аләти, тахыл өлчмәк үчүн габ.
«Кеј фә ма жәшә»—нечә кефи истәјир; өзбашыналыг.
Кеј фиjjәт—1. бир һадисөнин баш вериб чөрәјан етмәси. 2. нечәлик.
Кәвакиб—улдузлар.
Кәла л—чансыхычы, гүссә, әләм.
Кәла м—сөзләр, нитг, дил.
Кәләф—еңтирас, мубтәлалыг; долашыглыг.
Кам—аз, қәдәк.
Камалат—«кәмал»ын чәми.
Кемали—jә 'с (илә)—бөйүк гәм, қәдәр ичиндә.
Кәнді—өзу; кәндимә—өзүмә.
Кәрәм—чомәрдлик, аличәнаблыг; лутф, мәрһәмәт.
Кәррүфәрр—hүчүм-дөнүш, ирәли-кери, алма-вермә; hијлә.
Кәфа ләт—замин олма, хәрчини, яхуд мәс'улийәтини өндәсингә алма.
Кәһварә—бешик; кәһвареји-наз—ушагларыны әзизләниб, охушаныбы жатдыглары бешик.
Кәчмәда р—тәрс дөнән, нәhc.
Кәшти—кәми.
Кәшти ба н—кәмичи, кәми саһиби.
Кә'бә—Мәккә шәһеринде мұсәлманларын зијарәт јери олан мәшһур бина.
Китабәт—јазма, јазмат сәнәти; јазы-позу.
Кишвар—вилајет, өлкә, шәһәр, мәмләкәт.
Ки штазар—тарла, зәми.
Көвсәр—дини е'тигада көрә өзинәт сују.
Кур—кор.
Күс—нағара, барабан.
Күдурәт—мәһзүнлуг, гүссә, гәм.
Күлән—бүтүн, һамылдыгда, үмумән.
Күн-фәјекүн-алт-үст, дармадағын.
Күтүб—китаплар.
Күфр—кафирик, динсизлик.
Күфран—күфрләр; наңкорлуг, нашүкүрлүк.
Күфриши жәм—бах: шијәм.
Күласар—дағлыг, дағлар.

К

Кәр—әкәр, hәркәh.
Кәрдән—бојун; кәрдән чәкмәк—дик дајанмаг.
Карм—исти.
Кармабә—hамам.
Кира илыг—баһалыг.
Киран мајә—гијмәтли, әзиз.
Кирам—тутаг ки...
Кириза н—гачмыш, кетмиш, јох олмуш.
Киришмә—наз, шивә, гаш-көз илә ишарәләр.
Кирjan—ағлајан, ағлар.
Күнә—нөв, чүр, чешид.
Күш—гулаг; күш ејләмәк—динләмәк.

Күшөји - чешм—көз учу.
Күзәр—кетмә, кечиб кетма.
Күзәранлыг—кечинәчәк, мәишәт вәсантى.
Күлләфашан—тез-тез чохлу күллә атан.
Күмнам—ады батмыш, јаддан чыхыш, унудулмуш.
Күмраh—азғын, дүз ѡолдан сапмыш.
Күркан—гурдлар, чанаварлар.
Күфтәр—данышыг, данышма, сөз, мұбайиса.
Күхәр—көвһәр, мирвари.

Л

Лаәгәл—азындан, ән азы, һеч олмаса.
«Лајәс'әлуи»—сорушулмаз, суал едилмәз, мәс'ул олмајан.
Лалеји - нә'ман—лалә құлунүн нөвләриндән, гызыл лала.
Лаләкуи—лалә рәнкиндә, ған рәнкиндә.
Ланә—јува.
Лаф—сөз; бош сөһбәт.
Лафи - дәhән—әмәлә кечмәјиб, јалныз дилдә галан сөзләр.
Лаһевлә вә ла гүввәтә илла вә биллаh—«аллаhдан»
башга һеч кимдә гүввәт вә гүдрәт јохдур».
Лаш—леш, ҹәмдәк.
Лејл—кечә; гара күн.
Лејк—лакин, амма.
Ләбриз—ғырагларына ғәдәр долу (каса вә с.).
Ләфв—бош сөз, ҹәфәнкијат; кәвәзә, бошбогаз, нағгал.
Ләззәтәфза—choх ләззәтли.
Ләјағ—ләјағет, јараплыг.
Ләјагэт—лајиг олма, бәjәнилмә.
Ләник—ахсаг, чолаг.
Ләфз—мә'налы вә ja мә'насыз сөз.
Ләһв, ләhвү ләәб—ојун, әjlәnчә, фаждасыз иш.
Ләчақат—тәрслек, инадкарлыг, кәчлик.
Ләшкәр—гошун, орду.
Лә'л—јагут, ғырмызы гијмәтли даш; лә'ли - **Жәмән—Jәmәn јагутту**, ә'ла јагут.
Лә'н—лә'нәт.
Ливә—бајраг.
Лил'әчәб—тәәмчүб олсун, әчәба.
Лисан—диil.
«Лисан үлғејб»—гејbdәn кәлән сәс; мәшһүр шанр һафиз Ширә
зинин ләгәби.
Логаз—масгара, логаза гојулмаг.
Ле'бәт—ојунчаг, кукла; мәк. көзәл, гәшэнк.
Ле'ле'—инчи, дүрр; ле'леи - тәр—тәзә инчи.
Лүғат—лүғәтләр, сөзләр; бәзәкли ифадәләр, ибарәләр.
Лүхум—әтләр, әтли јемәкләр.

М

Мабејн—ара, аралыг, иккى шејин, јаҳуд иккى шәхси арасы.
Мадәр—ана.
Мадәри - налан—аглајан, инләjеп ана.
Майл—әјилмиш, мејл едән.

М ај э—маја, мал; сәрмәјэ.
М али к—саһиб, јија.
М ан энд—бәнзәр, бәрабәр олан, тај.
М ар—илан.
М арфа ш—мәфәрәш, јорған-дөшәк јүкләнән бөјүк чувал.
М ах—ај.
М аш—мүлк-маш; мал-дөвләт.
М ејку са р—шәраб досту, ејш-ишрәт јолдаши.
М ехр—мәһәббәт, севки.
М әдин—мә'дәнләр.
М әбләг—мүәյҗән мигдарда пул.
М әвари с—мираслар; мирас саһибләри.
М әгам—мөвгә, мәнсәб, рүтбә; дурулан јер, јашанылан јер.
М әгбәрәл ик—тәбрисләри.
М әг суд—мәгсәдләр. Лакин дилемиздә, о чүмләдән Сабирдә тәк, јәни «мәгсәд» мә'насында да ишләнir.
М әгту л—гәтл едилмиш, өлдүрүлмүш.
М әгту лән—өлдүрүлмүш олараг.
М әдари с—мәдрәсәләр, мәктәбләр.
М әдрәс—мәктәб.
М әзәлләт—алчаглыг, е'тибарсызылыг, һәгарәт.
М әзуму м—ејибли, данлаглы, пис, мәзәммәтли.
М әзрәэ—экин, тарла.
М әзрәэч ат—әкилмиш јерләр вә шејләр.
М әкати б—мәктәбләр.
М әкәс—чибин; мәкаси - нәһл—ары.
М әлал—сыхынты, гүссә, гәм.
М әламәт—мәзәммәт, тә'нә, данлаг.
М әләк сура т—мәләк кими көзәл.
М әләк'еhti ша м—мәләкләр кими дәбдәбәси, тәнтәнәси олан.
М әл'энәт—лә'нәтләмә; лә'нәтә лајиг иш.
М әмат—өлүм.
М әнал—мал-мүлк, вар-дөвләт.
М әнам—јуху, ре'ja.
М әнзур—нәзәрә алынан, нәзәрдә тутулан.
М әнфа—сүркүн јери.
М әрам—арзу, истәк, мәгсәд.
М әрати б—мәртәбәләр, рүтбәләр, јүксәк вәзифәләр.
М әрэз—хәстәлик.
М әса—ахшам.
М әса ил—мәсәләләр, мөвзулар.
М әсаһәт—јерләр, әрази, јерин сәтни; елми - мәсаһәт—һән-дәсә.
М әсду д—бағлы, бағланмыш, сәдд чәкилиб гапанмыш.
М әскән—јер, јашајыш јери, мәкан.
М әснәд—мәгам, мөвгә, бөјүк мәнсәб.
М әсну и—сүн'и, техники јолла едилән.
М әстанә (олмаг)—нәш'әләнмәк, вәчдә кәлмәк; ағлы чашмаг.
М әстанәрәви ш—сәрхөш кими јеримә, сәрхөш кедиши.
М әсхәрәчүн ба н—масгара едән, ојунбаз.
М әс'әдәт—хошбәхтлик, сәадәт.
М әтру д—говулмуш, рәдд едилмиш.

Мәфзул—ашағыда олан, алчагда дуран, фазил олмајан.
Мәфсәдә—фитнә, фәсад, интрига.
Мәхфи—кизли.
Мәһабәт—хөжбәтли, әзәмәтли көрүнүш, тәшәххүс.
Мәласин—быг-саггал.
Мәхбуб—севкили, севилән.
Мәхдүд—хүдудда салыныш, әтрафы әнатә едилиб һүдудландырылмыш; дар дүшүнчәли.
Мәхәл—бир шеин жери, вахты, гајдасы.
Мәхәэр—1. бир шеин олдуғу жер, һүзүр жери. 2. габаг. өн; мәхәзәримиздә—габагымызда, гуллугумузда.
Мәхфил—мәчлис, чәмиjjәт, жығынчаг жери.
Мәхшәр—гијамәт.
Мәчази—гејри-хәгиги, дүз олмајан, көрүндүjү кими дејил.
Мәчлүб (олмаг)—мејл етмә, чәзб вә чалб олунма.
Мәчмәр—ичиндә од јандырылан габ, кечмишдә этирли маддәләр жандырмаг үчүн чиңаз.
Мәчмүэ—мәчмәи.
Мәшәггәт—әзијжәт, үзүнтүлү зәһмәт.
Мәші—јериш, јүрүш.
Мәшраб—тәбиәт, адәт, хасијжәт, әхлаг.
Мәшрутә—тәпәна h—мәшрутә гурулушуна сығынма, мәшрутәчилиjэ табе олма.
Мәшруу—гануни, шәриәтә уйғун.
Мә'ва—јер, јурд, мәкан, пәнаhкаh, сығыначаг.
Мә'лумлар—мәшнүр, бөյүк, адлы адамлар.
Мә'руф—мәшнүр, шеһрәтли.
Мә'сүм—кунаhсыз, тәмиз.
Мәшәр—чәмијжәт, халг күтләси, инсанлар.
Мигдар—гәдр-гијмәт, һөрмәт.
Мизан—тәрәзи, гапан.
Микнәт—күч, бачарыг, гүдрәт.
Миләл—милләтләр, халглар.
Минвал—тәрз, јол, сурәт; бу минвала—бу ѡолла, белә, бу чура.
Минһеси-зәка т—зәкат чәһәтиндән, зәкат үзрә.
Мирза—савадлы, јазы билән, јазы ишини апаран.
Мискин—јохсул, фәгир, ачиз.
Миһән—мөһнәтләр, дәрдләр, әзијжәтләр.
Мозалан—ешшәк милчәји, киковун.
Мөвхүм—бош хәјал, жалан тәсәввүр.
Мөвч—далға, ләпә.
Мөһлик—тәһлүкәли, һәлак едичи.
Мөһнәтзәдә—баши бәлалы, мүсибәтли.
Мөһтәшэм—еңтишамлы, һөрмәтли, шәрәфли, севилән.
Мү, мүј—түк, сач, зүлф.
Мумжај—сыныг сүмүкләри битишdirмәк үчүн сүртмә дәрманы.
Мунис—јаҳын дост, әзиз ѡолдаш, энис.
Мүр—гарышга.
Мүамилә—рәфттар, әлагә.
Мүбатат—иғтихар, фәхр, өјүнмә.
Мүгәдерә—гисмет.

Мүгәjjәд (еләмәк)—бағламаг, азадлығыны алмаг.
Мүгәlliд—тәглид едән, биричинин тәблицатына инаныб онун
далынча кедән, ону јамсылајан.
Мүгәфәл—тығылланыш; бағланыш, чадуја, тилсімә салы-
ыш.
Мүзәффәр үш—Мүзәффәрі өлдүрән, јә'ни Мүзәффәрәддин ша-
һын вердиңи мәшруттән мәнбән едән.
Мүдам—һәмишә.
Мүәдәб—әдәбли, тәрбијәли.
Мүәззәз—әзизләнмиш, иззәтли, сох һөрмәтли.
Мүәмма—билмәчә, мә'насы чәтиң анлашылан сез; сирр.
Мүәммә—әммамәлә, башында әммамә,
Мүзәввир—һијләкәр, сахтакар, јаланчы.
Мүзтәр—бичарә, фагыр.
Мүкәддәр—кәдәрли, гәмли.
Мүлһид—аллаһызы, аллаһа инанмајан, динсиз.
Мүтәнә—гадаған едилмиш, әлчатмаз, мұмкүн олмајан шеј.
Мүнафат—үймамазлық, зиддийәт, мұхалифлик.
Мүнағ—ханин, сатғын, икиүзлү.
Мүнисиф—инсаф саһиби, әдаләт тәрәффдары.
Мүнтәзәм—интизамлы, дүзкүн, өз жолунда.
Мүнім—не'мәт верән, һәр кәсі једириб-ичирән.
Мүраат—риајәт етмә, баҳма, көзләмә.
Мүрғ—гуш; мүрғи - сәхәр—сәхәр гушу, хоруз.
Мүрган—гушлар.
Мүрәттәб—тәртиб едилмиш, дүзүлмүш.
Мүрид—бир шејхин шакири.
Мүртәкиб—пис, јарамаз иш едән, чәзаја лајиг һәрәкәт едән.
Мүсават—бәрабәрлик.
Мүсәлла—јај гураг кечиб узун мүддәт јағыш јағмадыгда руha-
ниләрин башчылығы илә сәһраја, чөлә нұмајиш чыхмаг, аллаһыдан
јағыш истәмәк мәрасими.
Мүсибәтә (j)—мүсибәт доғуран, фәлакәт кәтирән.
Мүслим—мүсәлман.
Мүстәғбәл—кәләчәк.
Мүстәгилән—сәрбест, азад олараг, өз башына.
Мүстәмәндан—бичарәләр, заваллылар, јохсуллар.
Мүстәһәг—һәгги олан, лајиг олан.
Мүтәзиид—артма, чохалма; артыг, сох.
Мүтәнәм (если: мүтәнән) —тавада гызардылыш, говрулмуш,
гызартма, бозартма.
Мүтәһимил—тәһәммүл едән, сәбири.
Мүфәттин—фитнәкар, арагызышыран, чуғулчу.
Мүфсид—фитнәкар, фәсад төрәдән.
Мүхалиф—зидд, әкс, бәдхән.
Мүхал—кох чәтиң, мұмкүн олмајан шеј.
Мүхәжжа—казыр, назырламыш, тәдарүк едилмиш.
Мүхәррир—јазычы, журналист.
Мүчаз—наал, шәриәтә уйғун; әһли - мүчаз—наал тәрәффдары.
Мүчанд—мубариз, дин үүрүнде чарпышан, етирасла вурушан.
Мүчтәнид—Гур'андан мә'налар вә ганунлар чыхара билән; ши-
ләрин алими.
Мүштаг—кох истәјен, сох шөвгә дүшән, һәвәсә кәлән.

H

Н а б ә к а р—јарамаз, шулугчү.
Н а б ә ш ү р—ағылсыз, шүүрсуз, ганмаз.
Н а ј—неј, гамышдан чалғы аләти.
Н а к ә h—бирдән, гәфләтән.
Н а к ә h а н—бирдән-би्रә, көзләнилмәдән.
Н а л а н—налә едән, ағлајан.
Н а м —ад; на м а л м а г—шөһрәтләнмәк, ад газанмаг.
Н а м в ә р—адлы-санлы, шөһрәтли.
Н а м ә—мәктуб.
Н а м ү с ә л м а н—кафир.
Н а н—чөрәк.
Н а р—од, атәш.
Н а с—чамаат, халг, әнали.
Н а с ы л—нечә.
Н а х ә л ә ф—атасына чәкмәјән, атасы кими олмајан, хејирсиз.
Н а ч а р—чарәсиз, мәчбур.
Н е ј и с т а н—гамышлыг.
Н ә б ә р д—hәrb, чәңк, мүнарибә.
Н ә в а—аваз, сәс, сәда, фәрjad.
Н ә г з—позма, ләгв етмә (мүгавиләни вә с.).
Н ә f з—нәфис, көзәл.
Н ә д а м ә т—пешманлыг.
Н ә з ә р к а h—бахылан јер, тамаша едилен јер.
Н ә з ә р ә—бахма, нәзәр етмә, тамаша етмә.
Н ә з ә р и - х ә л г—халгын көзү.
Н ә м ә к—дүз.
Н ә р к и с и - ш ә h л а—көз, көзәл ала көзләр.
Н ә ф х—үфләмә, нәфәслә мусиги аләтини чалма.
Н ә ф с и - ә м м а р ә—инсаны пислијә јөнәлдән шәһәэт, күчлү еңтирас.
Н ә ф '—фајда, хејир.
Н ә h в—синтаксис.
Н ә h л—ары.
Н ә ч а с ә т—мурдарлыг.
Н ә ш р—јајма, hәр кәсә билдиrmә.
Н ига б—үз өртүү.
Н и ә м—нә'мәтләр, көзәл јемәкләр.
Н из а р—зәиф, күчсүз, арыг; ч и с м и - н и з а р—зәинф бәдән.
Н и ј а з—дуя еләмә.
Н и ј а ј и ш—тә'риф, хејир-дуя, мәдһ.
Н и ј р а н—одлар, чәһәннәм.
Н ик б ә т—бәдбәхтлик, талесизлик.
Н ик м ә а л—јахши мә'налы, јахши мәзмунлу.
Н ик у—јахши, хош, хошакәлән.
Н ик а р—севкили, көзәл, дилбәр.
Н ик ә h ба н—көзәтчи, гараулчу.
Н им х и з—hөрмәт үчүн әйилмә, јарымгалхма, тә'зим.
Н ис а—гадын, арвад.
Н ис в а н—гадын, гыз; м ә к т ә б и - н и с в а н—гызлар мәктаби.
Н ис б ә т—элагә, мәнсубијәт.
Н ис ф—јары, јарым; н и с ф и—јарысы.
Н и ф а г—икиүзлүлүк, хәјанәт, заһирдә мүсәлман, эслиндә кафир-
лик, бирлиji поэмаг.

Н и ф а с—јени дөған арваддан ганахма.

Н ө в —јени, тәзә.

Н ө в з а д—јени докулмуш.

Н ө в р ә с т ә—јенијетмә, кәңч.

Н ө в с а х т ә—јенијетмә, јени чыхмыш.

Н у н—эрәб әлифбасында «н» һәрfinin ады, әјри, бүкүк шәкилдә

(ن) јазылдығы үчүн Сабир бүкүк бели она бәнзәдир. Әлиф (ә)

дүз (إ) јазылдығы һалда «н» әјри, бүкүк олур. «Әлифләр дөндү

нун олду» дедикдә, шаир: «дик белләр бүкүлдү» демәк истәјир.

Н у р ү л—ү жу н—көзләр ишығы; ээзиз, севимли.

Н ү б ү в в ә т—нәбилик, пејғамбәрлик.

Н ү к т ә—инчә вә дәринг мә'на, инчә фикир, кинајә, яхуд ишарә

иілә анлашылан мә'на, фикир.

Н ү м а ж а н—көрүнән, көз габагында олан.

Н ү ч ә б ә—нәчиб адамлар, эсилзадәләр.

O

О н—о; о н к и—о ки, о адам ки.

О н в ә р с ә т—Университет.

Ө

Ө в б а ш—гара чамаат, авамлар, сәфиyllәр, аваралар, оғрулар.

Ө в з а —вәзијјәт, һал.

Ө в р а д—тәккәрларла сөjlәнән һәр һансы бир дуа, Гур'ян ајәси.

Ө в т а н—вәтәнләр.

Ө в һ а м—вәһмләр, шүбһәли шејләр, хәјаллар, батил фикирләр.

Ө в ч—ән јүксәк нөгтә; ө в ч и - ф ә з а—көйүн әнкинилләрі.

П

П а ж а н—сон, ахыр, нәһајәт.

П а ж д а р—даими, сабит, мәһкәм.

П а ж ә—дәрәчә, мәртәбә, мөвгө, мәнсәб.

П а ж ә б ә п а ж ә—дәрәчәдән-дәрәчәјә, јүксәлә-јүксәлә.

П а к и з ә—тәмиз, сәлигәли, дәјәрли.

П а м а л—мәһв олма, тапдаланма; әлдән кетмә.

П а р ә, п а р а—пул.

«П а с ы л ж а н»—сүркүн.

Ишини ғәт' едә диван, оласан әhли-пасылјан.

П е ј к ә р—үз, сифәт, бәниз, бәдән.

П ә д ә р—ата.

П ә д ә р а н—аталар.

П ә д ә р а н ә—атаја лајиг, атаја мәхсус, аталыг.

П ә к—choх.

П ә к е ј—choх яхшы, башустә.

П ә н а h—сығынма, далдаланма.

П ә н б ә—памбыг.

П ә н д—өjүд, насиһәт.

П ә р—ганад, ләләк.

П ә р п у ч—гырыб мәһв етмә, сыйндырма, јох етма.

П ә р х а ш—дава, вурушма, говға.

П ә с ә р—օғул.

П ир—1. гоча; пирұ ҹава н—гочалар вә кәңчләр, һамы.

Та едәләр пирү ҹаван сүлһ, сүлһ. 2. рәһбәр.

П ирајә—зинәт, бәзәк.

П үстән—мәмә, әмчәк.

Јандың аналар синәси, пистан да гапанды.

П ишқа h—өн тәрәф, габаг тәрәф.

П үн h а н—кизли.

П үр—долу.

П үх тә—бишмиш, бишкін; тәчруубәли.

P

Р а з—сирр.

Р а з и г—ризг верән, рузи верән.

Р а h—јол.

Р а h и—јолчу, кедән.

Р а h и у м у н—јол көстәрән, рәһбәр, бәләдчи.

Р ә в а н—кедән.

Р ә в а н—ахма, ахар кими кетмә; ѡюла дүшмә; дурухмадан, сәрбәсг (охума).

Р ә гә м—јазма, јазы.

Р ә ф м ә н—гаршы, экс.

Р ә н к—huijla, мәкр, алдатма.

Р ә н к и н—анлашылмаз, чәтиң; мұхтәлиф; парлаг.

Р ә н ч—әзижәт, зәһмәт.

Р ә н ч у р—хәстә, азарлы.

Р ә ф'—галдырма; ләғв етмә, ләғв едилмә.

Р ә х н ә—зәрәр, зијан, хәләл.

Р ә h к ү з ә р—кечид, кечилән јер.

Р ә h и у м у н—јол көстәрән.

Р ә ш а д ә т—мәрдлик, икидлик.

Р ә щ к—гысғанма, гибтә.

Р ә ' ј ә т—бајраг, әләм.

Р из а—рази, хошнуд.

Іеч олигарам риза ола тәһсин мәним гәдәр.

Р из в а н—чәннәтин гапышысы олан мәләк.

Р из г—јемәк, азугә, рузи.

Р ијази, елми - ријази—ријазијјат.

Р ика б—үзәнки.

Р ис м а н—сан, ип.

Р и h л ә т—өлмә, дүнијадан көчмә.

Р и ш—саггал.

«Р иши ки, бәрәнк әлх»—саггал ки, һәнаја-рәнкә галды, иш фырыгдыр.

Р иш тә—ип, бағ; мәң. рабитә.

Онларла вәсл ришитеji-пејманын ej.:әрам.

Р ү б ә h—түлкү.

Р у б ә р у—үз-үзэ, үзбәүз.

Р у, р у ј—үз, сифэт.

Р у з ә д а р—оруцтустан.

Р у з—күн; р у з и - э з ә л д ә н—өзәл күндән.

Р у м ј а н (руча «күмяна» сөзүндән)—энлик.

Етдин сачыны «гуфрават», урдун үзә «күмјан».

Р у б б —ширә, бә'зи мејвәләрин гајнанмыш ширәси; р у б б и - б и-
јаң—бијан ширәси.

Р у б у б и ј ә т—аллаһ, үлүниjjәт.

Р у з у ш ә б—кечә-күндүз, һәмишә.

Р үстәм и - д ө в р а н—һамыдан күчлү. (Мәшһур әфсанәви пәһлә-
ван Рүстәми-Залдан кинајәдир).

Р ү с у м—адәт, ән'әнә, ичтимай гајдалар.

Р ү т б ә—дәрәчә, ләјагат, јүксәк мөвгө.

Р ү ф ә г а—рағигләр, достлар.

Р ү х—јанаң, үз.

Р ү х с а р—үз.

Р ө в ш ә н—ишиглы, аjdын.

Р ө в и ә г—парлаглыг, көзәллик; р ө в н ә г и - к а р—ишин жахшы-
лыгы, мәгсәдә уйғунлуғу.

C

С а б и г—кечмиш.

С а б и т г ә д ә м—сәбатлы, давамлы, сөзүндән дөнмәjән.

С а д и р—чыхан, чыхарылан, зүнур едән.

С а з и ш—үйғунлуг, ујма.

С а и л—диләнчи.

С а и л ә—диләнчи гадын.

С а ј ә—көлкә.

С а л е h—дин, шәрнәт тәләбләrinә садиг.

С а ли м—саf, саламат.

С а м а н—сәрвәт, дәвләт, зәнкинлик, мал-мүлк; тәртиб, низам.

С а р и—сирајәт едән, нүфуз едән.

С а р и ј ә—сирајәт едичи, бириндән бириңә кечичи.

С а h ә т—саhә, ачыглыг, мејданын ичи.

С а ш—сач, зүлф; баshлары сашды—башларына сач гојандыр-
лар; мәm. динсиздирләр, азғындырлар.

Сөзләри dogru исә дә, башлары сашды, гојмајын!

С е ј д—ов.

С е ј л а н—чәрәjan, ахынты.

С е ј р а н—кәзиб долашма.

С е ј ф—гылынч.

С е ј ф у л ' у л ә м а—алимләrin устасы, үләманын башчысы.

С ә б а h ә т—көзәллик, сә b a h ә t ли—көзәл, көjчәк.

С ә б б а f—бојагчы.

С ә г ә р—чәhеннәм.

С ә д—jүз, jүz дәфә.

С ә д д—бағлама, гапама.

С ә з а—лајиг.

С ә з а в а р—лајиг.

С ә j я д—овчу.

С ә л а т—намаз.
С ә л б—зорлама, ·гапыб алма, гарәт етмә.
С ә л ә ф—ата-баба, әчдад.
С ә ли б—хач; дә'в а жи - С ә ли б—С ә либ мұнарибәси.
С ә м ә н—јасәмән күлү.
С ә н а—дуа-сәна, дуа етмә, јахшылыға данышма.
Далда гејбәт, узда сәна етмәрәм.
С ә н а—ачы биткидән дәрман.
С ә на и - м ә ки, сәнамәрмәки (әслиндә: сәнаи-Мәкки)—јарпағын-
дан ишләтмә дәрманы һазырланан вә мұхтәлиф чинсләри олан
битки.
С ә на х а и—тә'рифләjән, мәдһ едән.
С ә н ә м—бүтпәрестләрин ибадәт етдикләри рәсм, чисим; көзәл,
дилбәр.
С ә н к—даш.
С ә н к д и л—даш гәлбли, раһимсиз.
С ә п ә л ә н к—јалтагчасына чанғәшанлығ едән; нәкәр.
С ә р—баш.
С ә р—баш. Сүрүнән, ојан-бујана гачан, мәҹ. јалтаг.
С ә р а—1. ев, мәңзил, јашајыш јери.
*Сәһнү сәраны сүпүруб, касаны, габы үфүруб... 2. јер, эрз, торпаг,
сәманын мүгабили.*
Сәрадән бир дәли шејтан дејир: инсанлар, инсанлар.
С ә р а п а—башдан аяға, кекүндән, бүтүн.
С ә р а с ә р—башдан-баша, бүтүн.
С ә р б ә с ә р—башдан-баша; башдан аяға; бүсбүтүн.
С ә р в—сәрв ағачы; бәдии әдәбијатда, хүсусән шे'rда мәчази ола-
раг уча бојлу, бојлу-бухунлу көзәлләри билдирир.
Веј сәрв, на хош чан алышы гәмәләрин вар!
С ә р в г ә д (д)—бој-бухун, сәрв бојлу, сәрв кими бој.
С ә р в ә г т (олмаг)—бурада: ајыг олмаг, алданмамаг, инанмамаг.
С ә р в и - х ү р а м—јүрүjән сәрв; көзәл, дилбәр.
С ә р д а р—командан, баш команда.
С ә р к ә ш (олмаг)—бәйүмәк, бој атмаг; мәшһүр олмаг.
С ә р к ә ш т ә л и к—долашма, узун-узун кәзмә.
С ә р н и к ү н—башы үстә чеврилмиш, деврилмиш, јерә вурулмуш.
С ә р р и ш т ә —ипин учу.
С ә р р и ш т е жи - т ә д б и р—тәдбир ипинин учу (мәҹ.).
С ә р с ү ф р ә—суфрәнин јухары башы; сүфә үстү.
С ә р т и б—полковник.
С ә р у с а м а н—вар, мал-мүлк.
С ә р һ ә н к—сәркәрдә.
С ә т ә т—шилдәтли һүчум, гүввәтли сыйрајыш.
С ә ф а—сафлыг, сәмимијәт; тәмизлик.
С ә ф а н и ш а н—сәфакәтиричи, зөвлөверичи.
С ә ф а h ә т ш и а р—сафиһликдә мәшһүр олан, сәфаһәт дүшкүнү.
С ә ф h ә—өлкә, вилајет; тәрәф; үз.
С ә h м—пай, һиссә, гисмәт, нәсиб, бәһре.
С ә h н—һәјэт, мејдан, орталыг.
С ә h н ә ч ә—балача сәһнә.
С ә ч д ә к а h—сәчдә јери.
С ә 'jү т ә л а ш—чалышыбы әлләшмә.

Сә'фәс—әрәбләрдә һеч бир лүгәти мә'насы олмајын, әлифба өј-
рәнмәк үчүн ујдурулмуш вә әлифбаның бүтүн һәрфләрини әнатә
едән сәккиз сөздән бири. Гәрәшәт вә әбчәд дә беләдир.

Си б а н—кичик оғланлар, оғул ушаглары.

Си д г—доргу, дүзкүн, һәгигәт.

Си ж а h—гара.

Си ж ј э м а—һәлә, хүсусилә, биринчи нөвбәдә.

Си л а л—сәллин чәми; с ә л л—сәбәт, чанта; диләнчи чантасы.

Си л с и л э—зәңчир; бир-бириңе бағлы, бир сырада дүзүлән; с ил-
силеји-мұшк и - т ә р—көзәл, узун гара сачлар.

Си л с и л ә չ ү н б а н—көмәје чағыран, һај-куј ғопаран.

Си м б ә д ә н—күмүш бәдәнли, бәдәни күмүш кими ағ олан.

Си м ү - з ә р—ғызыл-күмүш.

Си п а h—гошун, орду.

Си р ә т—әхлаг, јашајыш тәрзи.

Си р и ш к—көзјашы; с и р и ш к и - а л—ганлы көзјашлары.

Си т а й и ш—һәддиндән артыг севмә, мәдһ етмә, тә'рифләмә.

Си т ә м—чәфа, зұлм, нағсызыг.

Си т ә м к а р—залым; чәрхи-с и т ә м к а р—залым дүнja.

Си ч ч и л—куյа чәһәннәм оду илә бишмиш палчыгдан даш нөвү.

Со в г—базар, мејдан.

Со ф и (ва ja суфи)—суфизм тәрәфдары; диндар, заһид.

Сө в г (етмәк)—јөнәлтмәк, көндәрмәк, сүрмәк; тәһрик етмәк, салыш-
дырмаг.

Сө в к ә н д—анд, анд ичмә.

Сө в м—оруч.

Сө в м ә ә—һүчрә; ибадәткаһ, заһидләрин јашајыш јери.

Су—тәрәф, јан, чәһәт.

Су з а н—јанар, јанан.

Су з и ш—јанма, јахылма, әзаб; бөյүк ачы тә'сир.

Су р—бору (мусиги аләти); зијафәт, тој, шәнлик.

Су р ә т—көзәллик; заһир тәрәф, көзә қөрүнән тәрәф, «мә'на»-
ның экси.

Су р ә т и ү м а—тәсвири единичи, сурәт көстәричи, чанландырычы.

Су а л—диләнмә, диләнчиллик.

Сү б h а н ә к ә—әһсән сәнә, афәрин сәнә, алгыш сәнә.

Сү к у н—дурма, сакин олма.

Сү л у к—бир ичтимаи тәбәгәжә дахил олма; мәсләк саһиби олма.

Сү м м ә—сонра.

Сү х ә н в ә р—натиг, дилавәр; узундилли..

Сү р у р—шадлыг, фәрәһ, севинч.

Сү р у р а б а д—севинч, шадлыг јери, кејф-зөвг мәканы.

Сү р х—гырмызы, ал.

Сү х ә н д а н—јаҳшы данышан.

Сү h у л ә т—асанлыг.

T

Та б—гүввәт, тагәт.

Та б ү - т ә в а н—гүввәт, тагәт.

Та г ә - т а г ә—топ-топ (гумаш).

Та г ә т ү д а з—тагәтдән салан, үзән.

Тағ и—усјанчы, туғјан едән.

Таэт—итаэт; ибадэт, пәһризкарлыг.
Таэткәһ—итаэт јери.
Тазәпәрәстан—јенилилк тәрәфдарлары.
Талиб—тәләб едән, истәјән.
ТАР—гаранлыг.
ТАРАЧ—талан, гарәт.
ТАЧДАР—тач саһиби, падшаш.
ТЕЈР—гуш.
ТӘБАӘТ—тәб' етмә, чап етмә, мәтбәә иши.
ТӘБАһ—мәһв етмә, хараб етмә.
ТӘБДИЛ—дәјишмә.
ТӘБӘИЖӘТ—табе олма, архасынча кетмә; тәбәэлик.
ТӘБЭР—балта.
ТӘБЛ—тәбил.
ТӘБХИР—буғландырма, бухарландырма.
Тәванкәр—варлы, зәнкин.
ТӘГВА—аллаһ горхусу, мә'минлик.
ТӘГРИР—дил илә анлатма, ифадә етмә.
ТӘҒЈИР—дәјишмә, башга шәклә салма.
ТӘГАФУЛ—гәфләт, хәбәрсизлик, билмәзлик.
ТӘЭЖҮШ—јашама, кечинмә, мәишәт.
ТӘЭРРҮЗ—е'тираз, саташма, тохунма.
Тәзвир—ниjlә, јалан, сахта иш гурма.
Тәзжид—артырма, чохалтма, зијадә етмә.
Тәзжи—заяр етмә, тәләф етмә, горумайыб итирмә.
Тәзкар—зикр олунма, данышылма, дилә алынма.
Тәкәбүр—гүрур, ловғаланма, иддия.
Тәкзиб—јалана чыхартма, рәдд етмә.
Тәкрим—һөрмәт етмә, бөјүтмә, бөјүк јеринә гојма.
Тәксир—артырма, чохалтма.
Тәкфири—кафир адландырма, динсизликдә тәгсиrlәндирмә.
Тәлвиң—рәнкләмә, бојама.
Тәлгин—анлатма, руһуна кечирмә, зеһиннә јеритмә.
Тәллә—галаг.
Тәлләгтү—тәлаг верирәм, (арвады) бошајырам.
Тәлх—ачы.
Тәмкин—сәбат, мәтанәт.
Тән—бәдән, чисим.
Тәнәффүр—нифрәт етмә, иjrәнмә.
Тәнк—дар.
Тәранеји-әсиланә—әсилләр, аличәнаблар нәгмәси.
Тәрвич—рәвач вермә, ишә салма.
Тәргиб—рәғбәтләндирмә, һәвәсләндирмә.
Тәрәкә—өлән адамын шејләри, мирас малы.
Тәрәххүм—раһм, ачымы.
Тәрзи-умури-сәләф—ата-баба јолу.
Тәрчумани—тәрчүмәчи.
Тәсаһуб—јијәләнмә, саһиб олма.
Тәсәннүн—сүнниләшмә, сүнни олма, сүннилик.
Тәсниф—әсәр язма, китаб тәртиб етмә.
Тәстир—пәрдәләмә, үстүнү өртмә.
Тәсхир—зәйт етмә, тутма.

Тэтхир—тәмизләмә, паклама.
Тәфриг—ајырма, сечмә, фәргләндирмә.
Тәфригэ—ајрылыг, нифаг.
Тәфрих—фәрәһләндирмә.
Тәфсил—узун изаһ, тәфсилат.
Тәфсир—изаһ, ачыб анлатма, шәрһ етмә.
Тәхриб—дагытма, хараба гојма.
Тәһарәт—тәмизлик, паклыг.
Тәһвилдарап—кассир, хәзинәдар.
Тәһәссүр—һәсрәт чәкмә, һәсрәтинде галма.
Тәһрис—һәвәсләндирмә, ширникләндирмә.
Тәһсил—газанма, әлә кәтирмә, насили етмә.
Тәһсин—әһсән демә, тәгдир етмә, алгышлама.
Тәһт—алт.
Тәчдиң—тәзәләмә, бир мәсәлә һаггында јенидән данышма.
Тәчелла—зүйүр етмә, әјан олма, парлајыб көрүнмә.
Тәшәјјө—шиәләшмә, шиә олма, шиәлик.
Тәшнәләб—сусуз, сусајан, сусамыш, додағы гурумуш.
Тәшхис—хәстәлигин нөвүнү дүзкүн мүәյҗән етмә, диагноз.
Тә'бири—изаһ, ифадә.
Тә'дад—бир-бир, саяраг.
Тә'діб—әдәбли етмә, әдәб вә тәрбијә өјрәтмә.
Тә'зим—һөрмәт етмә, бир адамы бөйүк саныб гарышында һөрмәтлә әјилмә.
Тә'жиин—вәзиғә, рол.
Тә'лим—елм өјрәтмә, билик вермә.
Тә'мир—1. агад.
Aja сәнә на нағ'и ки, Иран ола тә'мир?
2. бина, имарәт, агадан ев.
Атәши-гәһрү гәзәблә яхдығын тә'мирләр.
Тә'чил—тәләсдирмә, тезләшдирмә.
Тибjan—изаһ, ифадә, тәдгиг едип өјрәнмә.
Тиф—гылынч.
Тилисмат—тилсимлә, чаду, сеһр кими јалан ишләрлә бир адамын ишини мүшкүлә салмаг хәјаллары.
Тимсал—бәнзәр, охшар.
ТИР—ох.
Тира兹—низам-гајдада, яхшы, бәзәкли.
Тирзән—охатан.
Төвгиф—дајандырылма, дајандырмә, һәбс етмә.
Төвсән—ат.
Төвхид—тәклик, бирлик, аллаһын бирлијинә инанма.
Төһр—јујунмаг, тәмизлик көрмәк.
Тул—узун.
Түхәф—бах: түхәф.
Түрған—азғынлыг, итаәтсизлик; дашгынлыг.
Түлүү—күнәшин доғмасы.
Түрфә-түрфә—јени-јени, гәрибә-гәриба.
Түфулијәт—ушаглыг.
Түхәм—төһмәтләр, мәзәммәтләр, тә'нәләр.
Түхәф—гәрибә, күлүнч, көрүлмәмиш шеј.
Түччар—тачиirlәр.

Y

Ү г а б—гарагуш, гартал.
Ү г д э—дүйүн; чөтиң мәсәлә, долашыг иш.
Ү д ә б а—әдибләр.
Ү з м—абыр, нәрмәт.
Үзмим әлдән кедәр, јазым, јазмајым?
Ү з р—бәнанә, сәбәб.
Ү ј у н—көзләр, баҳышлар, нәзәрләр.
Ү л ә м а—алимләр, елм илә мәшгүл оланлар; илаһијат алымләри,
руһаниләр.
Ү л у м—елмләр.
Ү л ф ә т—меһрибанлыг, достлуг.
Ү м д э—баш, биринчи, ән мүһум, әсас.
Ү м ә н а—бөյүкләр, назирләр, рәисләр.
Ү м ә р а—әмирләр, һакимләр, әјанлар.
Ү м и д қ а һ—үмид јери.
Ү м м—ана; ү м м и - х а г а н—шаһ анасы.
Ү м м а н—бөյүк дәниз, мүһит дәнизи.
Ү м м ә т—диндашлар, ислам үммәти.
Ү м у р—ишләр; ихтијар, һүгүг.
Ү м у р а т—әмрләр, ишләр, шејләр; әмр вермәк һүгүг.
Ү н в а н—танынмалы ад, өјүнмәли ад; шәһрәтләндиричи сифәт.
Ү н с и ж ж ә т—үлфәт, меһрибанлыг.
Ү р ә ф а—арифләр.
Ү р ј а н—чылпаг, лут.
Ү ч р ә т—әмәк һаггы.
Ү ш ш а г—ашигләр.

Ф

Ф а г ә—еһтијач, зәрурәт, јохсуллуг.
Ф а з и л—фәзиләтли.
Ф а и г—үстүн.
Ф а и д ә б ә х ш—хеирли, фајдалы.
Ф а н и—пуч, мүвәггәти, јохлуға кедән.
Ф е ј з—мә'нәви хошбәхтлик; ләzzәт, һәzz.
Ф е ј з а б а д—фејз вә бәрәкәт јурду, не'мәт вә еһсан өлкәси.
Ф е ј з и ј а б—фејз тапан, фејз алан, мә'нәви сәадәтә чатан.
Ф е 'л—иш; дилдә јох, фе'лдә, ишдә.
Ф ә в а и д—фајдалар, мәнфәэтләр, газанчлар.
Ф ә г и р а н—касыблар, јохсуллар.
Ф ә г р—joхсуллуг, касыбылыг, фәгирилик.
Ф ә д а ж и—бир мәгсәд уғрунда өзүнү фәда едән, гурбан едән.
Ф ә з л—фәзиләт, мә'рифәт.
Ф ә з л ә—нәчис.
Ф ә л ә г г а—ортасында ики дешикдән ип кечирилмиш дәјәнәк: мол-
лахана шакирдләринин вә башга мүгәссирләрин ајагларыны бу ип
салыб бурадылар вә чубугла дәјәрдиләр.
Ф ә л ә к—кеj; зәманә; чәмиjәт.
Ф ә л ә к р ә ф 'ә т—фәләк гәдәр учa, јуксәк.
Ф ә н а к а р—пис иш, ејибли һәрәкәт сәhiби.
Ф ә н и—һијлә, кәләк, фәнд.
Ф ә р а ф ә т—динчлик, раһатлыг, сакитлик.

Ф а р а м у ш—унутма, јаддан чыхарма.
Ф а р а р—гачма, кизли гојуб гачма.
Ф а р а һ ә м—јығма, топлама, мәнимсәмә.
Ф а р д—тәк, бирчә.
Ф а р ә һ б и з—фәрәһләндирән, хошландыран.
Ф а р з ә н д—өвлад, огул.
Ф а р ј а д р ә с—фәрјада чатан, көмәјә кәлән.
Ф а р м а н—бујуруг, әмр; ганун.
Ф а р р а р ә л и к—тез гача билмә.
Ф а р с у д ә—эскимиш, солмуш, позулмуш.
Ф а р х ү н д ә—хөшбәхт, угурул, мүбарәк.
Ф а р ш—дәшәмә, сәрмә.
Ф а т т а н—фитнәчи, фәсад салан.
Ф и л м ә с ә л—тутаг ки, мисал учун.

Kah верир, фильмәсәл,kah нечин вермәјир?
Ф и л ф ө в р—бах: феврән.
Ф и р д ө в с—чәннат бағчасы, беништ.
Ф и р ә н қ и—авропалы; франсыз.
Ф и р у з е ј и - ч е ш м—көзүн фирузәси, мәң. мави көзләр.
Ф и с к—пис иш, әхлагызылыг.
Ф и т в а—рунани башчыларынын вердикләри һөкм, әмр, гәрап.
Ф и т р ә т—тәбиэт, хасијәт.
Ф и 'л ү к ә ф и 'лү л - һ ә р а м—сәнин ишин һарамдыр.
Ф ө в р ә н—дәрһал, сүр'етлә, о saat.
Ф ө в т—мәйн олма, јох олма.
Ф ө h ш—сөјүш, әдәбән кәнар һәрәкәт, әхлага зидд ишләр.
Ф ү з у н—артма, чохалма; чох, артыг.
Ф ү р у ш—сатма, сатыш.
Ф ү с у н—сепр, чаду, әфсун.

X

Х а б—јуху, јатма.
Х а г а н—шәһ, падшәһ, султан.
Х а д и м ә—гуллугчү гадын.
Х а к—торпаг; мүлк, дөвләт.
Х а к д а н—јер, дүнja, әрз.
Х а ли—бош.
Х алисә—хүсуси әмлак.
Х а м т ә м ә—тамаһда хамлыг едән, јерсиз тамаһа дүшән.
Х а м у ш (етмәк)—сакит етмәк, сусдурмаг; сөндүрмәк.
Х а н ә—ев; х а н е ј и - в и р а н—хараба галмыш ев, дағылмыш ев.
Х а н ә м а н х ә р а б—еви, аиләни дағылмыш, бәдбәхт.
Х а н ә с ү з—ев јандыран, ев дағыдан.
Х а н ә х ә р а б—еви дағылмыш, бәдбәхт.
Х а р—1. Һәгир, зәлил.

Тез заманда вәтәни, миллиети хар етмәлијиз.
2. тикан; х а р и - м ү ф и л а н—тиканлы кол.
Хари-мүгилан көрүрәм горхмурам.
Х а р и ч б ә л ә д—шәһәрдән чыхарылмыш, говулмуш.
Х а с—халис, тәмиз, саф.
Х а с ә—хүсусилә, әләлхүсус.

Х а с у а м—бүтүн халг, дөвләтли вә касыб.
Х а т и м ә б а х ш—иэтчәли, сону хеирли.
Х а ч э—ага, сејид; мүәллим, мүдәррис.
Х е ј л—сувари, сувариләр, атлылар.
Х ә ба и с—хәбис ишләр, пис, јарамаз һәрәкәтләр.
Х ә з а н—пајыз.
Х ә л ә л д а р—баҳ: рәхнә.
Х ә л ә ф—өвләд, атаның јерини тутан.
Х ә л 'ә т—рушвәт.
Х ә м у ш—баҳ: хамуш.
Х ә н д а н—куләр, күлән, шад.
Х ә р—ешшәк, узунгулаг.
Х ә р и д—алма, сатын алма.
Х ә с а р ә т—зәрәр, зијан; итирмә, удумза.
Х ә т ә р н а к—горхулу, хаталы.
Х ә т м и—битки, дәрман биткиси, күлхәтми.
Х ә ф и—кизли.
Х ә ф ф а ш с и ф ә т—бајгуша бәнзәјән, ишигдан горхан, ишиғы севмәјән, елм вә мәдәнијјет дүшмәни.
Х и з л а н—көмәксиз, адамсыз галма, бәдбәхтлијә дүчар олма, гара күнә дүшмә.
Х и р ә с а з—буландыран, чашдыран.
Х и с а л—хисләтләр, тәбиэт, хасијјәт.
Х и ч л ә т—хәчаләт чәкмә, хәчиллик, утанма.
Х ө в ф—горху.
Х у д—өзү; х у д с ә н—өзүн; х у д м ә н—өзүм.
Х у д с ә р—өзбашына, өз билдијини едән.
Х у на б, х у на би - т ә р—ганлы су; ганлы көз јашы.
Х у н и н—ганлы, гана булашмыш.
Х у н и н ч и ж ә р—чијәри гана дәнмуш, мәң. ашиг, вурулмуш.
Х у н и х а р—ганичәи, вәһши.
Х у р а м—салланана-салланана қәзмә, наз илә јеримә.
Х у р а м а н—наз илә салланараң јүрүјән; дилбәр, севкили.
Х у р ш и д—күнәш.
Х у р р ә м—шад.
Х ү р с ә н д—разы салма, гане етмә; хошнуд етмә.
Х ү р у ш а н—бағыртылы, курлајычы.
Х ү т ә н—Чиндә шәһәрдир; көзәл гадынлары, ә'ла мишки вә көзәл көзлу чејранлары илә мәшһүр олмушдуру.
...зүлфү самән, көзләри аһүји-Хүтән.

Һ а д и—доғру јол көстәрән.
Һ а и з—саһиб олма, малик олма.
Һ а л—инди, бу күн.
Һ а л ә т е т м ә к—һала кәлмәк, галхышмаг.
Һ а м и—һимајә едән, мүһафизә едән.
Һ а м и ј а н—һамиләр, һимајә едәнләр.
Һ а с и л—мәһсүл, әкилән шејдән битән.
Һ а ч э т—еңтијач, лүзум.

һ е ј к ё л—чиндән, һәмзаддан вә бәднәзәрдән горумаг үчүн ушаг-ларын бојнұна асылан дуалы, мунчуглу асты,

*Сал бојнұна һејкәл,
Гој чинни мүәттәл.*

һәббә—дән, тахыл дәнәси; дирһәмниң гырх сәккиздә бир һиссәси.
һәбби-сәлати н—битки, дәрман биткиси, кинә оту.
һәвади с—надисәләр, вагиәләр.
һәвалә—биринин өндәсінә бурахылма.
һәвам—һәшәрәт, сүрунән һејванчылар.
һәввәз—әрәб элифбасында олан ики «һ» дән биринин ады: *ha-ju-һәввәз*.

һәгбин—һәгигәти көрән.
һәргүл фүгәра—касыбларын, фагырларын нағғы, пајы.
һәргүл-әмәл—иш нағғы, зәһмәт нағғы.
һәгку—догру дејән, һәгигәт сөјләјән.
һәзән—һүзүн, гәм, кәдәр.
һәзәр—горху, чәкинмә.
һәлавәт—ширинлик.
һәлилә—тохумларындан дәрман һазырланан битки.
һәлһәлә—«урра-урра», hoјdu-hoјdu.

Өзкәсина еjlәmә сох һәлһәлә.

һәмагәт—ахмаглыг, әбләһлик.
һәмайил—бојундан асылан дуа; чијиндән ашырма.
Револверләр әлдә, һәмайил туғәнк.
һәмана—шүбһәсиз, јегин ки.
һәмварә—һәмишә, һәр заман, даима,
һәмгәм—гәмдаш, гәмдә шәрик олан.
һәмдәм—дост, яхын ѡлдаш; һәмдәми-раz—сирдаш.
һәмдүиллаh—аллаhа шүкүр.
һәмәфикар—бир фикирдә, бир рә'јдә, фикирдаш.
һәмзад—авамларын инамынча, ушаг докуланда онунла бәрабәр
догулан чин; о һәр ваҳт ушага зијан вурмага чалышыр.
һәмјан—ичинде гызыл-күмүш пул сахланылан кәмәрә бәнзәр
көн кисә.

һәмревиши—һәмһәрәкәт, бир чур тәрпәнән.
һәмсәр—һәјат ѡлдашы, арвад, һәмсәри-мәзлумә—зұлм
олунан јазыг арвад.
һәмсини—јашыд, јашдаш.
һәнзәл—ит хијары, ачы хијар, әбучәhl гарпызы.
һәнкәм—ваҳт, заман.
һәнүз—һәлә, һәлә дә, јенә, јенә дә.
һәрәкат—ишиләр, һәрәкәтләр.
һәркиз—неч ваҳт, эсла.
һәрчаяи—авара, сәркәрдан, вејл.
һәсабулаhиши—арзусу үзрә, истәдији кими.
һәсрәткәшан—һәсрәт чәкәнләр, һәсрәтдә галандар.
һәшәм—мәлjjәт, шаһын адамлары.
һидәјет—догру жолу ахтарма, догру жола кирмә, догру жол.
Пири-һидәјет дејә гандыглары.
һижәл—һијләләр.
һижләт—һијлә, мәкр.
һикајәт—hekajәlәr, нағыллар.

Н и к м а т—1. физика; фәлсәфә. 2. киэли сирр, анлашылмаз, билин-
мәз сәбәб.

Вермәйир, әлбәттә, бир һикмәти, сирри вар.

Н и л м—јумшаглыг, гәлби инчәлик.

Н и м ә м—һиммәтләр, сә'ј, гејрәт, ичтиман файдалы ишдә фәэл
чышма.

Н и м м ә т—гејрәт, сә'ј.

Н и р м а н—мәһрум олма, мәһрумлуг.

Н и р с—шиддәтли арзу, тамаһ.

Н и ф з—сахлама, мүһафизә етмә.

Н и ч а б—пардә, утана.

Н и ч а з и—ничазлы, әрәбистанлы; һачы.

Н о г г а—көниә мәдрәсаләрда, моллаханаларда гуру мүрәккәб лүләси.

Н ө в с ә л ә т ә и қ—сабирсиз, әсәби; далашган.

Н ө ч ч ә т—дәлил, сүбүт, шаһид.

Н у ш ј а р—ојаг, аյыг, шүурлу.

Н ү б б—мәһәббәт, севки, ешг.

Н у з з а р—назыр оланлар, мәчлисдә олан адамлар.

Н у з у р—бир јердә назыр олма, вар олма; өн, габаг; раһатлыг,
асудәлик.

Н у м а й ү н—шаханә, мубарәк, на ми- **Н у м а й ү н**—мүбарәк ад.

Н у р у ф а т—һәрфләр, әлифба.

Н у с ү г ү б ү—көзәллик-чиркинлик, јахшы-јаман.

Н у т т и—әрәб әлифбасында олан икк «һ»дән биринин ады: *haji-hutti*.

Н у ч у м а в ә р—һүчүм едичи, салдырычи.

Н у ч ч ә—охунаны нечалара аյырма, һүччәләмә, гираәтин молла-
хана үсулу.

Ч

Ч а к—етмәк—јыртмаг, чырмаг.

Ч а к а р а н—некәрләр.

Ч а л а к—чәлб, бачарыглы.

Ч е ш м—кез.

Ч ә р а к ә—балача китаб кими дәфтәр, дәрс дәфтәри.

Ч ә р х—каинат; фәләк; көј; дүнja; зәманә; бәхт, тале.

Бу чәрхи-ситәмкарын аман масхәрәсендән.

Ч ә р х ә ч и—чәһрә эјирән; хәбәрчи, чуғул.

Ч ә р х и - ф ә л ә к—дөвран, зәманәнин кедиши.

Ч и д ә—дузалтмә, тәртиб етмә, гондарма.

Ч и р к а б—мурдар су.

Ч ө һ р ә—үз.

Ч ө һ р ә т ә р а ш—үзүнү гырхдыран, бығ-саггал гојмајан, мәч. ме-
мин олмајан.

Ч у б—ағач, чубуг.

Ч ү—кими, бәнзәр.

Ч ү н—кими.

Ч

Ч а и з—ничазә верилмиш, рүсхәт верилмиш.

Ч а j, ҹ а—јер, мәкан.

Ч а л и б—чәлб едән.

Ч а м—гәдәһ, пијалә; ч а м и - Ч ә м—әфсанәви Ч әмшид падшайны
гәдәһи.
Ч а м ә—пәлттар, кејим.
Ч а н с и п ә р—өзүнү турбан едән, чаныны фәда едән; ашиг, мәф-
түн.
Ч а н ш и к а р—чан овлајан, чан алан,
Ч а р и—ахан, ахмада олан.
Ч а р и ж ә—кәниз, хидмәтчи гыз.
Ч а һ—мәңсәб, јүксәк рүтбә, бөյүк мөвгә.
Ч е ј—чызыг, һәdd.
Ч ә в а н б ә х т—хөшбәхт, иши угурулду олан.
Ч ә д д—баба, атанын вә ананын атасы.
Ч ә д ә л—чәкишмә, дидишмә, говға.
Ч ә д и д, ч ә д и д ә—јени.
Ч ә л а л ә ф з а—чәлал артыран, даһа да чәлаллы, һөрмәтли едән.
Ч ә м а л—үз, үз көзәллиji.
Ч ә н а б ә т—ғүслү лазым олан напаклыг.
Ч ә н к—дава-далаш, вурушма.
Ч ә р а и д—чәридәләр, гәзетләр, журналлар.
Ч ә р и—чүр'әтли, гочаг.
Ч ә р и д ә—газет.
Ч ә һ д—сә'ј, чалышма.
Ч и б и л л и—тәбии, јарадылышда олан хассә.
Ч и д а—мизраг, сүнкү.
Ч и д а л—мүнарибә, говға, вурушма.
Ч и ј ә р к у ш а—әзиз бала, истәкли өвлад.
Ч и л в ә—көзәл, парлаг көрүнмә.
Ч и л д—көрүнүш, палттар, заһири чәһәт.
Ч ө в л а н—долашма, кәзишмә, һәрләнмә.
Ч ө в ф—ич, бошлуг.
Ч у ј—ахар су, арх, чај.
Ч у л ф а—тохучу.
Ч у ш—чошма, дашма.
Ч у ш ү х у р у ш—чошма, гајнама, чошгун һәрәкәт.
Ч у ш и ш б а р—чошан, чошуб гајнајан, чошуб дашан.
Ч у м л ә—һамы, һамысы.
Ч у н б ү ш—һәрәкәт, тәрпәниш.
Ч у н ү н—дәлилник, мәчинүнлүг; дәли, мәчинүн.
Ч у с т—чәлд, тез тәрпәнән, сүр'әтлә һәрәкәт едән,

Ш

Ш а и г—шөвг вә һәвәс едән, бәрк истәјән.
Ш а ј а н—лајиг, дәјәр.
Ш а ј ә к а н—лајиг.
Ш а ј ә с т ә—лајиг, јарашан.
Ш а к и р—шүкәр едән.
Ш а м—ахшам.
Ш а н—шөһрәт, е'тибар.
Ш е ѡ д а—ашиг, мәфтүн, вургун.
Ш ә б—кечә.
Ш ә б а һ ә т—бәнзәјинш, охшарлыг.
Ш ә б и - е һ с а н—хөјрат кечәси (ахшамы),

Ш ә ф а л—чаггал.
Ш ә ж а т и н—шејтаплар.
Ш ә к в а—шикајэт.
Ш ә м а т а т—биринин башына көлән бәлаја севинәрәк күзүб күй
салма, тә'не етмә.
Ш ә м ә н д ә ф ә р—гатар, дәмир јолу.
Ш ә м ш и р—гылынч.
Ш ә н и ’—пис, мәнфур, хәбис, мурдар һәрәкәт.
Ш ә р а к а т—шәриклик, шәрик олма.
Ш ә р а р—гығылчымлар.
Ш ә р а р ә—гығылчым.
Ш ә р а р ә т—фәсадчылыг.
Ш ә р а ф ә т—нәчиблик, һөрмәт, шөһрат, шәрәф.
Ш ә р ә р—гығылчым.
Ш ә р ә ф ә д а р—шәрәф саһиби, һөрмәтли.
Ш ә р ә м—утанма; һәја етмә, ејиб билмә.
Ш ә ф ә гг ә т—шәфгәт, меһрибанлыг, ата-ана дујғусу кими тәмиз,
сәмими севки.
Ш ә х с и ј ә—бир адамын нәфсиңә, өз шәхси арзуларына аид
олан.
Ш ә һ д—бал.
Ш ә ’ н—ләјагәт, hejsijjәt, e’тибар.
Ш и в ә—тәрз, төвр, әда.
Ш и ж ә м—шижмәләр, хасијјәтләр, тәбиәтләр; күф р ш и ж ә м л ә р—
кафир хасијјәтлиләр.
Ш и к а р—ов, овлама.
Ш и р и - ж ә ж а н—чошмуш, гәзәбләнмиш аслан.
Ш и р и н м ә з а г (етмәк)—дамагыны ләzzәтә кәтирмәк, зөвг вер-
мәк.
Ш и р к—choхаллаһлылыг, бүтпәрәстлик; күфр.
Ш о һ ә р—әр, арвады олан.
Ш у р—говға, мә’рәкә, курулту-патырты.
Ш у р и д ә—мүбтәла, ашиг, мафтун.
Ш у р и д ә с ә р—пәришан наллы; мәң. ашиг, мафтун, мүбтәла.
Ш у р у ш ә р—говға, күй-кәләк, зәрәрли иш, һәрәкәтләр.
Ш у ғ л—иши, пешә, мәшғәлә.
Ш у ә р а—شاирләр.
Ш у к у һ—бөյүклүк, чәлал, әзәмет, шөвкәт.
Ш у н—шә’нләр.

КИТАБЫН ИЧИНДЭКИЛЭР

Бөјүк сатирик 5
«Хонхопнамә»нин нәшри вә тәртиб принципләри 22

САТИРАЛАР

1906

Бир мәчлисдә он ики кишинин сөһбәти («Вәкил: Нәгисизә хәгли дејиб, бир чох җунаһа батмышам»)	33
[Милләт нечә тараф олур олсун, нә ишим вар?!]	35
[Ол күн ки, сәнә халиг едәр лутф бир өвлад]	36
[Билмәм нә көрүбдүр бизим оғлан охумагдан?!]	38
[Мәни-Қән'анын батыб, ej пири-Қән'ан, гәм јемә!]	40
Гочалыгдан шикајет («Әфсус گочалдым, ағачым дүшиң әлимдән»)	41
Бакы фә'lәләринә («Бу ҹархи-фәләк тәрсинә дөвран едир имди»)	42
[Чәнд ejлә, сән анчаг нәзәри-хәлгә пак ол]	44
[Етди бу фәләк нәр кәсә бир төвр јаманлыг]	46
[Тәрпәнмә, амандыр, бала, гәфләтдән аյылма]	48
Тәһсили-елм («Тәһсили-улум етмә ки, елм афәти-чандыр»)	49
Ата нәсиһәти («Басдир, ej огул, бош јера бу елмә ча- лышма»)	51
[Ah ejләдијим нәш'еји-гәлjanын үчүндүр]	53
«Нәјат»ын Коп-копуна чаваб («Бу тифл ки, нури-басәрү ширеји-чандыр»)	55
Барышналара даир («Ej күл, нә эчәб силсилеји-мүшки-тэ- рин вар»)	57
Чаваблар чавабы («Елм айнеки-сүрәти-һал иди нәдән бас?»)	59
Бакы пәһливанларына («Көнлүм буланыр күчәдә ҹөвлә- ныны көрмәк»)	61
[Адатимиз даш иди дә'ва күнү]	63
Күпәкирән гарынын гызлара нәсиһәти («Гары нәнәнин сөз- ларини санма ҹәрәндир»)	64
Ушаглара («Ej милләтин үммиди, дилү ҹаны, ушаглар»)	66
[Мән билмәз идим бәхтдә бу никбәт олурмуш]	68
[Нәр на версән, вер, мәбада вермә бир дирәм зәкат]	70
[Әләман, сәркәш олуб...]	71

[Еjlә билирдим ки, дәхи сүбһ олуб]	73
[Ej фәләк, зұлмұн әјандыр...]	74
[Нолур ширинмәзаг етсә мәни һәлваји-һүррийәт]	76
Нәфсин гәрәзи, әглиң мәрәзи («Ej нағс, фәрз билдијим үчүн нијајишин»)	78
[Ej әзизим, хәләфим...]	80
Хәсисин һејфи, варисин қејфи («Ej пул! Ej зөвги-дишү ру- hi-тәнү ғүввәти-ман!»)	82
[Сәрадән бир дәли шејтан дејәр: инсанлар, инсанлар!]	84
[Амалымыз, әфкарымыз инфаји-вәтәндир]	85
Сәрхесаб («Сас учалашды, гојмајын!»)	86
Ағлашма («Нә рәвадыр әғнијаләр баҳа аң галанд, ja рәб!»)	88
Тә'меји-нәһар («Чыгырма, жат, ај аң тојуг, јухунда чохча дары көр!»)	89
[Важ, важ! Нә јаман мушкүлә дүшдү ишим, аллан!]	90
[Өврадымыз, әзкарымыз әфсанеји-зәндир]	92
[Иә, де көрүм, нә олду бәс, ај балам, иддәаларын?]	94
[Ејки куји шәрәфи-нағс бе әдләстү бе чуд]	95
[Фә'lә, өзүнү сөн дә бир инсанмы санырсан?!	97
[Тәни-адәми шәрифәст бе нани-адәмијәт]	99
[Наәһл олана мәтләби андырмаг олурму?!	100
[Паш атоннаан, нә ағыр жатды бу оғлан, өлүбә!]	102
Тәранеји-әсиланә («Нә сохумлусан арајә, а башы бәлалы фә'lә?!	103
Лејли-Мәчинун («Ej дөвләтимин зәвалы оғлум!»)	105
[Мәэлумлуг едиг башлама фәржәдә, әкинчи!]	108
[Әлминнәтү-лиллах ки, «Дәбистан» да гапанды!].	110
Учителләр («Төвгиф едилмишди мағыл Кәнәс сијезді»)	111
[Вәгта ки, ғопур бир евдә матәм]	113
Фәхрийә («Иәрчәнд әсирани-гүйүдати-зәманыз»)	115
Горхурам («Паји-пијадә дүшүрәм чөлләрә»)	118
[Бә'зи јерләрдә тәсадүф олунур аша, этә!]	120
[Мән белә әсрары гана билмирәм]	122
Мүәллимләр сијезді («Баш туттуду мүәллимләрин иҹласи- сијезді»)	123
[Чапма атыны, кирмә бу мејданә, а Молла!]	125
Ики чаваблара бир чаваб («Логалашиб, а көрмәмиши, чох да белә фырылдама!»)	128
[Солдуму күлзарын, ej Фағи-Неман пәсэр]	130
[Ej он ки, үлуми-мәдәнидән хәбәрин вар]	132
Суал-чаваб («—Көрмә!—Баш устә, јумарал қөзләрим»)	134
Ифтардан бир көфтәр, ja мәчмуәдән бир ләгмә («Атмыш нигаби-нүснин мәчмуәји-тәваккәр»)	135
[Бимәрһәмәт ә'յанларына шукр, худаја!]	137
Мәктуб («Молла дајы, етмә шәрарәт белә»)	138
[Төһмәт едир газетчиләр,—мәш'әри-насы бир белә!]	140

[Даш гәлбели ишсанлары иејләрдин, илаһи?!!]	141
Суал-чаваб («—Шәһри-мәлумунузун вәз'ү әгерары нечә- диր?»)	143
Сәбир («Та кәлирик биз дә бир аз анлајаг»)	144
Фисинчан («Санма әздиқчә фәләк бизләри виранлыг ошур»)	145
[Алданнарам ки, дөгрүдүр айнин, еј әму!]	146
Бизә нә?! («Кәр бу ил хәлги тәбәх етди киранлыг, бизә нә?!»)	147
Баракаллаһ («Сән беләсәнмиси, балам, ај баракаллаһ сәнә!»)	149
Олмур, олмасын! («Ата: Күчәдә туллан, еј огул, сән'атчи олмур, олмасын!»)	150
[Мадам ки, һамијани-зүлмәт]	152
Мәсләһәт («Ағрын алым, ај Мәшиәд Сижимгулу»)	153
Ширван («Ше'rimi, Молла дајы, зәнбилә салсан, мәнә нә?!»)	155
[Бир чибимдә эскинасым, бир чибимдә ағ мәнат]	156
Ај нарај! («Ај нарај, бир нечә шаир, нечә шаир кимиләр»)	157
Дөргү («Дөргү дејән олсајды јаланчы усанарды»)	158
Дилбәр («Еј дилбәрана тәрзә өвөллан едән җочуг!»)	159
Бәхтәвәр («Оглумуз, ај Хансәнәм, бир јекә пәллан имиш!»)	161
Үч арвад («Ах, бу ушаглар нечә бәдзаттылар!»)	163
Сәбр елә («Етсә дә аләм һамысы зәлзәлә»)	165
[Ај нәнә, бир гырмызы саггал киши!]	167
Шикајәт («А киши, бундан әзәл хәлгәдә һөрмәт вар иди»)	169
Кавур гызы («Билмәм нә чара еjlәjim, ај Молла Нәсрәд- дин!»)	170
[Османлылар, алданмајын, аллаһы севәрсиз!]	171
[Мән шәни-гәвишәвкәтәм, Иран өзүмүндүр!]	173
Гојма, кәлди! («Хандосту, аманды, гојма, кәлди!»)	175
Ушагдыр («Ај башы дашды киши, динмә, ушагдыр уша- ғым!»)	176
Истигбалымыз лағлағдыр («Инанмам, сөјләмә артыг ки, фејзабад олур аләм»)	177
Чаван («Ејванымыз учадыр»)	178
Ах!.. («Ах!.. нечә кеф өкмәли әjjам иди»)	179
[Ачылдыгча сөнин сүбһүн, мәним дә һөрмәтим артыр]	181
Нәсиәт («Еј хачә, чалыш сурәти-зәнирдә гәшәнк ол!»)	182
[Мани-рәмәзандыр, јенә мејдан да бизимдир!]	183
Бу бојда!.. («Нәдир олур бу җочуглар әјан бу бојда, бу бојда?»)	185
[Габла дәхи марфашины, Мир Һашым!]	186
Мәним тәк («Сәд шүкр ки, јох инди бу саэтдә мәним тәк»)	188
Киши («Дурма, јыхыл јат һәлә, Фаһрат киши!»)	190
[Зәнида, кәл сојунаг бир кәрә палтарымызы]	191

Шаһнамә («Шәһим, тачидарым, гави шөвкәтим!»)	192
Арзу («Нә дәрс олајды, нә мәктәб, нә елмұ сән'эт олајды!»)	196
...Тапмачашын тә'бири («Нә лап кичик, нә чох да чох иридири»),	198
[Бир бәһанә элдә үшван етмәли бундаи сорғи]	199
[Гәмү мәниәт фүзүн олду]	201
Истигбал бизимдир («Летәр, чаным, чәкил кет, етма чох тәбхира-хүрријјәт!»)	203
[Нејлијим, ej вай! бу урус башдылар]	204
[Чатлајыр, Ханбачы, гәмдән үрәјим]	206
Мәнимки белә дүшдү! («Гәм раһнумун олду, мәнимки белә дүшдү!»)	209
[Bah!.. бу имиш дәрси-үсули-чәдид?!]	212
Сатырам («Молдајы, салмады ел дил bogаз...»)	214
Нечин вермәйир? («Бирчә бу мәшрутәни шаһ нечин бермайир?»)	216
[Догрудан да, Мәмдали, гејрәт нәлал олсун сәнә!]	217
[Нәдир, ая, јенә үсјанлары ираильтарын?]	219
[Ej аинны ай, узун күнәш, ej гашларын кәман!]	221
«Күлустан»-Сә'дидән бир некаје-мәнзүмәјә бәнзәтмә («Жеки порсид ән он шәһ кешта фәрзәнд»)	222
Бура сај! («Чәмәт: Зилли-Султан, бура сај дөјдүргүң алдыгларыны!»)	223
Фүзүлијә бәнзәтмә («Мәнде ар олсајды өлмәк ихтијар етмәзмидим?»)	225
[Ваиз, гәләм әһлини нијә тәһигир еләјирсән?]	226
[Јашамаг истәр исәк сырғ әвам олмалыјыз!]	227
[Адәми адәм еjlәјән парадыр]	229
Вермиәм ал.. («Мән өлүм, Молла, бизим Ханкишинин ганына баһ»)	230
Чанын чыхсын! («Чанын чыхсын көзүндән ганмајајдын!»)	232
Јох, язмарал! («Молла дајы, чох бәрк даширы газанын!...»)	233
Изанһ вә шәрһләр	235
Лүфт	294

Лүгэт Экрам Чәфәриндир
Бәдин тәртибаты Набил Казымовундур

Нәшријат редактору М. Эскәров
Техники редактору Т. Исмајылов
Корректору Әдилә Гасым гызы

Чапа имзаланмыш 12/IV 1962-чи ил. Кағыз форматы $84 \times 108^{1/32}$.
Кағыз вәрәги 5,2. Чал вәрәги 12,02+33 япышдырма шәкил.
Һес.-нәшријат вәрәги 9,6. ФГ 04832. Сифариш 119. Тиражы 10.000
Гијмәти 1 ман. 10 гәп.

Азәрбајҹан ССР Елмләр Академијасы Мәтбәәси,
Бакы, Фәһлә проспекти, 96.

АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ и ЯЗЫКА им. НИЗАМИ

М. А. САБИР
ХОПХОПНАМЭ

в 3 томах

Том I

(на азербайджанском языке)

Издательство Академии наук Азербайджанской ССР
Баку—1962

